

JAN DELOWICZ

GMINA WYZNANIA
MOJŻESZOWEGO

W ŻORACH 1511-1940

Z BADAŃ NAD HISTORIĄ MIASTA

„Już nie ma tych
miasteczek, gdzie
biblijne pieśni
Wiatr łączył
z polską piosenką
i słowiańskim żalem
Gdzie starzy Żydzi
w sadach pod
cieniem czereśni
Oplakiwali święte
mury Jeruzalem”

Antoni Słonimski
„Elegia miasteczek żydowskich”

JAN DELOWICZ

GMINA WYZNANIA MOJŻESZOWEGO

W ŻORACH 1511-1940

Z BADAŃ NAD HISTORIĄ MIASTA

וַעֲשׂוּ לָהֶם צִיצִית עַל כּוֹפֵי בְּגֵדֵיהֶם לֵאמֹר
פְּתִיל חֲבִילָה יִהְיֶה לָכֶם לְצִיצִית אֲדֹאִיתִם אִתּוֹ חֲכִירָתָם אֵלֶּי כִּי
יִי וְעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְלֹא תִתְּנוּ אֲחֵרִי לְבִשְׁכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם אֲשֶׁר
אַתֶּם וְגִים אֲחֵרֵיהֶם. לִמְעַן תִּזְכְּרוּ וַעֲשִׂיתֶם אֵת כָּל מִצְוֹתֵי יְהוָה
קְדָשִׁים לֵאלֹהֵיכֶם. אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם לֵהוֹיֹת לָכֶם לֵאלֹהִים אֲנִי יְיָ אֱלֹהֵיכֶם.

עִשְׂרֵת הַדְּבָרִים

PAMIĘTAM

ŻORY

Projekt okładki
i strony tytułowej: ADAM KLEMENS

Skład tekstu: MAREK WILEWSKI

Korekta: WIESŁAW SIENKIEWICZ

Fotografie i dokumenty: MAREK JAN KARAŚ, STANISŁAW SZWARC, GRZEGORZ UTRATA, LUDWIK WACŁAWCZYK, ANDRZEJ ŻABKA, zbiory prywatne autora, Towarzystwo Miłośników Miasta Żory, Wydawnictwo SOLO PRESS, Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Raciborzu,
a także:
GRUSZCZYK M.: Mała Ojczyzna - Rybnik na starej karcie pocztowej 1897-1945, Rybnik 2001;
ŁAGIEWSKI M.: Wrocławscy Żydzi 1850-1940, Wrocław 1997;
GREINER P.: Otto Stern (1888-1969). Noblista z Żor, Katowice 1994.

Tłumaczenie streszczenia: NORBERT ZINGLER

Na okładce: reprodukcja pieczęci Żydowskiej Gminy Synagogałnej w Żorach z dokumentu z roku 1870

Wydawca: Towarzystwo Miłośników Miasta Żory

Druk: Drukarnia Oldprint H. Skupień i St. Pidek
Żory, ul. Fabryczna 10A

Copyright © 2002 Jan Delowicz. Wydanie I 2002

ISBN 83-913366-6-2

Spis treści

Wstęp / 7

Od autora / 9

Rozdział pierwszy **Powstanie i rozwój gminy / 11**

Rozdział drugi **Struktura zawodowa społeczności żydowskiej / 24**

Rozdział trzeci **Udział Żydów we władzach miejskich
i organizacjach społecznych / 32**

Szkolnictwo, nauczyciele i uczniowie / 34

Rozdział czwarty **Synagoga / 49**

Cmentarz / 56

Rozdział piąty **Czasy najnowsze / 62**

Rozdział szósty **Żyli wśród nas / 72**

Podsumowanie / 152

Zusammenfassung / 155

Bibliografia / 159

Słownik wyrazów i terminów związanych
z kulturą i religią żydowską / 162

Przedmowa

„Od tysiąca lat Żydzi byli jednym z ważnych elementów życia polskiego. Od samego początku dziejów Polski dawało się zauważyć obecność Żydów i udział ich w życiu zbiorowym. Spotykamy ich wśród pierwszych narratorów powstawania państwowości polskiej, bili monety za pierwszych Piastów, z każdym następnym wiekiem coraz wyraźniej i wszechstronniej zaznaczali swą obecność. Przez prawie tysiąc lat byli częścią rzeczywistości polskiej”.

(Aleksander Hertz, Żydzi w kulturze polskiej, Paryż 1961)

Dziś w Polsce Żydów prawie już nie ma. Nieliczna ich garstka, opustoszałe synagogi, zrujnowane cmentarze są zaledwie mglistym wspomnieniem dawnej przeszłości.

Przechadzając się ulicami Warszawy, Łodzi, Będzina czy Nowego Sącza trudno wprost uwierzyć, że zaledwie przed kilkudziesięciu laty miasta te były wspaniałymi, tętniącymi życiem skupiskami kultury żydowskiej.

Żydów prawie już nie ma, ale wciąż jeszcze w sposób paradoksalny i wręcz obsesyjny są obecni w polskiej zbiorowej świadomości. Żyją we wspomnieniach i w pamięci ludzi starszych, budzą się i odradzają w wyobraźni młodych, którzy tęsknią do tego pięknego, różnorodnego świata, jakim była Polska okresu przedwojennego, kiedy na ulicach miast rozbrzmiewały i mieszały się polski z językiem jidysz.

Wydaje się, że powoli staje się jasne, iż nie można w pełni zrozumieć historii i kultury Polski nie uwzględniając przy tym olbrzymiego wkładu Żydów w jej rozwój.

Podobnie zresztą nie można poznać współczesnego Izraela bez jego polsko-żydowskich korzeni.

W ciągu ostatnich 15 lat ukazało się w Polsce z pewnością kilkanaście tysięcy tekstów o tematyce żydowskiej; są to powieści, wspomnienia, książki z dziedziny literaturoznawstwa i historii. Nawet sam jestem współautorem jednej z nich.

Praca Jana Delowicza „Gmina wyznania mojżeszowego w Żorach w latach 1511-1940” dołącza dziś do długiej listy książek o żydowskich dziejach polskich miast. Dla mnie jednak jest to pozycja wyjątkowa i w pewnym sensie przenosi mnie do tych kilku tygodni z okresu mojego dzieciństwa, jakie spędziłem w tym regionie Polski w 1945 r. Było to w Gliwicach, rodzinnym mieście mojego młodego przyjaciela Andrzeja Folwarcznego, dzięki któremu po latach znów przybyłem w te strony. Wtedy oczywiście nie wiedziałem, że początki żydowskiego osadnictwa na Górnym Śląsku sięgają średniowiecza, że wśród miast, które Żydzi wybrali na swój dom, są także i Żory.

Jestem głęboko wdzięczny Janowi Delowiczowi za trud w opisie żydowskich dziejów Żor. Jestem przekonany, iż praca ta przyczyni się do pogłębienia i lepszego zrozumienia naszej wspólnej historii i dalszego zacieśnienia kontaktów między naszymi narodami.

Warszawa, 9 maja 2002 r.

Prof. Shewach Weiss
Ambasador Izraela w Polsce

Od autora

Od czasów piastowskich Śląsk był azylem dla prześladowanych w Europie Zachodniej wyznawców judaizmu. W Żorach i okolicy Żydzi osiedlali się już w średniowieczu. W najlepszym dla nich okresie, w połowie XIX wieku, ich liczba nie przekroczyła 14 proc. całości populacji. Znaczenia tej grupy społeczeństwa nie można jednak mierzyć danymi statystycznymi. Zajmowała ona bowiem ważną pozycję we wszystkich dziedzinach życia naszego miasta. Żydowskiego pochodzenia był Joseph Panofski, do którego należał najważniejszy zakład w mieście - „Huta Pawła”. Co najmniej dwa razy przyznano mieszcza-
nom żydowskim obywatelstwo honorowe miasta, mianowicie: lekarzowi Samuelowi Karfunkelowi i radnemu Maurycemu Adlerowi; temu ostatniemu 19.12.1878 r. W XIX w. Żory wydały też noblistę Otto Sterna, również żydowskiego pochodzenia. Są oni najlepszym przykładem, do czego można dojść mozolną pracą, wiedzą oraz uporem. I to wbrew utrudniającym życie przepisom, nakazom i zakazom.

Osiedlając się w naszym mieście, Żydzi przynieśli własną kulturę, religię i obyczaje, wzbogacając Żory pod wieloma względami. Mimo tego, a może właśnie dzięki temu, stanowili oni integralną część społeczeństwa miasta. Jak się wydaje, nie spotykali się z niechęcią i wrogością, przeważały tendencje tolerancji i współpracy. Zaopatrywano się w żydowskich sklepach i u domokrażnych kupców, korzystano z usług żydowskich rzemieślników, leczono się u żydowskich lekarzy - ceniąc ich wszystkich jako dobrych, grzecznych i cierpliwych fachowców. Przez ponad 400 lat Żydzi mieszkali i pracowali w Żorach, aż do całkowitego unicestwienia ich resztek przez hitlerowców. W ten sposób wyznawcy judaizmu wraz ze swoimi obyczajami i kulturą zniknęli bezpowrotnie z krajobrazu historycznego naszego miasta.

Po żorskich Żydach został jedynie miejscowy kirkut i nazwa miejscowa - Na Żydku w dzielnicy Rowień. Jest to nieduży obszar przy ul. Rybnickiej, na którym znajdują się dwa domostwa. Kiedyś znajdowały się tam zabudowania żydowskiego kupca Adlera.

Minęło już ponad 60 lat, od kiedy nie istnieje żydowska część obywateli Żor. Niewiele osób może obecnie powiedzieć o życiu tej grupy. Obraz żyjących tu niegdyś Żydów zaciera się w pamięci starszego pokolenia, a duża część nowych pokoleń Polaków ma nikłą świadomość wielowiekowej obecności Żydów w Żorach i ich okolicy. Powodem tego jest marginalne traktowanie aspektu żydowskiego w regionalnej historiografii.

Pragnąc w jakiejś mierze temu przeciwdziałać, od połowy lat 80. zainteresowałem się tematem życia i działalności wyznawców Mojżesza w naszym mieście, prowadząc poszukiwania archiwalne, odczytywanie inskrypcji nagrobnych oraz wywiady z ludźmi pamiętającymi czasy przedwojenne. Efektem tych działań stała się książka zawierająca w pierwszej części rys historyczny gminy żydowskiej w Żorach. Natomiast druga część zawiera genealogiczne korzenie żorskich Żydów, zestawione na podstawie różnych źródeł archiwalnych z XIX i XX wieku. Celem uniknięcia nieporozumień zarówno nazwiska jak i imiona podaję zgodnie z pisownią wówczas stosowaną. Zdecydowana większość z nich, aż do 1922 r., jest w wersji niemieckiej. Natomiast imiona hebrajskie podaję w wersji współczesnej (np. Izaak zamiast Icchak).

Wcześniejsza literatura dotycząca gminy żorskiej jest raczej uboga. Nastrojowy, choć krótki jej opis dał rabin Immanuel Deutsch w swojej kronice z 1900 r. Natomiast ks. Augustyn Weltzel poświęcił społeczności żydowskiej kilka podrozdziałów w napisanej w 1888 r. historii miasta.

Opracowanie niniejsze jest adresowane w pierwszej kolejności do osób zainteresowanych historią Żydów zamieszkujących kiedyś w naszym mieście. Ale każdy Czytelnik znajdzie tu wiele cennych informacji: starsi powrócą w wyobraźni do miasta swojej młodości, dla młodych będzie to ukazanie świata i ludzi, wśród których żyli ich przodkowie. Dziś warto spojrzeć bez emocji i uprzedzeń na dziedzictwo żorskich Żydów, choćby po to, aby lepiej zrozumieć dzieje naszego miasta.

W książce występuje wiele terminów i pojęć niezrozumiałych dla Czytelników nie znających judaizmu. Dlatego konieczne jest w trakcie lektury korzystanie ze słowniczka podstawowych wyrazów i terminów znajdującego się na końcu książki.

Mam nadzieję, że chociaż społeczność żydowska w Żorach dawno temu została starta z powierzchni ziemi, to dzięki niniejszej pracy nigdy nie zostanie zapomniana, a to, co utrwaliłem na papierze, nie pójdzie w niepamięć.

Niniejsza publikacja nie ukazałaby się bez pomocy wielu osób, które udostępniły mi posiadane przez siebie informacje i materiały, w dużym stopniu przyczyniając się do wzbogacenia treści. Podziękowania niech więc przyjmą: Janina Czajkowska, Kazimierz Herman, Wanda Jurkiewicz, Gerhard Kubatz, Paweł Lokaj, Paweł Porwoł, Antoni Rajch, Lucja Rotter, Grzegorz Utrata i Wanda Zdrójkowska. Pragnę dodać, że na prośbę o przysłanie mi materiałów odpowiedzieli także mieszkający w Izraelu: Georg Moshe Panofski, Aron Goetzoff, Erna Mandelbaum, Sewek Krotoszyński i Franz Unger. Dziękuję wszystkim za pomoc przy napisaniu tej książki.

Autor

Rozdział pierwszy

Powstanie i rozwój gminy

Ślady osadnictwa Żydów w Europie Środkowo-Wschodniej sięgają XII wieku. Jednak masowo przesiedlali się z Niemiec do Polski i dalej na wschód od XIV i XV wieku¹. Kiedy pierwsi Żydzi osiedlili się w Żorach, nie wiadomo. Doszło do tego prawdopodobnie w końcu XV stulecia. Pierwsza wzmianka o nich dotyczy początku XVI wieku. W księdze spraw gruntowych z 1511 r. spotykamy się ze sprzedażą jednej „parceli żydowskiej” przed miastem (w kierunku Folwarków).

Przez następne dwa wieki kroniki milczą na temat obecności wyznawców judaizmu w Żorach. Możemy jedynie przypuszczać, że zamieszkiwali tu do lat 60. XVI wieku. W 1565 r. uchwałą sejmu śląskiego wypędzono Żydów z całego Śląska, zezwalając im na osiedlenie się jedynie w dwóch miastach: Białej koło Prudnika i Głogowie. Kolejna więc wiadomość, którą posiadamy o żorskich Żydach, pochodzi dopiero z 1724 r. Według ksiąg spisowych cło dzierżawił Żyd. Był nim Marcus David, w latach 1724 i 1725 dzierżawca cła od mostów i dróg bitych.

W miarę napływu do miasta ludności żydowskiej zaszła konieczność utworzenia własnego ośrodka religijnego². Już w 1727 r. powołano do życia gminę żydowską³. W połowie XVIII wieku, po aneksji Śląska przez Prusy w 1742 r., w księdze spraw gruntowych z 1750 r.

1. Przemysław Burchard: Pamiątki i zabytki kultury żydowskiej w Polsce, Warszawa 1990, s. 11 i 12 pisze na ten temat: „Pierwsza fala kierujących się ku Polsce uchodźców z Niemiec nastąpiła po roku 1096, kiedy to uczestnicy pierwszej krucjaty dokonali w miastach Rzeszy krwawych pogromów ludności żydowskiej i fala uciekinierów ruszyła na wschód. Osadnictwo żydowskie napotkało tu poparcie książąt, bowiem przybysze posiadali umiejętności i kwalifikacje bardzo potrzebne modernizującej się gospodarce (...). Krwawe prześladowania Żydów na Zachodzie trwały i nasilały się w XII i XIII wieku, by osiągnąć złowrogie apogeum w połowie XIV wieku, w związku z epidemią czarnej febry, o którą obwiniono właśnie Żydów”.
2. P. Burchard, (op. cit., s. 15): „Po to, aby można było odprawić nabożeństwo, niezbędna jest obecność co najmniej 10 dorosłych mężczyzn. Owa dziesiątka, to minjan - i ta właśnie grupa stanowi zwykle elementarny zaczątek każdej gminy żydowskiej. Jeżeli powstawała gmina, jej celem i zarazem warunkiem istnienia było posiadanie domu modlitwy, cmentarza i ewentualnie mykwy, czyli łaźni rytualnej”.
3. Wojciech Jaworski: Żydowskie gminy wyznaniowe w województwie śląskim (1922-1939). „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce”, 1993, nr 1/2, pisze: „Najstarszą gminą żydowską w górnośląskiej części późniejszego województwa śląskiego była prawdopodobnie Cieszowa, która powstała w pierwszej połowie XVIII w. Wówczas wzniesiono drewnianą synagogę i założono cmentarz. (...) W 1727 r. w Żorach zbudowano dom modlitewny i wówczas utworzono kahał. (...) W 1811 r. zbudowano drewnianą bóżnicę w Rybniku, w której miejsce w latach 1842-1848

wymienia się następujących Żydów: Simon Joachim, Abraham Marcu Israel Simon i Joseph Löbel. Wzmiankowana jest w niej również żydowska szkoła, w której także odprawiano nabożeństwa. Szechterami - rzezakami rytualnymi - byli wtedy Moses i Anton Pragerowie.

O Żydach czytamy także w regulaminie przeciwpożarowym sporządzonym przez magistrat w 1765 r. W dotyczącym ich 47. paragrafie wymienia się obowiązek daniny dla tych Żydów, których nie można było powołać do służb pożarniczych.

W 1784 r. ilość członków gminy wynosiła 121 osób, a w roku 1787 wzrosła ona do 126. Mieszkający tu Żydzi płacili swoje należności do urzędu tolerancyjnego w Raciborzu. Zatrudnieni byli w handlu, uprawianym po części z chrześcijanami.

W roku 1791 ze 137 Żydów mieszkało w mieście 16 mężczyzn i 18 kobiet. Reszta osiedlona była na przedmieściach (51 mężczyzn i 52 kobiety), które były wolne od podatku.

Dane statystyczne z 1797 r. mówią już o 152 osobach w 20 małżeństwach, do których należało 39 mężczyzn, 43 kobiety, 29 chłopców i 27 dziewcząt. Z domowników (komorników mieszkających kątem) pojawiają się 4 mężczyźni i 3 kobiety, zaś ze służących 2 parobków i 5 służebnic.

Fatalne znaczenie dla miasta i gminy żydowskiej miał dzień 15 sierpnia 1807 r. W tym dniu wypadł szabas. Około godziny 11.30 przed południem, mniej więcej godzinę po zakończeniu nabożeństwa szabasowego, w płomieniach stanęły zabudowania Heymanna Labandy. Ogień szybko się rozprzestrzenił na pobliskie drewniane domy i strawił całe Śródmieście oraz ponad połowę Dolnego Przedmieścia. W sumie spłonęło całkowicie 150 domów i budynków publicznych, a 13 dalszych zostało częściowo uszkodzonych. Również synagoga, o drewnianej konstrukcji, była zniszczona przez płomienie. Na szczęście spłonęło tylko pięć stodół, natomiast stodoły z zapasami ziarna ostały się. Pożar nie strawił również kościoła, probostwa, plebanii, szkoły i 8 domów z mieszkaniami garncarzy.

wzniesiono murowaną. W 1812 r. utworzono w mieście gminę, a w 1815 r. założono cmentarz. (...) Na początku XIX w. powstała gmina w Wodzisławiu Śląskim i wówczas zbudowano drewnianą bóżnicę, którą po pożarze miasta w 1822 r. odbudowano. Około tego roku powstał cmentarz żydowski w Wodzisławiu". Natomiast F. Henke: *Chronik oder topographisch-geschichtlich-statistische Beschreibung der Stadt und freien Minderstandesherrschaft Loslau in Oberschlesien, Pless 1860*, s. 103 (tłumaczenie: R. Miłek) pisze o Żydach w Wodzisławiu dokładniej: „Dla nabożeństw izraelskich istnieje tu od roku 1798 synagoga (...) z drewna, a która w roku 1822 podczas wielkiego pożaru miasta także się spaliła i została odbudowana w roku 1826 (...), murowana. Na skutek zarządzenia w dzienniku urzędowym z 24 maja 1814 r. gmina żydowska założyła też własne miejsce pochówków, ponieważ przedtem zwłoki zmarłych Żydów przewożono aż do Mikołowa”.

W sprawie przyczyn powstania pożaru podjęto od razu śledztwo, które jednak niczego nie wyjaśniło. Przypuszczano, że żydowski zarządca Labandy podczas palenia fajki nieuważnie zaproszył ogień w słomie na strychu stajni. Okazało się ono jednak bezpodstawne, gdyż podczas szabasu Żydzi nie palą.

Sytuacja miasta i gminy była krytyczna. Ze względu na niekorzystną sytuację polityczną nie można było liczyć na pomoc ze strony państwa. Śląsk znajdował się wtedy pod okupacją francuską. Na szybką odbudowę domów mogli więc sobie pozwolić tylko ludzie zamożni. Pierwszym żydowskim mieszkańcem, który już w rok po pożarze odbudował swój dom, był szynkarz wina Samuel Friedmann, któremu z murowanego domu pozostały przynajmniej ściany. Inni poszli za jego przykładem.

We wspomnianym już wcześniej 1784 r. w życiu społeczności żydowskiej nastąpiły wielkie zmiany, bowiem weszło wtedy w życie „Urządzenie generalne Żydów w prowincjach Prus południowych i nowo-wschodnich”. Natomiast po ustaniu działań wojennych w okresie napoleońskim władze pruskie wprowadziły w życie jeszcze dwie ustawy: miejską z 1808 r. i tzw. emancypacyjną z 1812 r. Na ich podstawie ludność żydowska otrzymała m.in. prawa obywatelskie, zrównujące ją z innymi obywatelami Państwa Pruskiego. Żydzi otrzymali też możliwość zajmowania się rzemiosłem bez przynależności do cechów oraz prawo nabywania nieruchomości miejskich i gruntów. W zamian mieli zgodzić się na zmianę stroju i uczesania oraz przybrać nazwiska brzmiące tak samo, jak innych obywateli w państwie, czyli niemieckie. Do XVIII w. źródła urzędowe określały Żydów z reguły dwoma imionami, przy czym pierwsze było imieniem własnym, drugie imieniem ojca, np. „Jakub ibn Samuel”, czyli Jakub syn Samuela. Warunki te zostały przyjęte przez Żydów bez oporów, bowiem umożliwiały im pełną asymilację i szybszą integrację z miejscową ludnością. Od tego czasu miejscowi Żydzi zaczęli się zwać Rosenfeld (pole różane) czy Goldstein (chryzolit) lub Eisen (żelazo). Pojawiły się również nazwiska od nazw miejscowości, np: Tichauer (Tychy), Timmendorf (Szeroka), Laband (Łabędy).

Ustawa miejska i emancypacyjna spowodowały też, że w krótkim czasie Żydzi z przedmieść przenieśli się do centrum miasta. Ale Żydzi osiedlali się nie tylko w samym mieście. Na początku XIX stulecia pojawili się także w okolicznych wioskach i obszarach dworskich. W Baranowicach były to rodziny Nathana Haendlera i Samuela Ziffera oraz handlarz Benjamin Herzfeld i nauczyciel prywatny Marcus Loebmann. Natomiast w Brodku mieszkała rodzina Abrahama Eisnera. Dwie rodziny: Marcusa Brie i Löbela Guttmanna osiadły w Folwarkach, a dwie

następne: Izaaka Freunda i wdowy Juditt Süssmann przebywały w Rogoźnej. Również na terenie kolonii Wygoda nie zabrakło Żydów. Tam swoje siedziby miały trzy rodziny: Marcusa Lustiga, Michaela Münzera i Marcusa Timendorfa alias Rittera.

Duży napływ ludności spowodował szybki rozwój gminy. W 1817 r. liczyła ona 202 osoby, a w roku 1824 było już 310 Żydów w 64 rodzinach (167 osób płci męskiej i 143 osoby płci żeńskiej).

Dwa lata później w Żorach miało miejsce godne uwagi zdarzenie, które pokazuje, jak układały się stosunki pomiędzy mieszkańcami wyznania żydowskiego i katolickiego. Otóż w roku 1826 żydowskie święto Purim przypadło w Wielki Czwartek. Jest ono najweselszym ze wszystkich świąt, nazywane też „żydowskim karnawalem”. Na ulice wychodzą przebierańcy w fantazyjnych strojach. Zabroniony jest post i żałobne lamentacje. Powstał więc problem, czy takie zabawy mogły się odbywać w dniu tak pełnym świętości dla chrześcijan i czy jest to zgodne z przepisami policyjnymi. Po zasięgnięciu rady u miejskiego proboszcza burmistrz nie miał nic przeciwko tym zabawom, ponieważ brali w nich udział tylko żydowscy muzykanci, a chrześcijański personel nie był potrzebny do ich obsługi.

W 1834 r. struktura społeczna gminy żydowskiej - przy ogólnej liczbie mieszkańców wynoszącej okragło 320 - była następująca: oprócz rabina i nauczyciela w gminie byli: właściciel arendy, dzierżawca arendy, właściciel gospody dla dystyngowanych, właściciel jadłodajni, handlarz drobną galanterią, 3 najemców szynków, po 4 handlarzy tkanin i właścicieli gospód dla stanu średniego oraz niższego, po 10 dzierżawców szynków i handlarzy artykułami korzennymi oraz 13 handla-

rzy artykułami spożywczymi. Obok tych zakładów usługowych były jeszcze czynne następujące żydowskie warsztaty rzemieślnicze: po jednym szklarzu, grzebieniarszu, rymarzu i ciastkarzu, po dwóch krawców, handlarzy żelazem i robotników dniówkowych, 4 garbarzy i 5 piekarzy. Na dolnym końcu drabiny społecznej wymienia się 7 służących dziewcząt

Żory.
Północno zachodnia strona Rynku.
Sohrau.
Nordwestliche Ringseite.

Budynek w narożniku obecnej ul. ks. Klimka i Rynku, jeden z dwóch wybudowanych przez Żydów za pieniądze wygrane na loterii w 1835 roku

i 4 ubogie rodziny, które nie posiadały chyba własnych możliwości zarobkowania i zależne były od dobroczynności współwyznawców. Zarządem gminy kierowali w tym czasie dzierżawca Pincus Glaser i kupiec Anton Sachs.

Przed końcem 1835 r. jedenastu biednych Żydów z Żor i okolicy wygrało na loterii los wartości 150 000 talarów. Z tej wygranej zostały wybudowane w Żorach dwa budynki. Jeden w narożniku obecnej ul. ks. Klimka i Rynku, przeznaczony na winiarnię. Dlatego miał obszerne piwnice. Znajdował się tam sklep. W budynku tym mieszkał potem i prowadził prywatną praktykę lekarz dr Simon Blumenreich. W drugim budynku, na Dolnym Przedmieściu, była gorzelnia. Jej właścicielem został Hahn.

W 1846 r. gmina żydowska osiągnęła swój najwyższy stan osobowy - 542 członków, co przy zaludnieniu Żor, wynoszącym 4008 mieszkańców, stanowiło udział w wysokości około 13,5%. Od tego okresu zaznacza się powolny, lecz systematyczny odpływ Żydów z miasta.

W latach 1847 i 1848 władze pruskie wydały kolejne ustawy regulujące życie społeczności żydowskiej i działalność organizacji gminnych. Przepisy prawne pierwszej z ustaw wprowadziły całkowity zakaz pogromów Żydów, a rejestry urodzeń, ślubów, rozwodów i zgonów ludności żydowskiej, prowadzone dotąd przez magistraty, nie miały być kontynuowane i podlegały przekazaniu do sądów. Obywatelstwo Żydom, już zamieszkającym na terenie Prus, mogło być nadawane nie tylko przez władze centralne, lecz również landratury, a nawet te magistraty, które wcześniej prowadziły wspomniane rejestry. Natomiast zezwolenia na stałe osiedlanie się Żydom przyjezdnym z zagranicy nadal mogło wydawać jedynie ministerstwo sprawiedliwości. Żydzi mieli prawo wyborcze, nie mogli jednak piastować urzędu burmistrza czy nadburmistrza. Nie mogli również brać udziału w głosowaniu w sprawach dotyczących kultury chrześcijańskiej.

Ustawa z roku 1847 regulowała również organizację gmin żydowskich. Ograniczono mianowicie dotychczasową autonomię gmin wyznaniowych oraz ich liczbę, do jednej w granicach miasta. Przepisy normowały także sprawy synagog, które mogły powstawać w miastach, lecz nie mogły być budowane na wsi. Równocześnie jednak tymże samym rozporządzeniem uznano judaizm za religię oficjalną. Nadto każda gmina musiała mieć swój statut zatwierdzony przez władze. Statuty te regulowały życie społeczne i religijne ludności żydowskiej. M.in. ustalano w nich skład zarządu gminy, lokalizację synagogi, cmentarza i mykwy, czyli łaźni rytualnej oraz warunki korzystania z miejsc kultu, obowiązki bractwa pogrzebowego itp.

Z kolei ustawa z roku 1848 znosiła dotychczasowe ograniczenia w służbie publicznej. Wszyscy byli równi wobec prawa bez względu na wyznanie. W ten sposób umożliwiono Żydom dostęp do szkół i uczelni, a także do władz miejskich. Ostatecznie równouprawnienie Żydom zagwarantowała konstytucja pruska z 1850 r.

Dodać należy, że na skutek tych wszystkich reform tutejsi Żydzi poczuli się związani z kulturą niemiecką i na co dzień używali języka niemieckiego, zaś w kontaktach handlowych z miejscową ludnością posługiwali się łamaną polszczyzną.

W tym samym 1850 roku gmina żydowska wydała regulamin, w którym ustaliła zasady świadczeń na jej rzecz ze strony członków. Miesięczne składki podzielone były na 9 klas, w przedziale od 6 do 45 srebrnych groszy, wstępne do gminy z 4 przedziałami, wynosiło od 5 do 15 talarów (od 1874 r. istniało zezwolenie Rejencji Królewskiej na podwyższenie skali podatkowej do 20 marek miesięcznie, jednak nie doszło do płacenia tego najwyższego podatku). Pozostałe źródła dochodów stanowiły wpływy z synagogi (ze sprzedaży miejsc siedzących w świątyni, za śluby i bar micwy, z dobrowolnych datków, ofiar ze skarbonki, za przemowy okolicznościowe), sprzedaży mięsa z uboju rytualnego, tzw. dochody z instytucji oświatowych, czyli ze sprzedaży podręczników szkolnych, opłaty za szkołę, pieniądze za korzystanie z rytualnej łaźni (mykwy) i nadwyżki ze sprzedaży maki wielkanocnej.

Na słowo wzmianki w tym miejscu zasługują legaty członków gminy. Prawdopodobnie pierwszy i najstarszy legat został ufundowany przez Salomona Plessnera w 1789 lub 1797 r. Plessner zapisał w testamencie dla gminy żydowskiej kwotę w wysokości 500 talarów. W rocznicę jego śmierci procenty z tego kapitału przypadły stowarzyszeniu „Talmud-Tora”. Ogółem ufundowano od 60 do 70 legatów, w większości w bardzo umiarkowanych kwotach, m.in. były to procenty z hipotek, dzierżawy oraz papiery wartościowe. Rocznie było do podziału około 800 marek pochodzących z różnych zapisów. Nad wypełnieniem decyzji legata i nad wypłatą pieniędzy w myśl fundatora w imieniu gminy czuwał rabin.

W sporządzonym 29.05.1839 r., a opublikowanym 5 lipca tego roku, testamencie Moses Panofski, dzierżawca huty szkła w Orzeszu, ufundował 500 talarów. Z odsetek od fundacji miano w dniu jego śmierci (19 Siwana, czyli w czerwcu⁴), obdzielać rocznie żorskiego

4. Ninel Kameraz - Kos: *Święta i obyczaje żydowskie*, Warszawa 1997, s. 21 i 22, pisze na temat kalendarza, którym posługują się Żydzi od dwóch i pół tysiąca lat: „Kalendarz żydowski jest księżycowo-słoneczny, tzn. miesiące są mierzone miarą księżycową, a rok - miarą słoneczną. Miesiąc księżycowy to czas od nowiu do nowiu, przeciętnie trwa 29,5 dni. Dwanaście miesięcy księżycowych to 354 dni. Rok słoneczny liczy 365,25 dni i jest to czas obiegu Ziemi dookoła Słońca. Z rachunku wynika 11

ły kolegium gminy. Ich skład był wyłaniany w drodze wyborów. Czynne prawo wyborcze posiadali mężczyźni powyżej 24. roku życia, płacący składki roczne i mieszkający przez co najmniej 2 lata w obrębie danej gminy. Bierne prawo wyborcze posiadali płatnicy o identycznych wymogach jak przy prawie czynnym, jednak w wieku powyżej 30 lat. Urzędnicy religijni nie mogli brać czynnego i biernego udziału w wyborach. Głosowano przy użyciu kart wyborczych na poszczególnych kandydatów zgłaszanych w dniu wyborów. Komisarzem wyborczym był burmistrz. W ten sposób wyłaniano reprezentację, która, w zależności od liczebności gminy, składała się z od 9 do 27 członków. Na czele reprezentacji stali przewodniczący i jego zastępca. Kadencja jej członka trwała 6 lat, przy czym co 3 lata wybierano połowę składu reprezentacji. Natomiast zarząd był wyłaniany przez członków reprezentacji, ale nie można było zasiadać jednocześnie w obu organach. Bierne prawo wyborcze oraz czas trwania kadencji były takie same, jak w przypadku reprezentacji. Na czele zarządu, który liczył od 3 do 9 członków, stali prezes i jego zastępca. Reprezentacja była organem ustawodawczym gminy żydowskiej. Ona uchwalała statut, dokonywała w razie potrzeby jego zmian, kontrolowała działalność zarządu i poszczególnych urzędników religijnych. Podejmowała też decyzje o budowie urządzeń religijnych, zasadach wyznaczania podatku rocznego i jego wysokości oraz uchwalała budżet gminy. Zarząd był organem wykonawczym. Reprezentanci i zarząd wymagali zatwierdzenia przez Rejencję Królewską. Tam też corocznie był sprawdzany i zatwierdzany, budżet gminy i wysokość podatków.

Jako reprezentantów wybrano: kupców Josepha Panofskiego, Nathana Sterna, Salomona Cohna, Heymanna Knopfa i Bernharda Hoffmanna, restauratora Hirschela Loebingera, blacharza Mendela Eckmanna, handlarza Israela Margoliusa i dr. med. Pincusa Wachsmanna. Ich zastępcami zostali: garbarz Izaak Barber oraz kupiec Izaak Hahn. Reprezentanci mieli zadanie utworzenia zarządu. Tworzyli go: restaurator Salomon Hamburger oraz kupcy Adolf Borinski i Moritz Katschinski. Ich zastępcą był Aron Sachs.

Kolegium gminy, kontrolowane przez ogólne zebranie członków, dbało przede wszystkim o życie religijne, a więc utrzymanie świątyni, znajdującej się przy niej łaźni rytualnej i innych urządzeń kultowych oraz personelu złożonego z rabina, kantora i rytualnego rzeźnika. Ważnym obowiązkiem gminy było również utrzymanie szkoły wyznaniowej, w której uczono dzieci pisania, czytania i podstaw religii mojżeszowej, a także działalność charytatywna. Tę ostatnią w znacznym stopniu rozwijali także poszczególni członkowie gminy. I tak np. Löbel

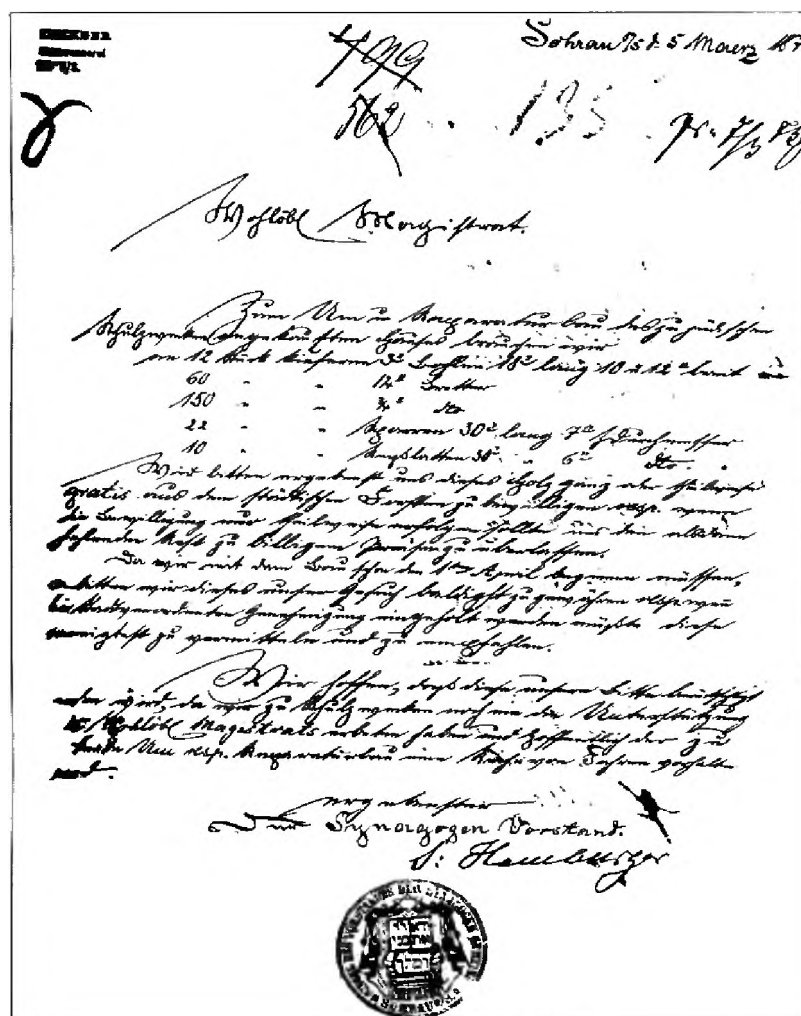
Freund z Folwarków w 1847 r. podarował 20 talarów do podziału dla biednych rodzin pochodzenia żydowskiego i katolików, a później pożyczył miastu - bez odsetek - 1000 talarów, który to dług miał być pokryty przez miasto ze sprzedaży dębów. Z początkiem 1861 r. właściciele młyna parowego Panofski i Stern podarowali chrześcijańskim biednym 6 cetnarów kaszy kukurydzianej. W dniu 2.01.1876 r. synowie i córki mieszkańców żydowskich, dla wsparcia biednych, zorganizowali przedstawienie teatralne, na które przybyło wielu widzów. Kupiec Maksymilian Böhm z Zaborza, który w 1883 r. zawarł związek małżeński z Elise Eisner, mieszkanką Żor, ofiarował 200 marek do podziału między miejscowych biednych. „Huta Pawła” rocznie wносиła subwencję na konto szpitala i przytułku, w kwocie 18 marek.

Z zatwierdzonego w dniu wyborów statutu gminy, składającego się z 24 paragrafów, należy uwypuklić następujące dane: tutejsza gmina żydowska posiadała ogrodzoną murowaną synagogę z ogrodem, z przylegającym do niej domem mieszkalnym krytym gontami oraz jeszcze jeden murowany dom mieszkalny (w którym znajdowała się

okazale zbudowana łaźnia), zwoje Tory i inne przybory religijne potrzebne do odprawiania nabożeństw w synagodze, murowaną rzeźnię w której sprzedawano mięso z rytualnie ubitego bydła, szopę z karawanem, wreszcie cmentarz ogrodzony murem.

Pisząc o strukturze gminy w Żorach, trzeba jeszcze nadmienić, że swoim zasięgiem obejmowała ona również takie miejscowości jak Belk, Bzie, Golasowice, Jarząbkowice, Palowice, Pawłowice i Pielgrzymowice. Razem z Wodzisławiem Śl. i Rybnikiem gmina w Żorach tworzyła okręg synagogałny, który w strukturze administracyjnej kraju odpowiadał powiatowi rybnickiemu. Był on jednym z 38 okręgów zorganizowanych w rejencji opolskiej.

W 1855 r. liczba Żydów wynosiła 471 osób (118 mężczyzn i 166 kobiet) w 61 małżeństwach. Posiadały one 187 dzieci (83 chłopców i 104 dziewczynki w wieku poniżej 14 lat). Statystyka zawodowa po-

Jedyny archiwalny dokument gminy żydowskiej z oryginalną pieczęcią (1879)

Gospoda Davida Brauera na
Dolnym Przedmieściu

botników dniówkowych, 18 służących i 35 ubogich. Rabina, nauczyciela i lekarza nie wymieniono.

W dalszym ciągu spadała liczebność gminy i w 1867 r. osiągnęła 414 osób. W roku 1880, gdy miasto liczyło 4343 mieszkańców, było w nim 374 Żydów.

W 1885 roku mieszkało w mieście już tylko 330 izraelitów. Zmniejszająca się ciągle liczba Żydów w mieście i okolicy, zwłaszcza w trzech ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku, spowodowana była przede wszystkim odchodzeniem ich do dużych miast przemysłowych. Do tego doszły jeszcze wydane w latach 1884-86 nakazy przymusowego wysiedlenia imigrantów i osadników z Galicji oraz Królestwa Polskiego.

Sklep Hermanna Leschzine-
ra (z prawej strony Ratusza)

W Żorach dotyczyły one tylko Żydów. Gmina straciła przez to 8 rodzin w liczbie 35-40 osób. Zjawisko odpływu ludności żydowskiej obserwujemy również bezpośrednio przed I wojną światową. Jeżeli w 1907 r. było jeszcze 98 izraelitów, to pięć lat później już tylko 89, przy czym przypadał 1 Żyd polski na 88 niemieckich.

W czasie wojny część mężczyzn pochodzenia żydowskiego została wcielona do wojska. Brak jednak danych co do ich liczby. Wiadomo jedynie, że ogółem liczba ofiar tej wojny w Żorach wyniosła 236 osób. Spośród poległych członków gminy wyznaniowej, autorowi udało się ustalić jedynie nazwiska dwóch osób. Byli to: Ernst Borinski, który zginął 16 kwietnia 1917 r. pod Aisne nord Reims i Alfred Eisner

pulacji żydowskiej wyglądała następująco: 4 hurtowników, 15 kupców, 1 agent ubezpieczeniowy, 13 handlarzy artykułami spożywczymi, 1 handlarz starzyzną, 14 szynkarzy, 1 właściciel jadalni, 10 karczmarzy, 3 rzemieślników (bez bliższego zaszeregowania), po dwóch chłopów, piwowarów, właścicieli gospody i gorzelników, 5 ro-

Sklep Salomona Cohna (na pierwszym planie z prawej strony)

kolonialnego w narożniku obecnej ul. ks. Zgaślika i Rynku, wyprowadził się do Wrocławia. Zmarł w 1925 r. Dlatego w spisie mieszkańców Żor z 1920 r. odnajdujemy już tylko następujące nazwiska rodzin żydowskich: Badrian, dr Blumenreich, Borinski, Brauer, Holländer, Leschziner, Linzer, Loebinger, Panofski, Schifftan, Schleier, Schleimer i Zweig.

Zjawisko odpływu Żydów wzmoгло się jeszcze bardziej po roku 1921, tj. po decyzji o przyznaniu wschodniej części Górnego Śląska odrodzonej Rzeczypospolitej. Wtedy z Żor na Bliski Wschód do Palestyny wyprowadziły się, spokrewnione ze sobą, rodziny Schleier i Schleimer.

W 1937 r. były mieszkaniem naszego miasta Georg Moshe Panofski, spotkał w Tel Avivie córkę Schleierów - Herthę.

Jako ostatnia - przed przejęciem miasta przez Polskę - wyprowadziła się z Żor do Wrocławia właśnie rodzina Panofski. Po latach mieszkający w Izraelu Georg Moshe Panofski wspominał: „Nasza rodzina mieszkała w Żorach od 1830 r., w domu stojącym przy ul. Rybnickiej, naprzeciwko cmentarza parafialnego. Był on miejscem urodzenia wszystkich Panofskich. W nim mieszkała moja babcia Gertrud z córką Lottą, która swoje imię otrzymała po prababci Charlotte Panofski. Jej nagrobek zachował się na cmentarzu żydowskim. Później Lotta wyszła za mąż za adwokata Bernharda Ungera z Lewina Brzeskiego. Jej syn Franz, urodzony w Żorach, jako niemowlę opuścił Żory i zamieszkał w Mysłowicach, u swoich dziadków ze strony ojca. Obecnie jest obywatelem Izraela.

Rodzina Panofskich. Od lewej stoją: Eva, Kurt, Eugen, Betty i Georg (1934)

Lotte Unger
(z domu Panofski)

W ogrodzie przy domu stał duży krzyż, odlany z żelaza, który został przez nas ufundowany na życzenie miasta i kościoła. Fundacją mojej rodziny była również pompa z 1890 r. na Rynku i żeliwne ogrodzenie kaplicy zwanej „Kościółkiem”.

Oprócz posiadania domu wynajmowaliśmy mieszkanie na drugim piętrze w willi Heering. Mój pradziadek Joseph oraz dziadek Moritz byli najpierw właścicielami młyna, a potem „Huty Pawła”. Przez wiele lat wybierano ich na członków magistratu i radnych miejskich. Ostatnim właścicielem huty był mój ojciec Kurt Panofski. Przypominam sobie, jak co roku w restauracji Brauera odbywał się bal hutniczy finansowany przez mojego ojca, z darmowym piwem i jedzeniem.

Przez jeden rok uczęszczałem do dwuklasowej szkoły żydowskiej przy synagodze, a potem do szkoły katolickiej przy ówczesnym targowisku. Gdy opuściliśmy Żory, miałem 8 lat, ale dobrze pamiętam takie wydarzenie, jak obrzezanie (Brit Mila) mojego kuzyna Franza Ungera. W tym celu z Katowic przybył mohel.

Gmina w Żorach była mała i bardzo liberalna, nie ortodoksyjna. Mięsa nie uzyskiwano koszernie. Kto chciał takie, otrzymywał je z Rybnika. Pomimo liberalizmu, mięso wieprzowe nie pojawiało się na stole ludności żydowskiej. Wszyscy jedli tylko mięso wołowe. Do zabijania drobiu przyjeżdżał szochet z Gliwic.

Od 1919 r. w gminie był kantor, który miał piękny, tenorowy głos i swoją karierę zaczynał właśnie w Żorach. Równocześnie uczył on w dwuklasowej szkole żydowskiej.

W każdy szabas (piątek wieczorem i w sobotę) było nabożeństwo w synagodze, na którym gmina zbierała się w pełnej liczbie. Oprócz szabasu najważniejszymi świętami były: Jom Kipur, Rosz ha-szana i Pesach. Mace na to ostatnie święto piekło się w piwnicy szkoły przy synagodze. Obchodzono też Pidjon ha-ben, ceremonię wykupienia pierwszrodzonego syna. Wtedy gmina gromadziła się w sy-

i jej syn Franz

nagodze, a rodziny chłopców przynosiły ciasta i napoje. Ślubu lub pogrzebu nie byłem uczestnikiem. Wszyscy Żydzi brali także udział w miejskich zbiórkach pieniędzy dla ubogich różnych wyznań, choć wśród nich samych ubogich nie było. Należeli do klasy średniej.

W 1925 r. byłem w Żorach gościem Jakuba Stadlera i Silberschatza, naszych następców w „Hucie Pawła”. Po raz ostatni odwiedziłem wtedy cmentarz żydowski, gdzie do roku 1918 zostali pogrzebani z naszej rodziny: brat mojego ojca - Eugen Panofski, Selma Panofski (rodowe Boss) i mój dziadek Joseph Panofski. Moja matka Else została pochowana w Lewinie Brzeskim, gdzie spoczywają wszyscy krewni z jej strony. Mój ojciec zmarł na serce w 1940 r. i pochowany jest na cmentarzu we Wrocławiu, gdzie również leży babcia Gertrud Panofski (rodowe Epstein). Brat Eugen i siostra Eva uciekli w 1934 r. z Niemiec do USA. Oboje zmarli na początku lat dziewięćdziesiątych. Moja macocha Betty, razem z Lottą Unger, zginęły w obozie koncentracyjnym⁵.

Reszta Żydów utożsamiających się z państwem niemieckim i jego kulturą, którzy nie chcieli być obywatelami polskimi, opuściła Żory po 1922 r., przenosząc się do Niemiec.

5. List Georga Moshe Panofskiego do autora z dnia 12.07.1994 r.

Struktura zawodowa społeczności żydowskiej

Ludność żydowska stanowiła zaledwie niewielką część społeczeństwa Żor, nie przekroczyła w nim nigdy 14% ogółu populacji. Zajmowała jednak ważną pozycję w mieście, zwłaszcza w jego życiu gospodarczym. Byli wśród nich wędrujący po wsiach i sprzedający oraz kupujący drobne towary biedni domokrażcy, właściciele małych warsztatów rzemieślniczych i sklepików, bogaci kupcy, właściciele zakładów przemysłowych, a w kilku wypadkach majątków ziemskich oraz przedstawiciele wolnych zawodów: lekarze i prawnicy. Żydzi jedynie sporadycznie podejmowali się najemnej pracy fizycznej w przedsiębiorstwach. Wstrzymywały ich od tego przepisy religijne, które zabraniały pracy w soboty i inne dni świąteczne judaizmu. Dlatego jeżeli podejmowali już taką pracę, to tylko u swych współwyznawców.

Wielu Żydów utrzymywało się z dzierżawy (najmu) gospód i wyszynku. W latach 1759-1762 wyszynk miodu pitnego (syconego) i wina dzierżawił Aron Abraham. Później dzierżawa ta została połączona z wyszynkiem wódki. W 1808 r. dzierżawcą był Heymann Laband, a w 1810 r. Aron Wolf Bloch. W latach 1786-1789 wyszynkiem wina koszerne go zajmował się Marcus Joseph. Handlarz towarami łokciowymi i korzennymi Samuel Moses Friedmann dzierżawił wyszynk wina w latach 1792-1810. Kupcem handlującym winem w latach 1830 i 1840 był też Marcus Katschinski.

Po wprowadzeniu w 1810 r. wolności zarobkowania szynkarstwo rozwijało się jeszcze prężniej. W 1812 r. wyszynkiem wódki zajmowali się: wcześniej wspomniany już Aron Wolf Bloch, Samuel Loewy, Jochem Guttmann i Marcus Hoffmann. Od tego samego roku do 1826 r. oberżystą w karczmie przy dolnej bramie był Löbel Guttmann. Jego następcą - Moses Eisner, kupił w roku 1830 sąsiadujący z karczmą dom wdowy Hettenberger za 330 talarów. Jacob Eisner miał tu hotel. W 1819 r. w mieście było 9 szynków, z których tylko 1 znajdował się w rękach chrześcijańskich. W 1823 r. było 12 gospód i szynków, w tym tylko jeden należał do chrześcijanina.

Niektórzy Żydzi łączyli ten tradycyjny sposób zarobkowania z innymi przedsięwzięciami, jak np. Heymann Laband. Oprócz dużego gospodarstwa rolnego z tuczarnią świń miał także gorzelnię. W różnych okresach prowadził też handel wełną i artykułami żelaznymi. Do roku

1850 był on właścicielem kuźnicy i pieca fryszerskiego do uszlachetniania żelaza, znajdujących się przy młynie na „Żwace” pod Żorami.

W roku 1792 najemca gospody Lipmann Salomon Mosler chciał przejąć dzierżawę myta. Jednak Kamara Wrocławska oświadczyła, iż zgodnie z zarządzeniem z 2.12.1751 r. dzierżawienie myta Żydom jest zakazane. Dopiero w 1822 r. Samuel Loewy został dzierżawcą myta w mieście. W 1852 r. „mytnikiem” był Loebinger, a w roku 1854 - Steiner. W 1859 r. dzierżawę myta, bud jarmarcznych i podatku od spędzanego bydła uzyskał Israel Margolius. W latach 1861 i 1877 dzierżawcą był Salomon Mosler. Na roczny okres, od 1.04.1882 r., dzierżawę pobierania tygodniowych opłat za spędzane na jarmarki bydło zlecono mistrzowi garbarskiemu Simonowi Rosenbergowi. W marcu 1887 r. zlecenie na pobór opłat uzyskał Heinrich Hamburger. Z kolei najemcami opłat za wynajęcie straganów jarmarcznych byli w poszczególnych latach: Margolius (1852), S. Mosler (1872) i S. Loebinger (1876-1879). Nie brakowało też Żydów wśród najemców browaru miejskiego. Pierwszy z nich - Marcus Joseph - wynajął browar w roku 1787. Nie uiszczając jednak za niego opłat. W grudniu 1792 r. cofnięto mu najem i przyznano go innej osobie. Dnia 1 marca 1793 r. z prośbą o przyznanie najmu browaru zwrócił się Schaja Marcus Freund, który również ubiegał się o prawo pędzenia wódki. Umowa z nim została zawarta w dniu 19 lipca. Od niego najem browaru przejął w latach 1796-1802 Aron Wolf Bloch. W dniu 22.09.1815 r. miejski browar wynajęto winiarzowi Michaelowi Böhmowi. W czerwcu 1819 r. najemcą został Jochem Guttman. Ponieważ ośmiu miejskich szynkarzy nie zaopatrywało się w piwo z miejskiego browaru, a sprowadzało je, jako wolne od podatku, z okolicy, Guttman nie był w stanie utrzymać najmu. Dlatego po upływie roku najem mu zabrano i przekazano spółce, którą tworzyli: Samuel Loewy, Marcus Hoffmann oraz Löbel i Jochem Guttmanowie. W marcu 1821 r. najem browaru przejął Moses Elsner. Jednak przed upływem 3 lat poprosił o rozwiązanie umowy. W kwietniu 1827 r., przy zawarciu umowy o najem z Seligiem Loebingerem, zobowiązano go do składania probostwu daniny, wynoszącej jedno wiadro piwa od każdego warzenia wielkości 24 antałów. Danina ta była zniesiona od czasu pożaru miasta w 1807 r. W roku 1828 jako użytkownik browaru, na przeciąg 9 miesięcy, pojawił się Pincus Glaser. Ponieważ najem nie przynosił zysku, w sierpniu 1857 r. browar miejski wraz z przyległą do niego karczmą oraz gorzelnią zostały sprzedane Salomonowi Hamburgerowi za 3400 talarów.

Po 1810 r. powstały w mieście również liczne browary (piwowarnie) prywatne. Dwa z nich należały do żydowskich mieszkańców. W 1857 r. Jakob Eisner wyprodukował 240 beczek piwa. Od stycznia

1854 r. zamierzał uruchomić browar kupiec i właściciel gospody Salomon Hamburger. Jednak dopiero 23.10.1856 r., po wielu rokowaniach, otrzymał zgodę na uruchomienie piwowarni. W roku 1857 wyprodukował tylko 100 beczek piwa.

W dniu 14.07.1720 r. wspomniany już na str. 11 dzierżawca cła Marcus David uzyskał najem wyszynku miodu pitnego i wódki w arendzie miejskiej. Roczny wyszynk wódki wynosił 100 wiader. Oprócz tego był on dzierżawcą pola folwarcznego i ośmiu krów, a także rogatkowego w mieście i w Palowicach oraz miejskich domów położonych w Rynku. W dniu 20.08.1748 r. Feitel Izrael został najemcą urbarza wódczanego. Podczas pożaru w 1807 r. arenda doszczętnie spłonęła. Dlatego najemca Heymann Laband przez 9 miesięcy nie mógł pędzić wódki. Kolejnym najemcą miejskiej arendy, od 1836 r., był Pinus Glaser. Zostawił jednak karczmę swojemu następcy Freundowi w rozpaczliwym stanie. W 1848 r. najemcą został Elias Loebinger. Ponieważ zyski z wynajmu ciągle się zmniejszały, a w końcu przyniosły same straty, w sierpniu 1857 r. - jak już wspomniano wcześniej - kasa miejska sprzedała arendę i zabudowania wraz z urbarzem wódczanym Salomonowi Hamburgerowi.

Od 1812 r. w Żorach prosperowały też prywatne gorzelnie. Właścicielami jednej z nich byli: Aron Wolf Bloch, Samuel Loewy, Jochem Guttmann i Marcus Hoffmann. W 1841 r. Jakob Eisner założył gorzelnię z aparatem parowym, produkując 180 wiader wódki. W roku 1848 zakład destylacyjny Samuela Ziffera, wyposażony w miedzianą retortę i aparat parowy, wyprodukował 13 wiader wódki. Dnia 30.12.1851 r. Rejencja Królewska zatwierdziła założenie zakładu destylacyjnego w piwnicy domu kupca Izaaka Hahna. Ta sama Rejencja 29.09.1857 r.

zezwoiliła restauratorowi Samuelowi Hamburgerowi, który właśnie nabył miejską karczmę, na założenie krajowej gorzelni wraz z możliwością uruchomienia kotła parowego z ciśnieniem $\frac{1}{3}$ atmosfery. Hamburger produkował rocznie 180 wiader wódki. W 1869 r. do istniejących gorzelni doszła o wiele większa, którą wybudowali spadkobiercy Katschinskiego na „Żwace”.

Hotel Zweiga, założony w 1840 roku

Sklep rodziny Borinski
(pierwszy z lewej)

da Eisnera w wielką salą (najemca Heinrich Hamburger); Gospoda „Pod Winnym Gronem”. W 1879 r. została sprzedana Abrahamowi

„Huta Pawła” przy ul. Rybnickiej (z lewej strony)

W rękach Żydów była także połowa hoteli i większa część gospód. W 1888 r. w mieście prosperowały: Hotel Zweiga „Pod 4-ma Lipami”, założony w 1840 r. W latach 1868-1873 jego właścicielem był Israel Centawer; Hotel „Pod Księciem Pruskim”, założony w 1832 r. Właścicielem w 1868 r. był David Hamburger, a od 1876 r. Wilhelm Wolfsohn; Gospoda

Tradycyjnie wielu Żydów utrzymywało się z handlu. Byli wśród nich wędrujący po wsiach domokrażcy i właściciele małych sklepików. Działalność kupiecka Żydów w Żorach datuje się dopiero od początku XIX w. W roku 1819 było w mieście 8 niepokąźnych sklepów z towarami korzennymi i z artykułami łokciowymi (tkaniny), których właścicielami w większej części byli Żydzi. A oto wykaz żydowskich kupców według stanu na koniec 1840 r.: handel to-

ROK ZAŁOŻENIA 1842
GEGRÜNDET 1842.

ODLEWNIA ŻELAZA I FABRYKA MASZYN „HUTA PAWŁA”

M. ADLER i J. PANOWSKI

Spółka z o. por.

ŻORY (GÓRNY ŚLĄSK)

Telefon: Żory, Nr. 10. Adres telegraficzny: „Hutapawła”, Żory.

WYTWARZA:

Odlewy żelazne wszelkiego rodzaju, jak: budowlane, kolejowe, handlowe, kanalizacyjne, rolnicze, maszynowe i t. p. — — — — — jak również portierje.

SPECJALNOŚĆ:

Pieczętowanie okrągłe i kuchenne, garnkiszorowe, waniekiet.

Warsztaty reparacyjne.

ERZEUGT:

Bauguss, Eisenbahnguss, Handelsguss, Maschinenguss, Kanalisationsguss, Landwirtschaftlichen Guss, Rohe Portiere.

Reparatur - Werkstätten.

Młyn parowy
Abrahama Sterna

sklep korzenny i handel artykułami lnianymi - bracia Nathan i Abraham Sternowie; sklep korzenny i alkoholowy - Adolf i Wilhelm Loewy, Joseph i Aron Sachsowie; handel winem - Marcus Katschinski; handel artykułami żelaznymi i właściciel huty - Heymann Laband; handel zbożem i skórą - Elias Loebinger; handel artykułami wełnianymi - Salomon Prager.

Znacznie mniej Żydów zajmowało się rzemiosłem. W roku 1824 znajdowało się wśród nich 2 szklarzy, 3 garbarzy i 5 piekarzy. Cztery lata później rzemieślnikami byli: 1 szklarz, 1 grzebieniarz, 1 rymarz, 1 ciastkarz, 2 krawców, 2 robotników niewykwalifikowanych, 4 garbarzy i 5 piekarzy.

Poważniejsza była rola Żydów w przemyśle, gdyż należały do nich dwa najważniejsze zakłady w mieście - „Huta Pawła” i młyn zbożowy. Pierwszy z nich nabyli w roku 1851 r. Moritz Adler i jego szwagier Joseph Panofski. Huta produkowała piece i różnego rodzaju emaliowane garnki. W 1856 r. zatrudnionych w niej było 65 pracowników. W 1859 r. wyprodukowano 20 tysięcy różnych przedmiotów. W 1882 r. huta zatrudniała 113 mężczyzn i 4 kobiety, a w styczniu 1883 r. już 122 pracowników.

Do spółki Joseph Panofski i Moritz Adler należał też parowy młyn zbożowy. Potem jego właścicielami byli Panofski i Abraham Stern. W 1881 r. młyn należał już tylko do rodziny Sternów i zatrudniał 8 osób.

A oto inne obiekty przemysłowe, których właścicielami byli Żydzi: fabryka mydła i świec, należąca do Pincusa Katschinskiego z obmurowanym kotłem i kładzią, wyprodukowała w 1825 r. 30 cetnarów wyrobów; garbarnia wdowy Caroline Barber, wygarbowa-

Amerykański młyn parowy

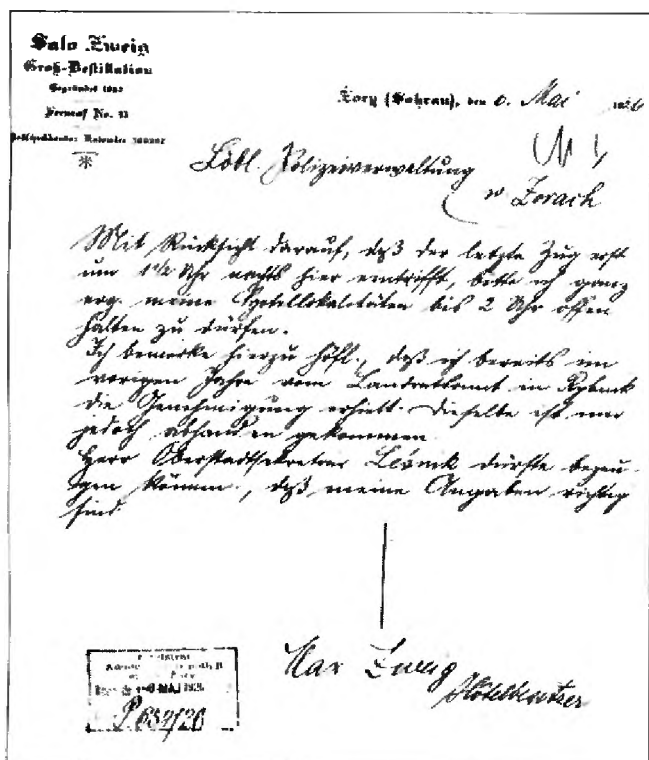
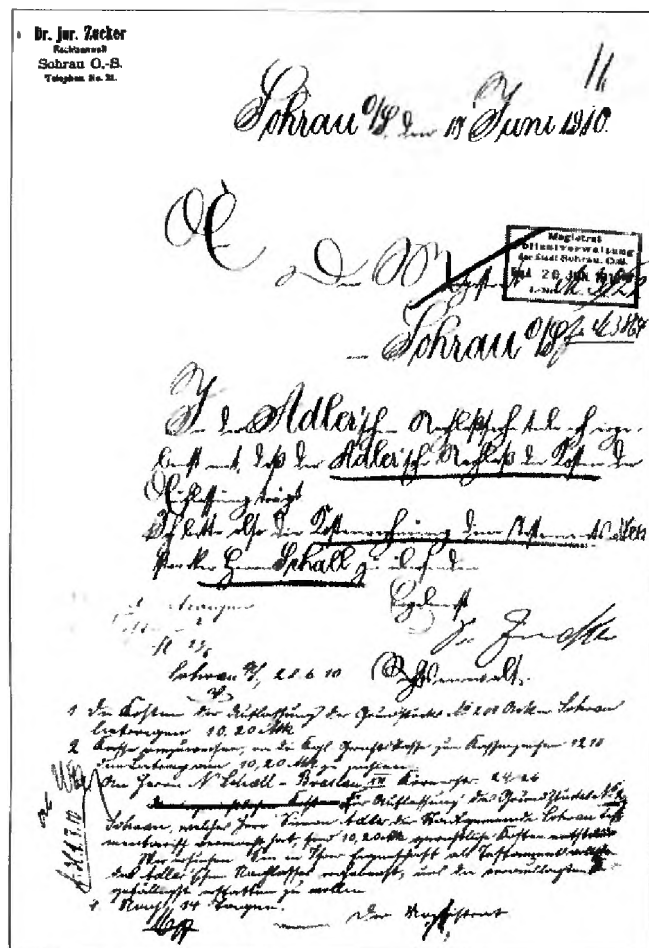
A. Stern i Syn
Żory

Założony w 1840 r. - Telefon 11
Kierownik Dyr. Karol Sitko

Założony w 1840 r. młyn polepszone w 1904 r. zaś w 1922 r. podwyższono produkcję jego na 50 ton dziennie. Młyn ten jest największy na polskim Górnym Śląsku

Die im Jahre 1840 gegründete Mühle wurde im Jahre 1904 verbessert und im Jahre 1922 auf eine tägliche Leistung von 50 Tonnen gebracht. Die Mühle ist die bedeutendste Polnisch-Oberschlesische.

Wybrane druki firmowe, potwierdzające udział Żydów w działalności gospodarczej i w tzw. wolnych zawodach

gruntu. W lecie 1881 r. zakupiono dla cegielni między innymi dwie parcele od Rikel Hamburgerowej.

W tym samym roku, od 1 czerwca, właściciel gorzelnii Isidor Hamburger został kontrolerem bydła. Był nim do 1.07.1883 r.

ła w 1836 r. 10 cetnarów skór; w garbarni, której właścicielem był Selig Loebinger, w 1838 r. wygarbowano 20 cetnarów skór; fabryka cygar Bernharda Hoffmanna w 1844 r. wyprodukowała 144 tysiące cygar; rozlewnię wody mineralnej założyli bracia Hamburgerowie, zaś sprzedaż wody rozpoczęto z dniem 1.05.1881 r.

Przez kilkanaście lat w rękach Żydów znajdowała się też cegielnia miejska, położona na przedmieściu, przy drodze do Wodzisławia Śl. Od 1.07.1800 r., przez jeden rok, wynajmował ją Samuel Moses Friedmann. W kwietniu 1858 r. kupiec Abraham Stern wynajął cegielnię na 6 lat. W tym czasie, oprócz innych urządzeń, do cegielni należał budynek mieszkalny wraz z izbą, komorą i stajnią, murowany piec wypalowy z dwoma drewnianymi bocznymi zadaszeniami, szopa do suszenia dachówek z 3 walącymi się podporami, jedna otwarta szopa do suszenia cegieł, dwie do suszenia dachówek i jeszcze jedna do suszenia cegły, dwie na wół otwarte szopy i połamana konstrukcja dachowa po byłym magazynie.

Do roku 1862 zbudowano nad magazynem dach gontowy z desek, w celu przechowywania cegły w okresie zimowym, a na miejsce uszkodzonego pieca wypalowego zbudowano nowy. Zajęto się także produkcją rurek drenażowych dla okolicznych właścicieli ziemskich. Lecz wtedy nie wykazywali oni jeszcze ochoty do robót drenażowych na swoich polach. Cegielnia, która miała charakter przedsiębiorstwa kapitalistycznego, zatrudniała wówczas 10 robotników.

W latach 1864-1870 najemcą cegielni był Siegmund Stern. Do roku 1866 została ona odremontowana wielkim nakładem kosztów. Ponieważ zapas gliny w dotychczasowych gliniankach już się wyczerpał, trzeba było postarać się o nowy areal

W 1849 r. Aron Karfunkel otworzył prawdopodobnie pierwszą w Żorach, księgarnię. Później jej właścicielem został Joseph Fränkel.

Natomiast w 1858 r. kupiec Bernhard Hoffmann został agentem Poczdamskiego Towarzystwa Ubezpieczenia Bydła. Z kolei kupiec J.S.Hahn założył agenturę towarzystwa „Iduna” z Halle.

Bardzo liczny był też udział ludności żydowskiej w grupie tzw. wolnych zawodów. Były one reprezentowane między innymi przez dwóch aptekarzy: Hugo Kunza (w latach 1807-1809) i Leo Bendera (1899 r.).

Stanowisko sędziego w tutejszym urzędzie sądowym zajmowali: dr praw Moritz Berwin, którego w dniu 1.07.1881 r. przeniesiono do Gliwic; dr praw Carl Thilo (1910 r.) i sędzia oraz adwokat, dr praw Ludwig Zucker (1915 r.). Jak wspominają najstarsi mieszkańcy, w żorskim sądzie urzędowali również sędziowie pochodzenia żydowskiego: Friemel oraz Specht. Ich córki Hildegard Friemel i Liselott Specht prawdopodobnie urodziły się w Żorach. Gdy w naszym mieście utworzono urząd oficjalnego adwokata, został nim Bruno Lewy. W maju 1885 r. powierzono mu również stanowisko notariusza.

Z dużymi sukcesami, od XIX stulecia, wykonywali swój zawód również żydowscy lekarze. Oto oni:

Wilhelm Friedenstien, w dniu 24.06.1815 r. przeprowadził się z rodziną do Żor z Raciborza. Wyprowadził się z powrotem w październiku 1816 r.;

dr Pincus Wachsmann, urodzony w Żorach. Od kwietnia 1839 r., przez około trzydzieści lat, był tu aktywnym lekarzem. Dał się poznać jako lekarz biednych, ponieważ nie przepisywał drogich lekarstw. Rozumiał doskonale, że nawet w krytycznych sytuacjach należy szanować pieniądze swoich pacjentów. Często ofiarowywał bezpłatnie drogie składniki do lekarstw. Był bardzo lubiany i szanowany. W 1859 r. przyjęto go jako lekarza komunalnego, jednak w czerwcu 1871 r. przeniósł się do Wrocławia;

dr medycyny Ferdinand Boss, jako praktykujący lekarz osiadł w Żorach w sierpniu 1844 r. Przebywał w naszym mieście 4 lata i w czasie epidemii tyfusu sam także zachorował. Cieszył się niepodważalnym zaufaniem wśród mieszkańców miasta i okolicy. Z Żor wyjechał do Ujazdu;

dr medycyny Samuel Karfunkel, urodzony w Żorach. Był lekarzem od 5.05.1860 r. i mieszkał w Ratuszu. W lipcu 1860 r. został lekarzem komunalnym obok dr Pincusa Wachsmanna. We wrześniu 1870 r. Karfunkel pozostał sam na stanowisku lekarza komunalnego. Dzięki swoim zdolnościom, rozwadze i miłości bliźniego zaskarbił sobie ogólne zaufanie, szczególnie w latach 1866 i 67, w cza-

się panującej epidemii cholery. W 1870 r. przyczynił się do zlikwidowania w zarodku ogniska cholery we wschodniej części miasta. W tym samym roku objął stanowisko lekarza ubogich. Piastował je aż do stycznia 1882 r., gdy przyjął stanowisko lekarza zdrojowego w blisko położonym Jastrzębiu. Tam swoją pracą przyczynił się do rozwoju tego uzdrowiska. W Żorach praktykował ponad dwadzieścia lat. Zdobył tak wielkie zaufanie mieszkańców, że tuż przed odejściem landrat baron von Durant-Baranowitz wręczył mu na pamiątkę cenny dar wraz ze słowami uznania za wielkie zasługi. Natomiast od burmistrza Majorke otrzymał, w imieniu miasta, dyplom obywatela honorowego;

dr Jacob Loebinger, urodzony w Żorach. Lekarzem został w lipcu 1860 r. Z początkiem listopada 1861 r. odszedł do Piekar Śl.;

dr medycyny Simon Blumenreich, osiadł w Żorach z końcem marca 1884 r. Jako praktykujący lekarz, chirurg i położnik pracował w naszym mieście aż do 1924 r.

Udział Żydów we władzach miejskich i organizacjach społecznych

Pozycja ekonomiczna, osiągnięta przez wielu żorskich Żydów, pozwalała im na odgrywanie znaczącej roli w samorządowym i społecznym życiu miasta. Od wydania pruskiego porządku dla miast w 1808 r. Żydzi byli wybierani na rajców miejskich (członków magistratu) oraz do rady miejskiej (rady deputowanych)¹.

We wrześniu 1847 r. kupiec Joseph Panofski został wybrany rajcą i 25 października wprowadzono go na urząd. Gmina żydowska odświętnie przystroiła swą synagogę, w której miało miejsce zaprzysiężenie Panofskiego. Po kolejnych wyborach, w dniu 18.06.1850 r., do nowego zarządu miasta weszli m.in. dotychczasowy rajca Panofski i kupiec Moritz Katschinski. Ten ostatni został w 1852 r. radnym. W głosowaniu 9 listopada 1857 r. rajcą został ponownie wybrany Panofski; zatwierdzono go w grudniu. W dniu 9.12.1872 r. wybrano rajcą kupca Moritza Adlera, który złożył przysięgę 15.03.1873 r. i został wprowadzony na urząd przez burmistrza. Ponownie został wybrany rajcą 6.11.1878 r. Z okazji 50. rocznicy zawarcia związku małżeńskiego, 16 grudnia 1878 r. otrzymał on obywatelstwo honorowe, za bezinteresowne prowadzenie spraw miejskich. Po śmierci Moritza Adlera rajcą wybrano 14.08.1882 r. jego syna Simona Adlera. Dnia 22 września wprowadzono go na urząd. Przewodził on dwóm komisjom (deputacjom) - leśnictwa oraz oświatlenia zewnętrznego.

W 1888 r. rada miejska liczyła 24 członków. W jej skład wchodził następujący Żydzi: kupcy I. Centawer i Salo Fröhlich, właściciel huty Moritz Panofski, adwokat Bruno Lewy, przedsiębiorca budowlany

1. Augustyn Weltzel: Historia miasta Żory na Górnym Śląsku, Żory 1997 r., s. 392-394 w rozdziale Władze miejskie i królewskie, pisze m.in.: „Zarząd gminy miejskiej, który zajmował się zarządzaniem i sprawami policyjnymi, tworzyli wybrani przez mieszczan rajcy miejscy, na których czele stał burmistrz. (...) Obecnie [1888 r.] kolegium magistrackie składa się z (...) członków, którzy na swój urząd wybierani są co 6 lat (...). Kolegium magistrackie odbywa swoje posiedzenia w każdy piątek (...). Do załatwienia i prowadzenia spraw miejskich powołane są (...) komisje [w 1888 r. było ich 15], które wspomagają działalność władz miejskich (...). Według miejskiej ordynacji wyborczej z dnia 19 listopada 1818 roku radni wybierani są na 3 lata i w każdym roku trzecia część wybranych radnych opuszcza szeregi rady miejskiej, a na ich miejsce są lub mogą być wybrani inni radni. (...) Na czele rady deputowanych stoją przełożony i jego zastępca oraz sekretarz-protokolant z jego zastępcą. (...) Rada miejska liczyła 24 członków, zaś jej posiedzenia odbywają się z reguły jeden raz w miesiącu”.

Ratusz w Żorach. Przez wiele lat Żydzi byli wybierani do władz miejskich

A. Schall, właściciel hotelu Salo Zweig i dr S. Blumenreich. Stanowili oni trzecią część deputowanych miejskich.

Również przewodniczący (przełożony) deputowanych miejskich był nieraz wybierany spośród radnych izraelickich. W poszczególnych latach przełożonymi byli: w 1815 r. Michael Böhm, w 1836 r. kupiec Carl Scholz, w 1842 r. sukiennik Salo

Scholz, w 1851 r. kupiec Panofski, a w latach 1856-57 oraz 1862-64 kupiec Abraham Stern. Na posiedzeniu w dniu 14.01.1884 r. zastępcą przełożonego rady deputowanych miejskich został kupiec Salo Fröhlich, który w 1887 r. był sekretarzem biura rady miejskiej.

Obok zasiadania we władzach miejskich żorscy Żydzi działali również w różnych związkach i stowarzyszeniach. Gdy 19 lutego 1847 r. utworzył się związek zapomogowy, jednym z jego 7 założycieli był kupiec Abraham Stern. W okresie głodu, który nastąpił z powodu klęsk żywiołowych, z miesięcznych składek jego członków zakupiono jedzenie i dożywiano poszczególne rodziny. W tej formie udzielono pomocy m.in. 68 dzieciom.

Nie zabrakło także Żydów w bractwie strzeleckim. Królami kurkowymi w poszczególnych latach byli: w 1848 r. - dr Wachsmann, 1849 - Izaak Prager, 1869 - „gospodny” Jacob Eisner, dwukrotnie w latach 1884 i 1886 - rolnik i właściciel gorzelni Isidor Hamburger. W skład zarządu Bractwa Kurkowego w 1849 r. wchodził kupiec Moritz Katschinski. W 1833 r. Bractwo Kurkowe przekazało w dzierżawę Davidowi Knopfowi pomieszczenia kręgielni wraz z szopą do wyszynku piwa i wódki. Dodać trzeba, że w 1852 r. kupiec Heymann Knopf przekazał Bractwu Kurkowemu 1500 talarów na rozbudowę strzelnicy.

Natomiast w zarządzie powstałego w 1879 r. Ojczyźnianego Związku Kobiet była Bertha Centawer. Z kolei w Ochotniczej Straży Pożarnej i Ratowniczej, która ukonstytuowała się 13.03.1881 r., sekretarzem został kupiec Albert Cohn. Ponownie wybrano go do zarządu jako sekretarza na walnym zebraniu w 1884 r. W tej samej straży dowódcą drużyny wodnej był mistrz dekarski Leopold Prager. Zaś jednym z organizatorów Związku Nauczycieli, założonego w Żorach 5.07.1884 r., był nauczyciel w szkole żydowskiej Izaak Petzal.

Szkolnictwo, nauczyciele i uczniowie

Jednym z obowiązków władz gminy żydowskiej była opieka nad kształceniem dzieci i młodzieży. Obowiązek ten realizowano zarówno w placówce podległej bezpośrednio gminie wyznaniowej, jak i w szkolnictwie powszechnym¹. Co zdolniejsi kontynuowali potem naukę w szkołach średnich i wyższych.

Szkoła żydowska w Żorach działała prawie od początku powstania gminy. Była już wzmiankowana w urbarzu i w liście piwowskiej, tzw. braurole, z roku 1750. Ażeby umożliwić nauczanie dzieci religii i obyczajów mojżeszowych, w 1789 r. Salomon Plessner ustanowił fundację 500 talarów, z czego 400 talarów zostało wpisanych do rejestru sądowego i przynosiło 23 talary odsetek. Pozostałe 100 talarów zapisano do podjęcia dopiero w późniejszych czasach.

W 1807 r. w szkole byli zatrudnieni nauczyciel Abraham Samuel i jego pomocnik Jakob Schüller. Po 1812 r. żydowskie szkolnictwo poddano nadzorowi publicznemu. Dokładne sprawozdanie na ten temat zdawał tutejszy magistrat wprost do wrocławskiej Rejencji. W dniu 29 maja zarząd miasta zawiadomił ją, że właściwa publiczna szkoła dla dzieci żydowskich w Żorach nie egzystowała. Natomiast 33 chłopców i dziewcząt pobierało prywatną naukę u czterech nauczycieli. Spośród nich Hirsch Jakobsohn, Izaak Schlesinger i Samuel Hirsch Schiller uczyli czytania i pisanie w języku hebrajskim oraz niemieckim, a także rachowania i religii, zaś Salomon Abraham uczył tylko religii oraz czytania i pisanie po hebrajsku. Pierwszy z nich był najpilniejszy i uczył 6 uczniów, a Izaak Schlesinger był jednocześnie szechterem. Na polecenie Rejencji Królewskiej nauczyciele ci mieli złożyć egzaminy przed komisją miejską. Salomon Abraham odmówił i zaprzestał nauczania.

1. Aleksander Pakentreger: *Od kolebki do zgonu*, „Kalendarz żydowski 1987-1988”, s. 35, pisze na temat szkół: „Po ukończeniu 4 lat, a w niektórych miejscowościach lat 5, rodzice chłopca oddawali go do chederu, czyli do elementarnej szkoły religijnej. W pierwszych dwóch latach nauki uczył się Chumeszu (Pięcioksięgu), pod kierunkiem melamedów, których nazywano „dardaki melamed”, czyli nauczyciel małych dzieci. Niektórym melamedom pomagali „belfrzy” (pomocnicy), którzy przyprowadzali i odprowadzali najmłodsze dzieci do chederu i z chederu, zwłaszcza w okresie zimowym. Nauka Chumeszu przeważnie polegała na wspólnym, głośnym czytaniu fragmentów poszczególnych fragmentów Pięcioksięgu i tłumaczeniu tekstu na jidysz. W ten sposób dzieci żydowskie poznawały początki historii Żydów i języka hebrajskiego. (...) W niektórych miejscowościach (...) istniały (...) powszechne szkoły religijne, przeznaczone głównie dla biednych dzieci, zwane „Talmud Tora” (Nauka Tory). Nauka w tych szkołach trwała 7 lat i obejmowała przedmioty judaistyczne, głównie religijne: „Tanach” (Pięcioksiąg, Prorocy i Pisma Święte), historię Żydów i język hebrajski oraz przedmioty świeckie w zakresie 4 klas państwowej szkoły powszechnej. Szkoły te utrzymywane były przez gminy żydowskie”. Z kolei P. Burcharde (op. cit., str. 17) pisze na temat szkolnictwa żydowskiego: „Nauczycielem w elementarnej szkole gminnej, zwanej cheder, był melamed. W szkole takiej obowiązkowo uczyli się wszyscy chłopcy od 3 do 4 roku życia; wśród Żydów nie było nigdy analfabetów. W biedniejszych gminach melamed mógł być równocześnie kantorem”.

W dniu 23 września odbył się egzamin, który Izaak Schlesinger zdał z najlepszym wynikiem, zaś Samuel Hirsch, który uczył jedynie małe dziewczynki, miał pobierać naukę u rektora (kierownika) szkoły katolickiej Antoniego Pawlika i po upływie pół roku jeszcze raz stanąć do egzaminu.

Przełożeni gminy żydowskiej, Samuel Friedmann i Joseph Rosenthal, jak również deputowani w składzie Loebel Adler i Heymann Laband, prosili w 1820 r. o zezwolenie na dalszą działalność dotychczas istniejącej szkoły prywatnej. Uzasadniali swoją prośbę tym, że gmina nie była liczna i wystarczająco zamożna, aby mogła utrzymać szkołę publiczną. Rejencja Królewska, ustosunkowując się do tej prośby, wydała Hirschowi Jacobsohnowi zezwolenie na dalsze prowadzenie prywatnej szkoły, co zostało oznajmione w synagodze. Pracujący od 14 lat w szkole Hirsch Jacobsohn uczył 8 chłopców i 5 dziewcząt, za co otrzymywał 20 5/6 talara uposażenia miesięcznego. Z tego musiał opłacać czynsz za mieszkanie i koszty ogrzewania. Natomiast Salomon Maurycy (Moritz) urodzony w 1785 r. w Kępnie, przebywający w mieście od 10 lat, uczył 13 uczniów. Trzeci prywatny nauczyciel, Cohn, urodzony w 1794 r. w Wielowsi, a od 5 lat mieszkający w Żorach, uczył 13 dzieci. Jednak wykazywał się mniejszymi kwalifikacjami. Aby nauczyć swoje dzieci elementarnych podstaw nauki, większość członków gminy umieszczała je w szkole katolickiej.

W lecie 1822 r. gmina żydowska postanowiła z dniem 1 października zatrudnić na okres 3 lat jeszcze jednego nauczyciela. Był nim doświadczony pedagog Albert Hahn, urodzony w Twardogórze i liczący 30 lat. Uczęszczał on do słynnej Szkoły Wilhelma we Wrocławiu i tamtejszego gimnazjum. Uczył prywatnie w Gdańsku i w Gnieźnie. Oprócz uposażenia 250 talarów gmina przydzieliła mu darmowe mieszkanie i drewno opałowe. Liczba uczniów wzrosła do 48. W tym czasie reprezentanci gminy wybrali specjalną radę szkoły, którą Rejencja Królewska zatwierdziła. Jednocześnie poleciła ona magistratowi wyrazić gminie swoją przychylność poprzez wysoką dotację dla 3 nauczycieli. Rok później rozwiązano umowę z nauczycielem Hahnem, skutkiem czego obaj nauczyciele domowi, Michael Böhm i Salomon Maurycy, zostali nauczycielami prywatnymi. Dzieci rozdzielono do dwóch szkół, katolickiej i prywatnej nauczyciela Mildego. Już w 1820 r. kandydat teologii ewangelickiej Jerzy Samuel Milde, w swojej szkole prywatnej uczył 6 ewangelickich, kilkoro katolickich i większą ilość żydowskich dzieci. W styczniu 1826 r. miał 5 katolickich, 12 ewangelickich i 14 żydowskich uczniów. Ci ostatni przysparzali starzejącemu się już nauczycielowi najwięcej pracy. Skarżył się, iż ani prośby, ani też groźby nie były

w stanie utrzymać dyscypliny na lekcjach. Pomijając miesiąc kwiecień i miesiąc żydowskiego święta Kuczek, niektóre dzieci żydowskie spoza miasta rezygnowały z nauki, nie zapłaciwszy czesnego. Oprócz rachunków, czytania i pisania nie miały żadnych zainteresowań do „wartości wyższych, pochodzących z serca i rozsądku”. W lipcu 1827 r. uczył już tylko 4 żydowskie dzieci w wieku 10 i 11 lat ponieważ, zgodnie z zarządzeniem z 18 czerwca tego roku, dzieci żydowskie miały uczęszczać do szkoły miejskiej.

W styczniu 1828 r. do szkoły katolickiej uczęszczało 49 dzieci żydowskich, zaś religii uczyli ich mieszczenie: Maurycy Herzfeld, Abraham Margolius, pochodzący z Wrocławia Simon Wallbach oraz słabo słyszający Pincus Poppelauer. Ponieważ Herzfeld i Wallbach zgodzili się na przystąpienie do egzaminów, zostali zaproszeni do Opola, jednak tam się nie stawili. W dniu 1.09.1830 r. nie zatwierdzonym nauczycielom zabroniono pod karą 10 talarów udzielania jakichkolwiek lekcji. Maurycy Herzfeld po 5-letnim pobycie w Żorach przeniósł się w kwietniu 1831 r. do Pszczyny. W tym czasie kupiec Laband zatrudnił prywatnie nauczyciela domowego Abrahama Sterna.

W wyniku pertraktacji, przeprowadzonych 20 sierpnia i 22 listopada 1832 r. w sprawie zatrudnienia nauczyciela, 7 marca 1833 r. zawarto umowę między nowo wybraną radą szkolną a Salomonem Heilbergiem. Urodzony w 1785 r. w Lasowie (Lissa), był on wykształconym nauczycielem, uczącym się we Wrocławiu i w Berlinie. Wiosną 1824 r. złożył w Opolu egzaminy uprawniające go do uczenia w szkołach średnich. Uzyskał także koncesję nadaną mu przez rząd królewski 2 listopada 1824 r. Mieszkał wówczas w Dobrodzieniu i miał być przyjęty jako nauczyciel w Żorach na 2 lata, z rocznym uposażeniem 300 talarów. Zwierzchnikiem gminy był wtedy Adolf Löwy, zaś deputowanymi d/s szkoły Lazarus Karfunkel oraz Izaak Barber. Początkowo część społeczeństwa żydowskiego była tej propozycji przeciwna, wreszcie jednak do tego zamierzenia ustosunkowano się pozytywnie. Koszty utrzymania szkoły spoczyły na 22 rodzinach, które interesowały się otwarciem szkoły żydowskiej. Na mocy zezwolenia Rejencji Królewskiej z dnia 20 marca 1833 r. szkoła została ponownie otwarta 1 kwietnia. Początkowo uczęszczało do niej 49 dzieci. Jednak jeszcze w maju do 2. klasy szkoły katolickiej uczęszczało 4 chłopców i 5 dziewcząt. W dniach od 4 do 6 września, z udziałem głównego nauczyciela Salomona Heilberga oraz pomocników Abrahama Fraenkela i Glücksmana, odbył się egzamin dla 66 dzieci (w przeważającej części chłopców) w 3 oddziałach. Podczas egzaminów obecni byli również przedstawiciele magistratu. Miesięczne utrzymanie szkoły kosztowało 41 1/2 ta-

lara. Składało się na to uposażenie dla Heilberga w kwocie 25 talarów, dla pomocników - 14 talarów oraz za wynajem lokalu i utrzymanie go w czystości 2 1/2 talara. W dniu 20 czerwca 1834 r. magistrat dokonał rewizji wydatków związanych z utrzymaniem szkoły, a 30 żywicieli rodzin zobowiązało się zdobyć pieniądze na pokrycie tych wydatków. Skarbnikami przez losowanie zostali Selig Loebinger i L. Karfunkel. W tym samym roku pojawił się pomocnik nauczyciela, 40-letni mieszczanin Joseph Rosenthal, którego zatrudniono do nauki języka hebrajskiego z miesięcznym wynagrodzeniem 8 talarów.

Kierownik szkoły katolickiej, Pawlik, uczył wtedy w swojej drugiej klasie 7 dziewcząt żydowskich. Nauczyciel Niegel, przeciążony uczeniem 212 uczniów, odmówił przyjęcia do swojej klasy dzieci wyznania mojżeszowego. Troje dzieci z Żor: Aron Katschinski, Simon Rischowski i Simon Cohn, uczęszczało wtedy do miejskiej szkoły podstawowej w Mikołowie.

W 1835 r. nowo wybrani przełożeni gminy, Pincus Glaser i Aron Sachs, rozwiązali umowę z nauczycielem Heilbergiem. Podczas przesłuchań w magistracie jako powód tego czynu podali, iż chcą człowieka młodszego i z mniejszymi wymaganiami płacowymi. W czasie zaś poszukiwań takiego nauczyciela swoje dzieci będą posyłali do szkoły katolickiej. Heilberg, który posiadał liczną rodzinę i utrzymywał 8 dzieci, został później nauczycielem domowym. Ten vacat wykorzystali bracia Eliaser i Simon Simenauerowie, którzy uczyli bez zezwolenia władz. Dlatego 25 maja oraz 24 lipca 1836 r. żandarm Höflich złożył na nich doniesienie. Już 16 grudnia tegoż roku, na rozprawie w starostwie, doszło do upomnienia ich, a na mocy policyjnego dochodzenia i wyroku skazani zostali za bezpodstawne udzielanie dzieciom nauki na grzywnę po 10 talarów każdy, z zamianą na areszt. Z kolei 17 rodziców uczniów skazano na karę grzywny po 1 talarze. Ponadto Eliaser, który w międzyczasie został ekonomem w Świerklanach Dolnych, został skazany w maju 1837 r. na 14 dni aresztu. Jego brat się wyprowadził. W 1836 r. zaangażowano nauczyciela Heymanna Berga. Uczył 37 uczniów. Pozostałych 37 dzieci uczęszczało do szkoły miejskiej. Rok później Berg przeniósł się do Mysłowic. Z braku nauczyciela działalność szkoły żydowskiej zawieszono. Wskutek tego z końcem 1837 r. liczba żydowskich uczniów w szkole miejskiej wzrosła do 64. W 1838 r. uczęszczało do niej 62 dzieci, zaś religii uczyli je Heilberg i nauczyciel domowy Gartner.

W dniu 10 kwietnia 1843 r. większość rodzin żydowskich postanowiła po raz wtóry założyć szkołę o charakterze elementarnym. Stary nauczyciel religii Abraham Margolius, został wykwaterowany ze swojego mieszkania (przy synagodze), które przeznaczono na izbę lek-

cyjną. Zawarto umowę z nauczycielem Wachsmannem z Toszka na uposażenie 200 talarów. Dnia 31 marca złożył on egzaminy w Głogówku, a 10 kwietnia uzyskał koncesję z Rejencji Królewskiej. Szkoła rozpoczęła swą działalność 7.05.1843 r. Pozostali jednak kandydaci na nauczycieli: Joseph Löbel Cohn, Abraham Fraenkel oraz Aron Karfunkel nie stawili się do egzaminów i uczyli dalej. Zostali więc wezwani do magistratu i tam ostrzeżeni. Usprawiedliwiali się, że byli tylko pomocnikami Wachsmanna, a lekcji udzielali na jego polecenie. W dniu 24 sierpnia parający się zawodem nauczyciela wraz z przełożonymi gminy żydowskiej musieli zgłosić się u landrata. Magistrat zaś otrzymał 19 września z Rejencji Królewskiej nagane za to, iż nauczycielom bez egzaminów zezwolił na udzielanie lekcji w szkole prywatnej. Dnia 3 października zakazano im dalszego nauczania. Radny d/s policyjnych Gruner, który miał nadzór nad szkołą, z końcem roku został ukarany grzywną porządkową w wysokości 5 talarów, a Wachsmann grzywną 10 talarów.

W dniu 16 lutego 1845 r. magistrat wystawił Cohnowi świadectwo moralności pozwalające przystąpić do egzaminu. Urodzony 10 września 1815 r. Cohn, syn zmarłego w Bytomiu Mendela Cohna, 4 lata przebywał w Żorach u swoich krewnych. Przygotowywał się w tym czasie do zawodu nauczyciela u tutejszego rabina Zellnickera. Dnia 21 marca tego roku Fränkel i Cohn zdali swoje egzaminy w Głogówku u głównego nauczyciela Titza. Cohn otrzymał 2 kwietnia koncesję. Natomiast Karfunkel został 5 maja 1845 r. uprawniony do wykonywania zawodu na stanowisku samodzielnego nauczyciela. Zaś Wachsmann odszedł, aby gdzie indziej zająć się zorganizowaniem szkoły. W 1845 r. Cohn, Fraenkel i Karfunkel uczyli 83 uczniów; 9 innych uczęszczało do szkoły miejskiej.

Nowo otwarta w 1843 r. prywatna szkoła żydowska, jako szkoła elementarna, nie nadążała za swoimi założonymi celami. Na podstawie wniosku ministra została więc 26 czerwca 1846 r. zamknięta, a rodziców zobowiązano do posyłania swoich dzieci do szkoły katolickiej. W 1847 r. nauczyciele prywatni uczyli 52 dzieci, a 40 innych uczęszczało do publicznej szkoły katolickiej. W roku 1852 do tejże szkoły uczęszczało 18 chłopców i 49 dziewcząt. W roku 1855 nauczycielami religii mojżeszowej byli Fraenkel, Wallbach i Grünfeld.

W październiku 1857 r. przy miejscowej szkole elementarnej utworzono jedną klasę o typie wyższym, w której kształciła się najzdolniejsza młodzież po 14 roku życia. W pierwszym roku szkolnym uczęszczało do niej 3 dzieci katolickich, 7 protestanckich i 22 dzieci żydowskich.

W 1858 r. uczęszczało do szkoły katolickiej 105 dzieci żydowskich, wspólnie z 302 dziećmi katolickimi. Jednak w 5 klasach, którymi dys-

ponowala szkoła, nie można było pomieścić takiej ilości uczniów. Również w interesie ogólnego nauczania leżało utworzenie elementarnej szkoły żydowskiej. W dniu 19 kwietnia 1858 r. kolegium reprezentantów oraz zarząd gminy podjęły w tej sprawie uchwałę. Przedłożono ją wraz z wnioskiem w Rejencji i landratowi, który zaprosił przedstawicieli gminy do siebie.

Kupcy M. Katschinski i A. Borinski wraz z restauratorem S. Hamburgerem, stawili się u landrata i powołując się na 52. paragraf statutu gminy z dnia 25 listopada 1855 r. oświadczyli, że na utrzymanie swojej szkoły gmina żydowska jest gotowa oddać 60 talarów odsetek z fundacji na cele szkolnictwa. Ponieważ utrzymanie katolickiej szkoły kosztowało 842 talary i 5 groszy, a Żydzi dokładali 194 talary i 12 groszy w postaci podatku komunalnego oraz pokrywali koszty związane z nauką religii, zarządzający więc gminą domagali się, aby 2/3 podatku przeznaczyć na utrzymanie publicznej szkoły żydowskiej. Radni miejscy na taki układ zgodzili się 16 września. Na Wielkanoc 1859 r. szkoła została otwarta. Przyjęto trzech nauczycieli oraz 110 uczniów, zaś miasto przyznało szkole 153 talary i 18 groszy oraz dostarczyło drewno na opał².

Nauczyciel Kroner uczył w tej szkole do 1 kwietnia 1860 r., a następnie przeniósł się do Bydgoszczy. Radni miejscy, na prośbę gminy żydowskiej, przyznali szkole 10 listopada dwa sążnie drewna okrągłego z darmową zwózką. W tym czasie czterech nauczycieli uczyło 89 uczniów. Od 1.04.1860 r. stanowisko rektora szkoły zajmował nauczyciel Friedrich Wilhelm Lorenz³. Był on absolwentem głogowskiego gimnazjum i przez 7 semestrów studiował we Wrocławiu. W 1854 r. zdał egzaminy na rektora we wrocławskim seminarium. Od 1857 r. prowadził w Żorach renomowaną szkołę prywatną, do której uczęszczało

2. Immanuel Deutsch: Kronika Gminy Synagogałnej w Żorach na Górnym Śląsku, Żory 1992, s. 12 i 13, pisze na ten temat: „Szkoła miała w pierwszych dziesiątkach lat państwową koncesję, ale nie była uznawana jako szkoła publiczna. (...) Również ze szkodą dla gminy i szkoły była częsta zmiana nauczycieli. Nie mogli oni rościć prawa do posady, ostatecznego stanowiska, zaopatrzenia na starość czy utrzymania wdów i sierot po nich. Dlatego zmieniają się nazwiska nauczycieli częściej aniżeli roczne daty i dlatego spotykamy bałagan w dokładnym ustaleniu ich liczby, która na pierwsze wejrzenie jest zdumiewająca. (...) Zmiana na lepsze nastąpiła dopiero w roku 1859, kiedy gmina zdecydowała się na własną odpowiedzialność i na własny rachunek utrzymywać elementarną szkołę żydowską i dopuścić do upadku wegetujące do tej pory szkoły prywatne”.

3. Immanuel Deutsch (op. cit. str. 13) pisze: „Lorenz był chrześcijaninem. Gminie przynosi zaszczyt fakt, że w żydowskiej szkole, bez naruszania wyznaniowego charakteru placówki, pozwolono udzielać lekcji odpowiedniemu nauczycielowi chrześcijańskiemu. Również później przejściowo wykładali w żydowskiej szkole chrześcijańscy nauczyciele: Kretschmer i Korn”.

56 dzieci ewangelickich i 11 żydowskich. Od stycznia 1862 r. do Wielkanocy 1863 r. Lorenz nauczał dojrzałych chłopców języka łacińskiego i francuskiego. Przy egzaminach 10.04.1862 r. szkoła składała się z 3 klas, w których uczyli Gerson Jacob, A. Fraenkel i A. Grünfeld. Niższa klasa liczyła 9 chłopców i 6 dziewczynek, średnia 18 chłopców i 7 dziewcząt, wyższa 16 chłopców i 10 dziewcząt. Tych ostatnich nauczyciele przygotowywali do kwarty w gimnazjum. W 1866 r. niektórzy z nich wstąpili do klasy IV gimnazjum. O przygotowaniach uczniów do szkół ponadpodstawowych wspomina się znów dopiero w 1882 r. Od 1864 r. do 1867 r. nauczał w szkole Max Böhm, który potem poszedł do Gliwic.

W 1866 r. spośród młodzieży wyznania żydowskiego powstało kółko czytelnicze. W karnawale i w drugie Święto Wielkanocne zorganizowało ono przedstawienie teatralne. Dochód w wysokości 15 talarów i 22 grosze ofiarowano biednym.

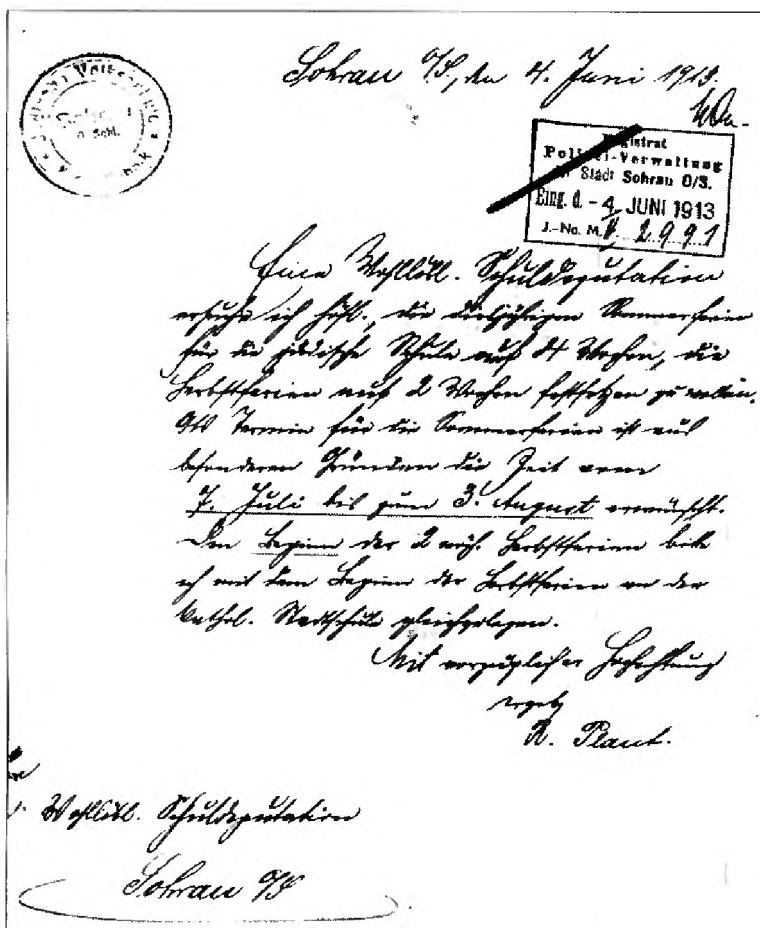
Od roku 1870 r. szkoła podlegała obwodowym i miejscowym inspektorom szkolnym. Inspektorami powiatowymi byli: dr Webs, superintendent w Tarnowskich Górach do roku 1873, następnie Kutzi z Mikołowa, wreszcie doktorzy Pollok, Braxator i Böhm z Rybnika. Miejscowymi inspektorami względnie rewizorami byli: rabin David Deutsch, a od lutego 1870 r. pastor Heinrich. Jednak, zgodnie z postanowieniem magistratu z 24 grudnia tego roku, zadaniem tym obciążano również każdorazowego burmistrza. Dawna niemiecka mieszkanka Żor, Elizabeth Nerlich pisała: „Mój ojciec Franciszek Nerlich, burmistrz w latach 1884-1908 i z urzędu zarazem miejscowy inspektor szkolny, lubił chodzić do żydowskiej szkoły, gdy była tam nauka religii”⁴.

W 1873 r. w szkole uczyli Gerson Jacob i Hermann Glass; ten drugi tylko jako pomocnik. W międzyczasie zmarł nauczyciel Fraenkel, który uczył hebrajskiego, aż do swojej śmierci. Według oświadczenia rabi-
na dr Rosenthala z Bytomia z 29.01.1872 r., Glass miał kwalifikacje do udzielania nauki religii mojżeszowej i chciał w lipcu 1874 r. zdawać egzaminy. W międzyczasie gmina żydowska zakupiła dom, w którym miała być umieszczona

Budynek w którym od 1873 r. mieściła się szkoła żydowska.

4. Elisabeth Nerlich: Aus der Geschichte der Stadt Sohrau OS, Dortmund 1972

Jedynie zachowane w archiwach pismo z pieczętką szkoły żydowskiej

po powtórny raz złożeniu egzaminów w Głogówku. Z dniem 15.05.1881 r. Petzał zorganizował kurs nauki języka francuskiego i angielskiego. Ponadto w dniu 9.10.1882 r. rozpoczął nauki przygotowawcze do szkoły średniej. Działalność aktywnie w Żorach do 1883 r.

Po nim w szkole wykładał nauczyciel Ludwig Louis Abraham, który w 1882 r. zdał egzaminy w Berlinie. Uczył 50 uczniów. Z dniem 1.04.1883 r. królewska władza nadzorcza uznała nareszcie szkołę za publiczną, chociaż przedstawicielstwo gminy występowało przeciw temu. Odtąd gmina miała niemal tylko obowiązki, a prawie żadnych praw i kompetencji w stosunku do nauczycieli.

W roku 1891 Abraham wystąpił ze szkoły, którą „dzięki energicznej dyscyplinie i pedagogicznej zręczności podniósł na zrozumiąły, wysoki poziom”. Jego następca Simon Grünewald działał w podobny sposób aż do października 1897 r. Od tego czasu na nauczyciela został powołany Raphael Plaut. Niestety, liczba wychowanków znacząco spadła. Szkoła, która w roku 1859 wykazała się liczbą 105 dzieci, rozporządzała nie więcej niż 20 wychowankami. Również na tym polu wyraźnie było widać upadek żorskiej gminy pod koniec XIX wieku.

Oprócz kształcenia w placówkach szkolnictwa elementarnego, młodzież żydowska uczęszczała też do szkół średnich. Umożliwiła to ustawa z roku 1848, znosząca ograniczenia dla Żydów w dostępie do

szkoła i 5.03.1873 r. złożyła prośbę o przydzielenie, nieodpłatnie względnie za częściową opłatą, drewna z miejskich lasów. Radni miejscy przyznali gminie 12 sztuk drewna wąskiego, 22 krokwie i 10 łat. Zapas desek został wyczerpany.

W 1874 r. uczył w szkole ewangelicki kandydat na nauczyciela Korn. Planowano utworzenie kombinowanej szkoły ewangelicko-żydowskiej. Projekt ten upadł, ponieważ zarząd gminy zetknął się w tym względzie z poważnymi trudnościami. Od 1875 do 1877 r. katolicki nauczyciel Franciszek Braschke udzielał 11 godzin tygodniowo lekcji śpiewu, pisania i czytania.

Nauczyciel Jacob uczył w szkole żydowskiej około 20 lat i odszedł na swój wniosek w 1879 r. Jego następca Siegfried Petzał zawarł w styczniu 1879 r. umowę na 200 marek. Na stanowisko nauczyciela został zatwierdzony dopiero w październiku 1880 r.,

Liesel Zweig, absolwentka z 1922 roku „Wyższej Szkoły dla Chłopców i Dziewcząt” w Żorach

szkół i uczelni. Wśród zdobywających wiedzę w tych szkołach byli m.in. bracia Panofski, którzy ukończyli gimnazjum w Raciborzu: Moritz (Maurycy) w dniu św. Michała 1861 r., zaś Albert został abiturientem na Wielkanoc 1864 r.

Nie zabrakło również Żydów w średniej szkole Städtische höhere Knabenschulle, założonej w Żorach dnia 5 lutego 1912 r. W chwili wybuchu I wojny światowej szkoła posiadała 3 klasy, liczące razem 52 uczniów. Pod względem wyznania przeważającą część stanowili katolicy (43), ewangelików było 5, a Żydów 4. Przed Wielkanocą 1919 r. przekształciła się ona w „Wyższą Szkołę dla Chłopców i Dziewcząt”. Do jej uczennic należała również Liesel Zweig, córka żydowskiego właściciela hotelu. W roku 1922 zdała egzaminy końcowe.

Począwszy od drugiej połowy XIX w., coraz więcej osób pochodzenia żydowskiego podejmowało też studia wyższe i kształciło się w tzw. wolnych zawodach. Największą popularnością cieszył się Uniwersytet Wrocławski. W latach 1871-1921

wśród 48 studentów żorskich na tym uniwersytecie było 14 Żydów⁵. Oto rodowici żorzanie, którzy zdobyli wykształcenie i zajmowali wysokie stanowiska bądź wybrali karierę naukową:

Hermann Adler, abiturient gimnazjum w Raciborzu, potem studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim od 6.11.1875 r. do 24.03.1876 r.;

Leo Borinski, ukończył gimnazjum w Legnicy, studiował medycynę we Wrocławiu od 16.11.1920 r. do 13.08.1921 r., wcześniej po 1 semestrze we Wrocławiu i Królewcu;

Simon Borinski, abiturient gliwickiego gimnazjum z 1867 r., studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim od 19.11.1867 r. do 1.10.1872 r. Będąc doktorem medycyny, praktykował w Hainau;

5. Na ten temat Leonard Smółka w pracy: Uniwersytet Wrocławski zapleczem intelektualnym Żor na przełomie XIX i XX wieku. [w:] Żory - historia, tradycja. Materiały z sesji popularnonaukowej, Żory 1992, s. 36, pisze: „Nie ulega raczej wątpliwości, że (...) na przełomie XIX i XX stulecia Wrocław nie był jedynym miejscem studiów mieszkańców Żor. Skoro przed studiami wybierano różne gimnazja (...), czasem nawet bardzo odległe geograficznie, uczęszczano zapewne potem także do pozasłaskich uniwersytetów. Było to też wynikiem dobrego wówczas obyczaju, studiowania nawet jednego kierunku na kilku uczelniach, sprzyjającego niewątpliwie lepszemu wyrobieniu ogólnospołecznemu studentów, ich otwarciu na świat, a także bezpośredniej twórczej konfrontacji umiejętności w skali międzyuczelnianej, nawet międzynarodowej”.

Immanuel Deutsch i Daniel Fraenkel, poświęcili się żydowskiej teologii (patrz rozdział Synagoga);

David Freund, ukończył gimnazjum w Bytomiu i studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim od 30.04.1883 do 10.08.1887 r.;

Georg Jacob, ukończył gimnazjum w Raciborzu, studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim od 3.05.1889 r. do 16.03.1891 r.;

Arthur Karfunkel, ukończył gimnazjum w Nakle (poznańskie), studiował medycynę we Wrocławiu od 23.10.1891 r. do 28.04.1892 r., wcześniej (od jesieni 1889 r.) 4 semestry w Monachium;

Samuel Karfunkel, uczęszczał do Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu i tam na uniwersytecie studiował medycynę. Był promowany tamże w dniu 22.10.1858 r. Został zatwierdzony jako lekarz 7.05.1859 r. (patrz rozdział Struktura zawodowa członków gminy);

Max Katschinski, ukończył gimnazjum w Raciborzu, studiował we Wrocławiu od 6.11.1874 r. do 10.08.1875 r., wcześniej w Lipsku i Heidelbergu;

Samuel Knopf, od 1.04.1866 r. uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu. W dniu 3.05.1873 r. wstąpił na Uniwersytet Wrocławski, promowany tamże 23.06.1877 r. Otrzymał zatwierdzenie 16.02.1878 r. W kwietniu 1882 r. osiadł w Proboszczowie koło Złotoryi. Po złożeniu egzaminów lekarskich w dniach 11.11.1882 r. i 9.05.1883 r. został chirurgiem powiatowym;

Ludwig Laband, uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, w dniu św. Michała 1822 r. wstąpił na uniwersytet we Wrocławiu. Promowany na doktora medycyny, był praktykującym lekarzem. Później został bankierem we Wrocławiu;

Alfred Lachmann, abiturient gimnazjum w Raciborzu, studiował medycynę we Wrocławiu od 9.05.1902 r. do 5.03.1904 r., wcześniej po jednym semestrze pobierał nauki we Freiburgu i Wrocławiu;

Richard Lachmann, ukończył gimnazjum w Raciborzu, studiował prawo na wrocławskiej uczelni od 21.10.1893 r. do 9.03.1895 r., wcześniej 2 semestry był na uniwersytetach w Monachium i Berlinie;

Jakob Loebinger, uczęszczał do gimnazjum w Gliwicach, studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim i w Berlinie. W dniu 13.09.1853 r. został promowany na doktora, a 19.05.1859 r. zatwierdzony jako praktykujący lekarz. Odbił ochotniczo jednoroczną służbę wojskową w Moguncji i w Trewirze. W lipcu 1860 r. wrócił do Żor. Z początkiem listopada 1861 r. odszedł do Piekar. Stamtąd 1.01.1863 r. przeniósł się do Wirka, a 1.04.1866 r. zamieszkał w Szarleju. W latach 1866-1870 brał udział w wojnie i otrzymał pamiątkowy medal oraz królewski order IV klasy z mieczami. W lipcu 1873 r. osiadł w Katowicach i tam praktykował;

Max Plaut, dr praw i nadrabin w Hamburgu (portret pędzla Johannya Schymalla)

Max Plaut, razem z przyjacielem Walterem Zweigiem, uczęszczał do szkoły w Pszczynie. Maturę zdał w Marburgu i tam rozpoczął studia, które kontynuował w Hamburgu i Rostocku. Stopień doktora praw uzyskał w 1928 r. Po dojściu Hitlera do władzy jako Żyd był kilkakrotnie zamykany w obozach. Podczas wojny udało mu się przemycić duże ilości lekarstw i żywności do obozu koncentracyjnego w Theresienstadt. Oprócz tego pomógł wielu współwyznawcom w ich beznadziejnym położeniu. Między innymi udało mu się wywieźć do Anglii wiele dzieci żydowskich. Wśród nich byli krewni jego późniejszej żony. W 1944 r. uczestniczył przy wymianie 272 Żydów na Niemców z Sarony w Palestynie. W ten sposób również i on udał się do Palestyny. W 1950 r. wrócił do Niemiec i najpierw mieszkał w Bremie, a później w Hamburgu, gdzie był prawnikiem i nadrabinem. Z okazji 65. rocznicy jego urodzin, które spędził w Bremie, złożyło mu

życzenia nie mniej niż 200 osób, między innymi przedstawiciele senatu oraz dziennikarka Stefania Zweig z Frankfurtu, córka Waltera. Z kolei w 70. rocznicę urodzin politycy i naukowcy z całego świata podarowali mu książkę z zebranymi w niej jego artykułami. W roku 1971 został dr Max Plaut wybrany prezydentem międzynarodowej Akademii Lessing w Wolfenbüttel. Podjęła się ona wspierania rozwoju naukowców z całego świata, szczególnie pochodzenia żydowskiego. Dr Max Plaut zmarł 8 marca 1974 r. w Hamburgu;

Julius Schiller, ukończył gimnazjum w Pszczynie, studiował medycynę we Wrocławiu od 2.05.1874 r. do 24.10.1878 r. Został lekarzem powiatowym w Ziębicach;

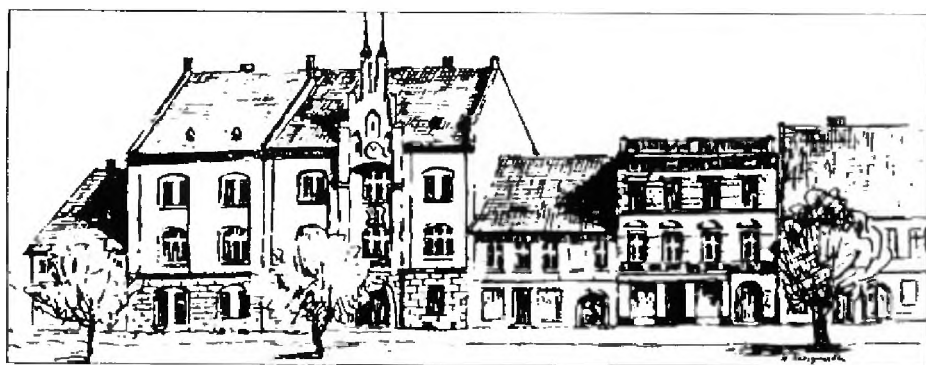
Arthur Stern, absolwent Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie z 1897 r. Studiował we Freiburgu, Monachium i w Berlinie. Z wykształcenia lekarz, specjalista w zakresie neurologii i psychiatrii. W czasie I wojny światowej kierował szpitalem dla żołnierzy nerwowo chorych na skutek przeżyć pod Verdun. Po wojnie dr Stern działał jako psychiatra. W 1939 r. wyjechał do Jerozolimy, gdzie został doradcą w szpitalu Bikur-Cholim oraz kierownikiem w Zakładzie Psychiatrycznym w Giwat Schaul. W 1963 r. uniwersytet we Freiburgu wręczył mu złoty medal jubileuszowy z okazji 60-lecia jego doktoratu. W 1968 r. dr Arthur Stern wydał swo-

Synagoga w Rybniku.
Tu dr Efrat Stern złożył
przysięgę 2.04.1862 roku.

Efrat Stern, ukończył gimnazjum w Raciborzu na Wielkanoc roku 1856. Potem studiował w Greifswaldzie i w Berlinie. Egzamin końcowy zdał 31 sierpnia 1860 roku. W dwa lata później, 24 lutego, został zatwierdzony jako praktykujący lekarz, chirurg i położnik. Przysięgę złożył 2 kwietnia tegoż roku, w synagodze w Rybniku. Jej świadkami byli: urodzony w Żorach i sprawujący tam urząd rabina dr Daniel Fraenkel oraz woźny w synagodze - Danziger. Dr Stern odbywał praktykę zawodową w Berlinie;

Otto Stern, najwybitniejsza postać Żor. Ukończył Gimnazjum św. Jana we Wrocławiu w 1906 r., a następnie podjął studia na miejscowym

Dwupiętrowy dom przy Rynku w Żorach (po prawej stronie Ratusza), w którym urodził się Otto Stern.

uniwersytecie, wybierając jako główny kierunek chemię. Oprócz dziesięciu semestrów we Wrocławiu, spędził po jednym semestrze na uniwersytetach we Freiburgu (semestr letni 1907 r.) i w Monachium (semestr zimowy 1908 r.). Po zaliczeniu 6 marca

ją autobiografię pt. W zmienionym czasie. Spod jego pióra wyszło też wiele wartościowych artykułów, których zbiór opublikowano w wydawnictwie okolicznościowym z okazji 80. rocznicy urodzin prezydenta Izraela - Szazara. Dr Arthur Stern aktywnie działał w związku David-Jellin-Loge. Data jego śmierci nie jest znana. Wiadomo jednak, że został pochowany w Jerozolimie na cmentarzu Hamennuchot;

1912 r. egzaminów doktorskich, uwieńczonych zdobyciem najwyższej oceny magna cum laude (czyli „z wielką pochwałą”), 3 kwietnia obronił swoją pracę doktorską⁶. Potem wyjechał do Pragi, gdzie

6. Piotr Greiner: Nobliści z Górnego Śląska, Wrocław 1992, podaje, że praca ta została opublikowana w czasopiśmie „Zeitschrift für Physikalische Chemie” (Bd. 81, 1912) oraz w formie zwartej przez Uniwersytet Wrocławski. (Otto Stern, Zur kinetischen Theorie des osmotischen Druckes konzentrierter Lösungen und über die Gültigkeit des Henryschen Gesetzes für konzentrierte Lösungen von Kohlendioxyd in organischen Lösungsmitteln bei tiefen Temperaturen, Breslau 1912). W zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego zachował się egzemplarz tej pracy (sygn. 8999 II) z odręczną dedykacją autora.

Nr. 26.
 Heute 18. am 26. Februar 1888
 Vor dem unterzeichneten Standesbeamten erschien Herr, der Herr
 hieß sich _____
 da kam:
 Herr Kaufmann Herr _____
 mehrheit zu _____
 in hiesiger _____ Religion, und zeigte an, daß er _____
 _____ Herr geboren _____

 in hiesiger _____
 zu _____
 zu _____
 tausend acht hundert _____
 um _____

 erhalten habe _____
 Verzeihung, genehmigt und _____

Kopia aktu urodzenia Otto Sterna

podjął pracę naukową na stanowisku asystenta u samego Alberta Einsteina. W 1913 r. wraz z Einsteinem opuścił Pragę i udał się do Zurychu. W tamtejszej Wyższej Szkole Technicznej uzyskał asystenturę i obronił pracę habilitacyjną. W 1915 r. przeniósł się na uniwersytet do Frankfurtu nad Menem, ale wkrótce został zmobilizowany i służył jako szeregowy żołnierz w różnych jednostkach technicznych. Po zakończeniu wojny wrócił do Frankfurtu, gdzie nadal poświęcał się pracy naukowej. W 1921 r. Stern przyjął zaoferowane mu stanowisko profesora fizyki teoretycznej na uniwersytecie w Rostocku. Podczas pobytu w tym nadbałtyckim mieście poszerzył swoje horyzonty myślowe i zawarł nowe znajomości. Okres ten nie trwał jednak długo. W dniu 1.01.1923 r. przeniósł się do Hamburga, gdzie objął, w wieku zaledwie 35 lat, stanowisko dyrektora Instytutu Chemii Fizycznej. Po dojściu Hitlera do władzy wydano w Niemczech zarządzenia dotyczące „odżydowienia” m.in. środowiska naukowego. W czerwcu 1933 r., nie czekając na decyzję o zwolnieniu, sam złożył rezygnację z uczelni. Gdy nie powiodły się próby znalezienia pracy w Szwajcarii, na początku 1934 r.

zdecydował się wyjechać do Stanów Zjednoczonych. Otrzymał bowiem zaproszenie do objęcia stanowiska profesora w The Carne-

gie Institute of Technology w Pittsburghu. Po przystąpieniu USA do wojny został włączony do prac nad bombą atomową. W 1943 r. otrzymał obywatelstwo amerykańskie. W październiku 1944 r., po czteroletniej wojennej przerwie, Komitet Nobla z Fizyki ogłosił, że laureatem za rok 1943 wybrano Ottona Sterna. Nagrodę otrzymał za wyznaczenie momentu pola magnetycznego protonu w molekułach wodoru. Z chwilą zakończenia wojny cofnięto dotacje rządowe na badania w wielu instytutach. Oszczędności te dotknęły także laboratorium kierowane przez Sterna. W 1946 r. przeszedł on na przedwczesną emeryturę i osiadł w Berkeley w Kalifornii. W 1959 r., z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin Sterna, jego uczniowie i byli współpracownicy wydali zadekowaną mu okolicznościową pracę. Był członkiem licznych towarzystw naukowych, m.in. National Academy of Science i American Philosophical

Otto Stern, laureat Nagrody Nobla w 1943 roku

dwukrotnie (Borinski, Karfunkel, Lachmann, Wachsmann). Wskazuje to wyraźnie na szczególną rolę niektórych rodzin żydowskich w promowaniu inteligencji. Ponadto liczba studentów żydowskich pochodzących z Żor uwidacznia tempo zachodzących zmian społeczno-gospodarczych i ich konsekwencje w życiu codziennym mieszkańców, zwłaszcza wzrastającą w nim właśnie rolę inteligencji. Można także stwierdzić, że nawiązane w młodości szkolne kontakty Żydów z Niemcami owocowały później ich całkowitym wtopieniem się (oprócz religii) w niemieckie środowisko.

Synagoga

Każda gmina żydowska miała swój dom modlitwy. W mniejszych licznie gminach wynajmowano do tych celów pomieszczenia w domach prywatnych, w większych wznoszono synagogi. W czasie diaspo-

ry były one nie tylko miejscem kultu, ale także siedzibą zarządu gminy żydowskiej.

W Żorach nabożeństwa najpierw odprawiano w szkole żydowskiej. Taka informacja pojawia się w księdze spraw gruntowych z 1750 r. Potem - ze względu na brak źródeł pisanych nie wiadomo kiedy - zbudowano synagogę w południowej części miasta, niedaleko Rynku. Był to

Panorama południowo-wschodniej części Żor. Na drugim planie (z prawej strony) budynek synagogi

prosty budynek z drewna, który został doszczętnie zniszczony podczas pożaru 15.08.1807 r. Na miejscu tej budowli stanęła w 1830 r. solidna i masywna synagoga z kamienia. Jednak, wobec zaistniałych w tym czasie trudności, budynek można było poświęcić dopiero w roku 1835. Jeszcze 12.01.1835 r. zarząd gminy żydowskiej prosił władze miasta o przydział drewna z pobliskich lasów, po 10 belek drewna dębowego i kłoców na deski do synagogi, zaś 13.04.1838 r. o drewno na wykonanie ogrodzenia wokół niej. W najbliższym sąsiedztwie synagogi - jak już wspomniano w innym miejscu - znajdowały się mieszkanie rabi-

na, mykwa oraz szkoła żydowska.

Do dnia dzisiejszego nie zachowały się pisemne przekazy, pozwalające jednoznacznie określić jej wygląd i styl. Mimo wielu poszukiwań, nie udało się też odnaleźć starych, archiwalnych zdjęć synagogi. Niemniej przez analogię sądzić możemy, że główną inspiracją dla jej budowniczych były wyobrażenia Namiotu Spotkania opisanego

Ruiny żorskiej synagogi (1945)

w Księdze Wyjścia jak i pierwszej Świątyni Salomona (wzniesionej w VII w. p.n.e. na wzgórzu Moria w Jerozolimie). Wejście główne było od strony zachodniej, na osi głównej.

Wewnątrz synagogi znajdowała się obszerna sala modlitewna, przeznaczona wyłącznie dla mężczyzn. Pośrodku sali znajdowała się bima, zwana też po arabsku „almemor”. Było to podwyższenie, z którego rabin odczytywał odpowiednie fragmenty Pisma Świętego i rozpoczynał wspólne modlitwy. Wewnątrz bimy stał szulchan (rodzaj pulpitu), służący do wykładania rodaków i czytania Tory. Bima służyła również do wygłaszania kazań i mów w czasie zebrań gminnych.

Na ścianie wschodniej umieszczono aron ha-kodesz (szafę ołtarzową, w której przechowywano zwoje Tory). Obok aron ha-kodesz znajdował się ner tamid - „wieczny ogień”, symbol światła zapalanego przed wiekami przez kapłanów w Świątyni Jerozolimskiej.

W przedłużeniu głównej sali modlitw znajdował się przedsionek (na ścianie zachodniej), nad którym znajdowała się sala dla kobiet (babiniec). Z czasem przybrała ona kształt galerii z trzech stron otaczającej salę główną.

W nocy z 20 na 21 grudnia 1837 r. popełniono w synagodze kradzież. Przez okno złodziej wyniósł duży mosiężny kandelabr z orłem pośrodku (menorę), 7 świec woskowych, znajdującą się przy wejściu z podwójnym zamkiem skarbonkę ofiarną z zawartością 6 talarów oraz zwoje Tory z bogato haftowanym okryciem. Tora została odnaleziona między stodołami, uszkodzona, bez pokrowca.

Już w roku 1855 budynek synagogi został poddany remontowi. Do robót naprawczych dostarczono z okolicznych lasów 15 pni drewna deskowego wartości 74 i pół talara.

W tym czasie Żydzi asymilowani, zwolennicy uproszczonego rytuału reformowanego, zaczęli wznosić świątynie, zwane na wzór niemiecki zborem bądź synagogą reformowaną (czasami też niemiecką, ewentualnie Tempel). Gdy wprowadzono też kazania w języku niemieckim, zmieniano tradycyjny układ przestrzenny wnętrza synagogi. Bima, teraz służąca wyłącznie jako mównica, została przesunięta w kierunku aron ha-kodesz. Przenoszono też do wnętrza sali galerie dla kobiet tam, gdzie były one na zewnątrz.

Również w Żorach w 1862 r. odważono się na rozległą przebudowę synagogi. Galeria dla kobiet, która przedtem obejmowała tylko przestrzeń środkową, została poszerzona na prawą i lewą stronę. W nawie środkowej bóżnicy przesunięto bimę, przez co zyskano miejsce dla sporej liczby mężczyzn. Prace malarskie wykonał Pniower z Bytomia. Roboty te prowadzili Moritz Katschinski i Samuel Hamburger, a Heymann Knopf pełnił nadzór techniczny. Odnowiona za 1500 talarów

synagoga została poświęcona 19 września tego roku przez rabina Davida Deutscha. W uroczystości tej wzięli również udział przedstawiciele władz miejskich. W roku 1880 usunięto stare drewniane ogrodzenie i zastąpiono je gustownym, metalowym płotem, a plac przed synagogą został wyłożony płytami chodnikowymi. W tym czasie majątek synagogi wynosił 900 talarów.

Gdy czas pozostawił na budynku widoczne ślady, pod koniec wieku zaszła potrzeba ponownego remontu synagogi, którą nadto zamierzano godnie przyozdobić. Mała, ciągle zmniejszająca się gmina nie była w stanie dokonać tego własnymi siłami, jednak dzięki licznym ofiarom byłych członków gminy żydowskiej w Żorach potrzebne pieniądze zebrano. Między innymi Abraham Schall z Wrocławia ofiarował 800 marek na prace malarskie. W dniu 4 września 1898 r. odprawiono uroczyste nabożeństwo, na które przybył dawniejszy rabin gminy dr Immanuel Deutsch. Modlitwą oraz uroczystym przemówieniem dokonał on poświęcenia synagogi. W opublikowanej potem historii gminy napisał, że „dom Boży czynił znowu bardzo sympatyczne wrażenie swoim przepychem i przytulnymi pomieszczeniami”.

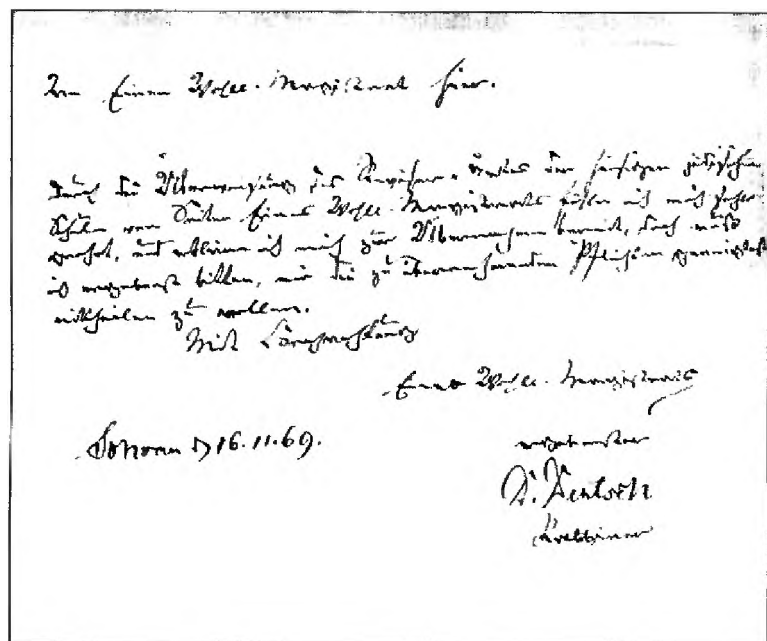
W gminie działali urzędnicy wyznaniowi, do których należeli rabini, kantorzy, nauczyciele religii, rzeźnicy (dokonujący uboju koszernego) i woźni synagogi. Byli oni zobowiązani spełniać wszelkie rytualne i religijne funkcje zgodnie z przekazanym im zakresem działania.

Pierwszym znanym z nazwiska rabinem w Żorach był Abraham Freund, który należał - jak to bywało na Śląsku w początkach XIX stulecia - „do ekskluzywnej talmudycznej szkoły rabinów”. Piastował swój urząd przez 16 lat (1828-1844). Między innymi uczył religii dzieci ży-

dowskie, pobierające naukę w szkole katolickiej. Bliższe szczegóły o nim nie są znane. Gmina w każdą rocznicę jego śmierci, w czerwcu (11 Tamuz), obchodziła dzień pokuty i modlitwy. Rabin odprawiał nabożeństwo w synagodze, a potem na miejscu spoczynku zwłok wygłaszał kazanie. Uroczystość kończył wspólnie odmawiany kadisz, modlitwa za zmarłego.

Następcą A. Freunda był rabin Wolf Zelnicker. Niestety, nie działał w Żorach długo. Przedwczesna śmierć w 1846 roku przerwała jego prawie dwuletnią działalność i piastowanie urzędu.

Kolejnym rabinem został David Deutsch. Przybył do Żor w roku 1846 z My-

Fragment dokumentu z adnotacją rabina Davida Deutscha

Chronik der Synagogen-Gemeinde Sohrau O.-S.

Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der
Kleingemeinden Oberschlesiens.

Von
Rabbiner Dr. Immanuel Deutsch.

Sonder-Abdruck
aus Rabbiner's „Jüdischen Literaturblatt“ (24. Jahrg.)

279

Magdeburg 1900.
Druck von Leisner & Drowa.

Strona tytułowa Kroniki
gminy synagogałnej napisa-
nej przez rabina dr. I. Deut-
scha

skim komentarem. Jego pojedyncze, liczne prace ukazały się również w „Roczniku Liebermanna” oraz w innych czasopismach.

W lecie 1869 roku, po śmierci ukochanej żony, rabin Deutsch wyjechał na wypoczynek do Salzbrunn, gdzie między innymi poświęcił ufundowany ze składek lokal modlitewny wraz z nową Torą. Zmarł w cztery lata później, 31 lipca 1873 roku we Freiburgu, podczas drogi powrotnej. Trzy dni później odbył się w Żorach jego pogrzeb. Wzięli w nim udział liczni przyjaciele i życzliwe mu osoby z różnych stron Górnego Śląska.

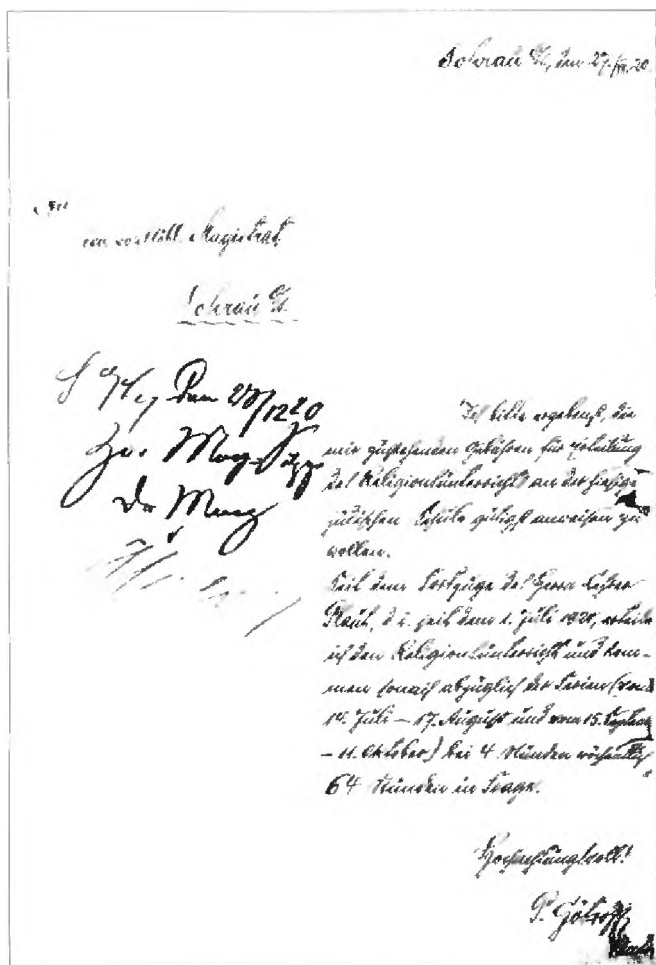
Po roku żałoby gmina powołała na stanowisko rabina jego młodszego syna, dr. Immanuela Deutsch. Pierwsze lekcje Talmudu pobierał on u ojca, następnie kształcił się w gimnazjum gliwickim. Od 1868 r. uczęszczał do Jüdisch - Theologisches Seminar (Żydowskie Seminarium Teologiczne) we Wrocławiu. Później na tamtejszym uniwersytecie poświęcił się studiom nad filologią orientalną i klasyczną, a także nad filozofią i historią. Po przekazaniu rozprawy naukowej pt. *De Elihui sermonum origine atque auctore* i po złożeniu egzaminu (tenta-

slowic, gdzie działał przez siedem lat. Wprowadził w Żorach zwyczaj głoszenia kazań z bi-my. Wyróżniał się szczególną erudycją. Jego sława rozchodziła się daleko poza żorską gminę. Wspólnie ze swoim starszym bratem Israellem Deutschem, rabinem z Bytomia, sprzeciwiał się zdecydowanie radykalnym ruchom reformatorskim w dziedzinie kultu i rytuału. Publikował na ten temat artykuły w pismach żydowskich i niemieckich. Jego dzieła zawierają badania, komentarze i objaśnienia do tekstów Pisma Świętego. Z większych prac literackich należy wymienić: *Chissek Emunach* Izaaka z Troków¹, która ukazała się w dwóch wydaniach (cenna ze względu na stare rękopisy przytaczane w tekście), *Organy* w synagodze, *Protest* przeciwko brunswickiemu zgromadzeniu rabinów (w językach hebrajskim i niemieckim), *Rozmowy* z wszystkimi wierzącymi, *Chabakuk* z hebraj-

1. Paweł Fijałkowski: *Żydzi i ewangelicy w dawnej Polsce: śladami wspólnoty losów*. „Kalendarz żydowski - almanach 1993-1994”, s. 26 oraz Andrzej Żbikowski: *Żydzi*. Wrocław 1997, s. 15. W oparciu o te dwie publikacje można stwierdzić, że karaita Izaak ben Abraham z Trok (1533-1594), należał do Żydów odrzucających Talmud. W odróżnieniu od rabbanitów - Żydów uważających za podstawę wiary Torę i Talmud.

Kantor Pincus Götzoff

Pismo kantora P. Götzoffa
do magistratu w Żorach

men rigorosum) w marcu 1873 roku, otrzymał promocję na doktora filozofii. W roku następnym uzyskał autoryzację uprawnień rabina, zaś 9 stycznia 1875 roku został rabinem w Żorach, będąc równocześnie nauczycielem religii. Urząd ten piastował przez 23 lata.

Wyludnienie gminy - spowodowane zarówno naturalną umieralnością, jak też ubożeniem oraz migracją jej członków do większych miast - sprawiło, iż zabrakło odpowiednich funduszy na utrzymanie rabina. Dnia 1 kwietnia 1898 roku Immanuel Deutsch z „ciężkim sercem” rozstał się z żorską gminą, która mianowała go swoim obywatелеm honorowym.

Po opuszczeniu Żor był do 1901 r. rabinem w Lesznie, a do śmierci w 1913 roku - zastępcą rabina, bibliotekarzem i nauczycielem religii we Wrocławiu. Napisał Historię żydowskiej gminy w Żorach oraz kilka innych prac.

Odtąd funkcję przywódcy religijnego żorskiej gminy pełnili kantorzy. Pierwszym z nich był Ignatz Bock, który zmarł w Żorach 4 marca 1903 roku. Przez następne lata na czele gminy stał kantor Rudolf Model. Informacja o tym, że był on kantorem w Żorach, znajduje się między innymi w dokumencie z 1906 roku, sporządzonym na okoliczność odnowienia murowanego ogrodzenia miejscowego cmentarza żydowskiego.

W 1916 roku kantorem i nauczycielem religii został Pincus Götzoff. Urodził się 15 marca 1897 roku w białoruskim Minsku i w roku 1901 został przysięgnięty - jako sierota, ofiara pogromu - przez żydowską gminę w Kolonii. Wykształcenie zdobył w Szkole Rabinów w Hóchbergu koło Würzburga i w Seminarium Nauczycielskim w Kolonii. Urzędował w Żorach do 1921 roku. Opuścił je wraz z wieloma miejscowymi Żydami na skutek ówczesnych „politycznych zawirowań” i przeniósł się do Niemiec. Od roku 1923 był wyższym radcą naukowym w gimnazjum żydowskim w Kolonii. Potem działał jako kantor, kaznodzieja i nauczyciel religii w po-

Rabin dr Daniel Fraenkel
(1822-1890)

wiecie Cochem nad Mozelą. W czasie Nocy Kryształowej 9 listopada 1938 roku zniszczono jego bibliotekę, a on sam został aresztowany i zamknięty w obozie koncentracyjnym w Dachau. Dnia 20 stycznia 1939 roku Götzoffa zwolniono pod warunkiem, że w ciągu 24 godzin opuści III Rzeszę. Wyjechał więc do Haify w Palestynie z brytyjską wizą turystyczną. Zmarł w 1960 roku w Ramat Gan, w Izraelu. Jego żona i córka nie potrafiły zdecydować się na wyjazd z Niemiec, podzieliły więc tragiczny los osób narodowości żydowskiej, wywiezionych do KL Auschwitz. Natomiast syn Aron, wówczas piętnastolatek, który obecnie żyje w Izraelu, zdołał wydostać się z Niemiec w sierpniu 1939 roku.

W okresie międzywojennym obowiązki kantora w Żorach pełnił rzezak Ajzner Lewek.

Z Żorami związani są również dwaj inni rabini. Pierwszy z nich, dr Daniel Fraenkel (1822-1890), urodził się w naszym mieście. Promocję naukową

uzyskał w Halle. Najpierw pracował jako nauczyciel religii we Frankfurcie nad Odrą, a od 1855 roku był rabinem w Rybniku. Później nauczał religii we Wrocławiu. Zastępował podczas choroby i po śmierci Gedalje Tiktina, stojącego na czele rabinatu wrocławskiego. Wygłosił również okolicznościową mowę przy odsłonięciu kamienia poświęconego pamięci G. Tiktina. Na cokole pomnika nagrobnego Daniela Fraenkela wykuto napis: „W dowód pamięci od uczniów i przyjaciół” /Gewidmet von seinen Schülern und Freunden/.

Drugi - Wolf Wisnitz, 65-letni rabin z Gliwic - udusił się 14 stycznia 1823 roku w Żorach na skutek zaccadzenia. Następnego dnia pochowany został na miejscowym cmentarzu żydowskim.

Przy synagodze istniały również związki i stowarzyszenia (bractwa), mające charakter społeczno-wyznaniowy². Już w 1843 r. powstał

2. Nie wiadomo ile przy gminie żydowskiej w Żorach istniało bractw (chewroth). Posiadamy informacje jedynie o kilku, które działały w XIX wieku. W Encyklopedii Powszechnej S. Orgelbranda (t. XVI, str. 234) znajdujemy taki akapit: „Zarząd zas ogólny gminy sprawowały osoby z wyboru wynikłe. A że kilku osobom trudno było zajmować się wszystkimi gałęziami potrzeb, rozdzielono więc czynności i rozdano je odpowiednio. Tym sposobem powstały tak zwane chewroth (bractwa). W każdej więc gminie istniały (...) następujące: 1) Chewra kadisza (bractwo święte) zajmujące się chowaniem zmarłych. 2) Chewra talmud tora (bractwo wykładu zakonu), mające obowiązek oddawania ubogich dzieci do szkół. 3) Chewra bikur cholym (br. opatrywania chorych). 4) Chewra muoz ladot (br. żywienia ubogich). 5) Ch. halwoat chejn (br. pożyczki bezprocentowej). 6) Ch. hachnosath kaloh (br. wyposażania

Macewa na grobie rabina
Wolfa Wisnitza

związek kobiet, który gorliwie zajmował się wyposażaniem ubogich panien, opiekował się biednymi położnicami i wypełniał ostatnie posługi podczas pogrzebów kobiet. Związek ten ufundował piękny baldachim ślubny (chupa). Na czas rodzinnych uroczystości religijnych związek wypożyczał bogaty komplet stołowy. Ze względu na rosnące wydatki związkowe regulamin organizacji został opracowany na nowo w 1890 r. przez rabina I. Deutscha. W prowadzeniu związku i dbaniu o jego majątek zasłużyła się Bertha Centawer. Jej przeczności i długoletniej aktywności związek zawdzięczał dobrze ugruntowaną pozycję i stałe zasoby pieniężne.

Natomiast opieką nad tutejszymi i obcymi biednymi, czyli w szerokim znaczeniu ubogimi, zajmował się związek Zedaka. Obok niego istniało stowarzyszenie oświatowo-religijne „Talmud-Tora”. Jego działalność polegała m.in. na prowadzeniu szkoły żydowskiej i zapewnieniu biednym dzieciom podręczników (szkolnych i do nauki religii). Do 1872 r. istniał związek „Malbisich-Arumim”, którego zadaniem było dbanie o ubiór biednych dzieci. Ten humanistyczny związek powstał z inicjatywy rabina Davida Deutscha. Mimo usilnych starań, nie udało się w późniejszym okresie podtrzymać działalności tego związku.

Brak materiałów źródłowych o organizacjach żydowskich nie pozwala na pełne zrekonstruowanie ich działalności.

ubogich panien). 7) Ch. malbusz erymim (br. odziewania nagich) i inne. Bractwa te wogóle ze wszelką sumiennością wykonują przyjęte obowiązki. Zaprawdę też rzadko znajdzie się żyda nie umiejącego czytać po hebrajsku, albo dziewczynę choćby najuboższą, którejby nie wyposażono i nie wydano za mąż”. Na ten temat wypowiada się również P. Burchard (op. cit. str. 18), podając inne jeszcze przykłady bractw oraz określając najogólniej okres ich funkcjonowania: „W czasach dawnych, szczególnie jednak w II połowie XIX i w XX wieku rozwijały się w obrębie wielu gmin różnorakie społeczne stowarzyszenia. Duża, ludna i zamożna gmina, mogła ich mieć kilkanaście, mniejsza - kilka. Były to na przykład: Chewra Kadisha (rodzaj bractwa pogrzebowego, sprawującego nadzór nad cmentarzem i dbającego o to, by każdy, nawet biedak, miał należyty pogrzeb), Gemilas Chesed - bezprocentowa, społeczna kasa pożyczkowa, Linas Hacedek - towarzystwo opieki nad chorymi, Sidrei Miszna - stowarzyszenie pobożnych, studiujących w wolnym czasie Talmud, Hachnsat Orhim - towarzystwo zapewniające przyjezdnym Żydom nocleg i należyte spędzenie szabatu, Linas Chojlim - dożywianie dzieci z ubogich rodzin, Bikur Chojlim - odwiedzanie chorych w szpitalach, Matan Besiter - stowarzyszenie osób, uprawiających skrytą, anonimową filantropię - i wiele innych”.

Cmentarz

Obok synagogi, mykwy (łaźni rytualnej) i szkoły religijnej, jednym z elementów niezbędnych w życiu gminy respektującej zasady religii mojżeszowej, jest cmentarz. Do 1814 r. żydowscy mieszkańcy Żor grzebali swych zmarłych na kirkucie¹ w Mikołowie. Jednak w tym czasie

Tablica informacyjna przy wejściu na teren cmentarza

gmina w Żorach postanowiła założyć własny cmentarz. Wyszukaniem odpowiedniego miejsca zajął się starszy gminy Aron Bloch, który od właściciela Brzuski nabył nieużytki wielkości prawie 0,5 ha (4750 m²), położone w północno-wschodniej części miasta, przy drodze do Woszczyc (w dzielnicy Kleszczówka). Obiekt założono na planie czworoboku, wzniesionego nieco od strony południowej do prawie połowy cmentarza, po czym łagodnie opadającego w kierunku północnym².

Zaraz po zakupieniu teren ten zaczął być używany jako cmentarz. Aby oznaczyć to miejsce grzebalne i uchronić przed profanacją część terenu, około 0,18 ha ogrodzono murem kamiennym.

1. Wśród ok. 170 nagrobków sprzed 1810 r. znajdujących się na cmentarzu żydowskim w Mikołowie, cztery z nich stoją na mogiłach następujących mieszkańców Żor: Rejzel, córka Samsona (data śmierci 1746/1747), Efraim Kac z Białej, syn Abrahama (21.04.1765 r.), Abraham Kac (28.08.1765 r.) i Bluma, córka Józefa (23.05.1781 r.). Marcin Wodziński: *Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII - XVIII wieku*. Wrocław 1996, s. 503-519.
2. Wiktor Knercer w publikacji: *Cmentarze żydowskie*, Wrocław 1995, s. 136, pisze na ten temat: „Zgodnie z nakazem religii cmentarz powinien być położony poza miastem, nie bliżej niż 50 łokci od najbliższego domu, ogrodzony, przeznaczony tylko dla zmarłych. Zakazane jest przeznaczenie miejsca cmentarza na jakikolwiek inny cel. Likwidacja grobu, aby ponownie w tym miejscu dokonać nowego pochówku, nawet po upływie długiego czasu, jest zakazana. Tylko w sporadycznych wypadkach dozwolona jest ekshumacja i przenoszenie na inny cmentarz. Niedozwolone jest jedzenie i picie na cmentarzu, wprowadzanie zwierząt. Stare zasady zabraniały również przechodzenia przez cmentarz, aby skrócić sobie drogę. Każda forma braku respektu dla tego miejsca była napiętnowana przez gminę. W związku z tym gminy żydowskie czyniły starania, aby mieć cmentarz w wieczystym posiadaniu”. O cmentarzu również pisał Zygmunt Orlik: *Żydzi w ziemi pszczyńskiej*, „Nowe Echo” nr 33 z 14.08.1995 r.: „U Żydów, jeśli za nienaruszalny uważa się każdy grób z osobna, to tym bardziej nienaruszalne jest ich zbiorowisko, czyli cmentarz. Dopóki istnieje wiedza o jego istnieniu, nie wolno go likwidować. Ekshumacja szczątków jest dopuszczalna tylko w przypadku przeniesienia ich do Izraela lub wtedy, gdy z jakiegoś powodu zagraża im profanacja. Każdy żydowski grób jest nieograniczenie trwały. Nie można go naruszyć. W rzadkich przypadkach dopuszcza się do złożenia zwłok w istniejącej już mogile, ale pod warunkiem, że nie naruszy się poprzednich. Odstęp między starymi i nowymi zwłokami musi wtedy wynosić trzy szerokości dłoni, czyli około 60 cm. W religii żydowskiej nie nagrobki są aż tak ważne, choć świadome ich niszczenie jest profanacją, lecz miejsce, na którym się one znajdują, czyli cmentarz. Stąd między innymi dbałość o to, by otoczony był solidnym ogrodzeniem”.

Cmentarz żydowski (1984)

1837 został postawiony przy wejściu mały budynek cmentarny, który z hebrajska zwie się taharą. Mieściło się w nim około 50 osób.

Jak przy wszystkich innych mogiłnikach żydowskich, tak i przy żorskim cmentarzu działało bractwo pogrzebowe (chewra kadisza). Prawdopodobnie bractwo to było tak stare jak gmina, ale o jego wcześniejszej działalności nic nie wiadomo. Potwierdzenie jego istnienia znajdujemy dopiero w statutach kahalnych z XIX w., które m.in. przekazywały mogiłnik w opiekę i pod zarząd chewra kadisza. Do jego zadań należało zapewnienie wszystkim członkom gminy pogrzebu zgodnego z tradycją żydowską. Wspomniane statuty regulowały również kwestię opłat pogrzebowych oraz niektóre inne sprawy. Majątek bractwa stanowiły wpływy z opłat członków za wpisowe i miesięczne składki, opłaty za miejsca pochówku na cmentarzu i ustawienie pomników nagrobnych, dobrowolne ofiary w czasie wezwań do czytania Tory w synagodze i z datków na tacę przy rozpoczęciu nowiu księżyca oraz z ostatniej woli zapisów testamentowych. W 1843 r. został opracowany regulamin bractwa, poprawiony częściowo przez rabina I. Deutscha w 1875 r.; m.in. zmieniono sposób wyboru przewodniczącego i poszerzono prawa członków. Również w 1843 r. bractwo pogrzebowe połączyło się z towarzystwem opieki nad chorymi (chewra bikur cholym)

Wejście na cmentarz urządzono od strony wschodniej. Pierwszą pochowaną na tym cmentarzu osobą jest Güttel, żona z Jacobem Kochmannem, która zmarła 1.01.1814 r. przy połogu, w wieku 28 lat. Natomiast pierwszy pomnik nagrobny nosił datę 22 czerwca 1814 r. Nie wiadomo jednak, na którym grobie stała ta najstarsza macewa³ i czy nagrobek ten jeszcze dziś istnieje. W roku

3. Dariusz Walerjanski w maszynopisie opracowania: Architektura i formy nagrobków żydowskich w województwie katowickim, Zabrze 1995, stwierdza, że „najstarsza istniejąca obecnie na ziemiach polskich macewa (prostokątna płyta bez ornamentów z epitafium w języku hebrajskim) znaleziona we Wrocławiu w 1917 r., pochodzi z 1203 r. i upamiętnia kantora Dawida syna Sar Szaloma. Również w biblii hebrajskiej w księdze Rodzaju (Rdz 35, 19-20) można odnaleźć cytaty wspominające o pierwszej najstarszej macewie, którą Jakub ustawił na grobie swej żony Racheli przy drodze do Betlejem”.

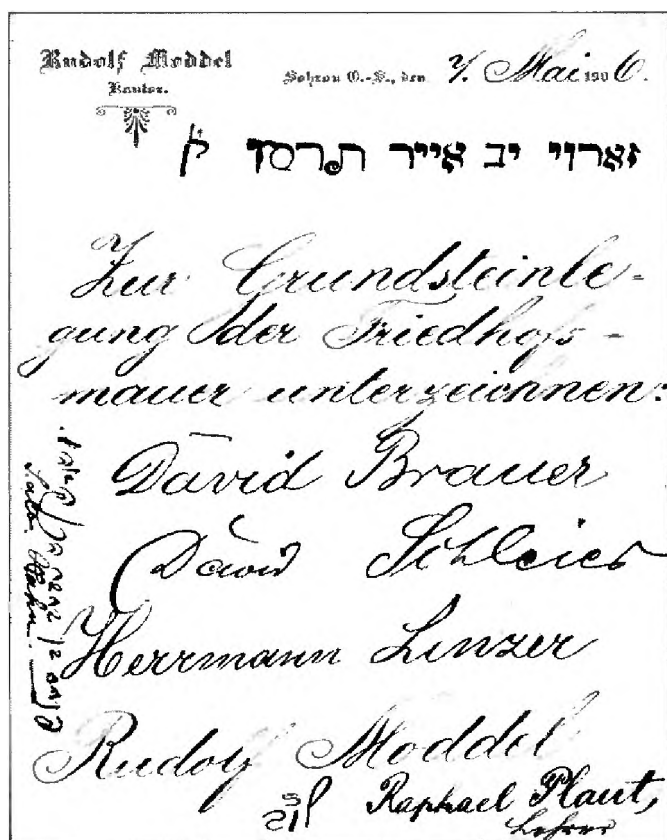
i od tego czasu w rękach ich członków spoczywała opieka nad chorymi i umierającymi oraz grzebanie zmarłych. Opieka nad biednymi członkami gminy w razie choroby, a po śmierci ostatnia posługa dla nich były bezpłatne. Stojący na czele obu bractw Abraham David Knopf i Nathan Joseph Stern wezwali członków gminy do wstępowania w ich szeregi. Odpowiedziało 37 osób. O przyjęciu nowych członków decydowało zgromadzenie generalne. Odbywało się to przez tajne głosowanie absolutną większością głosów.

Pamiętnym, smutnym okresem dla obu bractw były lata 1847 i 1848. Wskutek nieurodzaju szalał wówczas na Górnym Śląsku tyfus głodowy. Z tego powodu w 1847 r. w Żorach zmarły 504 osoby, a w roku następnym 374. Wśród nich 44 przypadki śmierci dotyczyły Izraelitów, podczas gdy przeciętna śmiertelność wynosiła około 12-14 osób rocznie, a później już tylko 6-7.

W kwietniu 1875 r. postanowiono rozpocząć przygotowania do wybudowania większego budynku na cmentarzu. Z biegiem czasu bowiem wzrosło zapotrzebowanie na dużą salę, która mogłaby chronić ludzi podczas nabożeństwa pogrzebowego przed wietrzną i deszczową pogodą. Do tej sprawy został powołany komitet, który postanowił ogłosić zbiórkę datków pieniężnych na rozbudowę domu przedpogrzebowego. W wyniku apelu rabina dr. Deutscha do współwyznawców

rozsianych po świecie, których krewni spoczywali na tym cmentarzu, nadeszły wkrótce darowizny. Już w 1884 r. osiągnęły one kwotę 3000 marek. Na przykład Louis May z żoną, przebywający w Zabkowicach Śląskich nadesłali 300 marek i zostali mianowani członkami honorowymi chewra kadisza. Ostatecznie zebrano kwotę w wysokości 6000 marek. Latem 1886 r. budowla została zrealizowana według planów przedsiębiorstwa budowlanego Gregeratzkiego. Przy wejściu na cmentarz stanął duży i funkcjonalny, choć architektonicznie prosty, dom przedpogrzebowy, w którym uzyskano pomieszczenie dla rytualnego mycia zwłok, zaś obszerna sala mogła pomieścić 600 osób. Jej ściany pokryte były pięknymi freskami i hebrajskimi cytatami.

W 1906 r. odnowiono murowane ogrodzenie cmentarza z dwudzielną bramą. Na jej szczycie widniał hebrajski napis, prawdopodobnie był to „ZE SZAAR ELOHIM” („Oto brama do Boga”). Uro-

Dokument sporządzony na okoliczność renowacji murowanego ogrodzenia cmentarza (1906)

Najstarsza znana dziś macewa na cmentarzu w Żorach, została wystawiona „zmarłej w świętą sobotę 16 kisleva 5580 (3.12.1819 roku) żonie bieglego w torze Jakuba Arona Blocha”.

Dla niewtajemniczonego już sam napis hebrajski staje się efektywnym ornamentem nagrobków. Na zdjęciu macewa na grobie Salomona Cohna, zmarłego 24 eluła 5620 (1860 roku), potomka arcykapłana Arona, z dłońmi w geście błogosławieństwa

czystość inauguracyjną w dniu 7 maja uświetniono położeniem kamienia węgielnego. Informacja o tym znajduje się w dokumencie sporządzonym na tę okoliczność.

Innymi dokumentami wykorzystanymi przeze mnie do historii cmentarza są żydowskie rejestry zmarłych oraz akty zgonów znajdujące się w miejscowym urzędzie stanu cywilnego. Z obu tych źródeł wynika, że w latach 1814 - 1936 zmarło i zostało pochowanych w Żorach co najmniej 621 osób⁴. Danych tych nie można jednak skorygować, gdyż księgi pogrzebowe zaginęły. Ostatnią osobą pochowaną na żorskim kirkucie był Wolf Nuchym Erlich z Będzina, kanonier w miejscowym garnizonie, który zmarł 2.04.1936 r. śmiercią samobójczą przez powieszenie.

Prawdopodobnie od samego początku cmentarz był również miejscem pochówku dla wszystkich Żydów z miejscowości należących do gminy żydowskiej w Żorach. Według wersji ustnych na cmentarzu tym odbywały się pogrzeby jeszcze po 1936 r. Nie wiadomo, czy i ile zachowało się na cmentarzu macew z tego okresu, które mogłyby zweryfikować te informacje.

Z relacji okolicznych mieszkańców wynika, że w okresie międzywojennym na cmentarzu rosły tuje, zaś alejki były wysypane piaskiem. Dozorcą i grabarzem do roku 1939 był mieszkaniec Żor, nie będący Żydem. U niego znajdował się także klucz od bramy cmentarnej. Ponadto starsi mieszkańcy pamiętają jeszcze, że do pochówku zwłoki przywożono w skrzyni na furmance. Kondukt pogrzebowy nigdy nie wchodził bezpośrednio na teren cmentarza, lecz najpierw do kostnicy z licowanej cegły. Od ulicy prowadziły do niej drzwi wejściowe z półokrągłym nadprożem. Takie same drzwi były po przeciwległej stronie budynku, już na terenie cmentarza. Z boku były jeszcze jedne drzwi, ale mniejsze. W kostnicy zwłoki ubierano i wkładano do trumny z nie heblowanych desek, a potem odbywała się uroczystość żałobna. Najokazalsze pomniki nagrobne, m.in. z czer-

4. Wojewódzkie Archiwum w Katowicach. Oddział w Raciborzu. Akta stanu cywilnego gmin żydowskich 1810-1874. Nr karty zespołu 118. Sterberegister der Juden von Sohrau 1812-1873. oraz Księgi zgonów USC w Żorach za lata 1874-1936.

Lew na pomniku nagrobnym Abrahama Adlery to znak pokolenia Judy. Zmarł on w lipcu 1841 roku, wg hebrajskiego kalendarza 22 tamuza 5601.

Pomniki nagrobne z napisami w języku niemieckim są wyrazem silnej asymilacji tutejszej gminy z Niemcami. Ich przykładem jest nagrobek Babette Fraenkel z d. Cohn, zmarłej 26.08.1886 roku.

wonego marmuru, znajdowały się pomiędzy dwiema alejkami. W tym okresie również teren przylegający do kirkutu, nieco ponad 0,29 ha, miejscowi Żydzi sprzedali jednemu z okolicznych mieszkańców.

Nie zachował się przedwojenny opis cmentarza w Żorach. Niech więc zastąpi go przytoczony niżej nastrojowy wiersz, literacki owoc wejścia na inny cmentarz żydowski, dający wyobrażenie o wspaniałości również tej nekropolii:

„Klucz skrzypnął w zamku, otwarła się brama;
Klucznik schylony, lecz z iskrzącym wzrokiem,
Tajemniczy, jak całe plemię Abrahama,
Wiódł nas na cmentarz w milczeniu głębokiem.

Możesz ty widział paryskie cmentarze
Lub w innych miastach nasze śmierci pola?

Możesz podziwiał kaplice, ołtarze,

Nad które smukła wystrzela topola?

Marmurem zdobny, jak mury pałaców,

Ów gród umarłych, jak gród żywych dumny:

Ma swe ogrody, fontanny wśród placów,

Ma swe świątynie, posagi, kolumny;

Z wieńcami kwiatów, z klomby zielonymi.

Na szczycie góry, z rozległym widokiem:

Już bliżej nieba, choć jeszcze na ziemi,

Obraz spoczynku roztacza przed okiem.

Tutaj nic z tego. Ścieżka wydeptana

Kręto się wije wśród ostów i cierni,

Stróżowi tylko mogilnika znana.

Za nim zdążają ciekawi lub wierni.

Po obu stronach kamienie omszone,

Wpół pochylone, osadzone krzywo -

Jak gdyby dłonie tam drżały, nagłone,

Spełnić obrządek i uciec co żywo!

Cyprys, topola tu w niebo nie strzela,

Wśród żółklej trawy nie wonieje kwiecie,

Lecz rosną jakieś tajemnicze ziele,

Co duszy mówią wciąż o innym świecie.

Na grobach ryte niepojęte słowa,

Nie wiesz, kto leży - starzec czyli dziecię,

Dla wielu podwójnie czarna noc grobowa!

A tak ściśnięci! Kamień do kamienia,

Brat śpi przy bracie, może wróg przy wrogu,
W głąb - byś wygrzebał całe pokolenia...
Straszna ta otchłań widna tylko Bogu!
Lecz się od razu w twej myśli wyrzują
Słowa grobami jasno wypisane:
„Wygnańcy”! Oni wspomnieniami żyją,
Płacząc swe żyzne pola obiecane!
I cóż się tutaj owym zmarłym marzy
Przez długie wieków minionych szeregi?
Może wracają na rodzinne brzegi?
Może w tej chwili rozkosznej złudzenia
Sądzą, że palma ich czoła ocienia?!
O, i któż zgłębi, odsłoni, odgadnie,
Ile rozpaczy śpi w tych sercach na dnie,
Co dziś w proch padły, które robak toczy.
Ile wściekłości, zemsty i boleści
Było w ich życiu? O, ile się zmieści -
Powiedzą Żyda jeszcze dzisiaj oczy!
Gdzieś tam tylko, jak gdyby w rozbiciu
Maszt okrętowy, większy grób widnieje -
Rabbi - kapłana - a którego dzieje
Napis opiewa: iż on w swoim życiu
Był sprawiedliwym!⁵

Cmentarz był własnością gminy w Żorach aż do czasów drugiej wojny światowej. Na początku okupacji hitlerowskiej został przejęty przez gestapo (razem z innymi 70 śląskimi cmentarzami) i stopniowo dewastowany przez Niemców. Wiele wartościowych nagrobków, zwłaszcza z lepszych materiałów, ukradziono i wywieziono z terenu cmentarza. Podczas działań frontowych w 1945 r. dach domu przedpogrzebowego uległ częściowemu zniszczeniu. Potem budynek został rozebrany i przestał istnieć. Od czasu wojny na kirkucie nie odbył się żaden pogrzeb i po wojnie nie powrócił on już do swej dawnej funkcji.

5. Elżbieta Bośniacka: Cmentarz żydowski w Pradze (1863 r.) [w:] Cmentarze żydowskie. Studia z dziejów kultury żydowskiej w Polsce pod red. J. Woronczaka, Wrocław 1995, T. 2, s. 27 i 28.

Rozdział piaty

Czasy najnowsze

Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski w 1922 r. małe gminy żydowskie na skutek wyludnienia przestały działać¹. Ich sytuację najlepiej odzwierciedla stan liczebny gminy w Żorach, który w roku 1923 wynosił zaledwie 25 osób. Na skutek tego życie w gminie uległo stagnacji. Nic bowiem nie wiadomo o jej statutowej działalności.

Gmina żydowska w Żorach, z powodu braku odpowiednich funduszy, już przed I wojną światową nie była w stanie utrzymać własnego rabina. Dlatego obowiązki te pełnili kantorzy. Ostatni z nich, Pincus Goetzoff opuścił Żory w 1921 r. Po nim gmina zatrudniała już tylko rzeżaka koszerne, którym był Lewek Ajzner. W święta na uroczystości religijne byli zapraszani przez władze gminy rabini z Katowic - Kalman Mordechaj Chameides i dr Mordechaj Vogelmann.

W okresie międzywojennym niektórzy byli żydowscy mieszkańcy Żor odwiedzali swoje miejsce urodzenia. Z Wrocławia przyjechali tu Georg Moshe Panofski, syn ostatniego właściciela „Huty Pawła” oraz właściciel młyna - Oskar Stern. Pobyt tego ostatniego zapamiętała mieszkanka naszego miasta Agnieszka Kuśka, która jako młoda dziewczyna była tam zatrudniona. Gdy

Rodzina Maksa Zweiga przed hotelem. Od lewej: żona Waltera, NN, Lucja Rotter (pracownica hotelowej gospody), Maks Zweig i Liesel Zweig

pewnego razu łopatą przerzucała zboże, nagle zobaczyła mężczyznę z bródką dokonującego obchodu młyna. Przestraszona jego nagłym pojawieniem się, krzyknęła. Została za to zrugana przez zarządcę młyna, który jej powiedział: „Co wrzeszczysz. Czy nie wiesz, że to jest nasz jego- mość?”.

W latach 1922-1924 obowiązki prezesa zarządu gminy

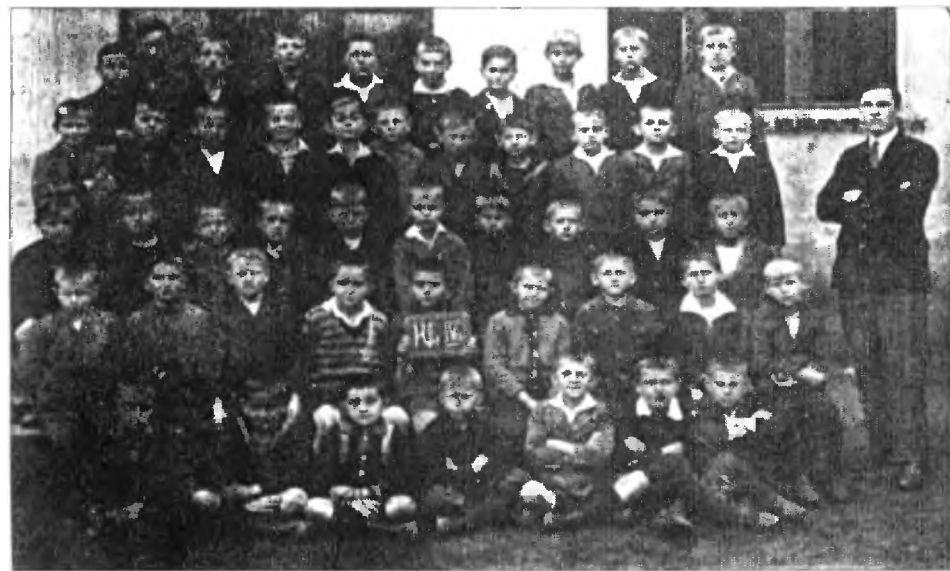
1. Wojciech Jaworski: Żydowskie gminy wyznaniowe w województwie śląskim (1922-1939), Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce. Warszawa nr 1-2 1993. s. 68. pisze: „Opuszczenie górnośląskiej części województwa przez większość dotychczas mieszkającej w niej ludności żydowskiej w latach 1922-1924, spowodowało likwidację kilku filii i jednej gminy wyznaniowej (...). Rozporządzenie wojewody śląskiego z 8.08.1924 r. rozwiązywało Gminę Izraelicką w Wodzisławiu Śląskim, a pozostały po niej majątek nieruchomy i ruchomy przekazano gminie w Rybniku”.

Rok 1932. Wśród uczniów, pierwsza od lewej w trzecim rzędzie stoi Ruta (Rachela) Macner

kiej liczebności owej grupy, która w roku 1931 stanowiła jedynie 0,6% ogólnej liczby mieszkańców Żor (5.869 mieszk.)². W tym czasie mieszkały w Żorach następujące rodziny żydowskie: Ajzner, Barber, Grünwerg, Himowicz, Jankiel, Kippel, Macner, Matzner, Patesznicki, Schleier, Schreiber, Sztajnic oraz samotna Jettel Hahn (rocznik 1870).

W rodzinach tych urodziły się następujące dzieci: Alfred Kippel (w 1922 roku), Dawid Jankiel (1923 r.), Joachim (Chaim) Matzner (1924 r.), Rut Macner (1924 r.), Ernest Barber (1924 r.), Jonasz Mac-

Uczniowie kl. IV w 1930 roku. Z tabliczką w rękach Dawid Jankiel. Trzeci od lewej w pierwszym rzędzie Matzner Joachim Henryk

ner (1929 r.), Regina Patesznicka (1932 r.), Ida Grünwerg (1934 r.), Feliks Patesznicki (1935 r.) i Szmul Dawid Ajzner (1936 r.). Natomiast związek małżeński zawarli: Róża Schreiber z Izakiem Pauzerem z Krakowa (w 1934 roku.), Maria Macner z Mosesem Faerberem z Jaworza (1935 r.), Felicja Matzner z Lejbusiem Sztajnicem (1935 r.) i Helena Schreiber z Bernardem Kimelem z Tarno-

wa (1938 r.). Na uwagę zasługuje też ślub nie mieszkającej już wtedy w Żorach, ale tu urodzonej Charlotte Katschinski, która wyszła za mąż 26.05.1939 r. w Szanghaju. Zmarli zaś w okresie międzywojennym: starsza wiekiem panna Pauline Steiner (w 1925 roku), Jonasz Matzner

w Żorach pełnił radca sanitarny dr Blumenreich. Ale i on razem z żoną przeniósł się do Niemiec i zamieszkał w Berlinie. Tam oboje zmarli w latach dwudziestych. Po dr. Blumenreichu prezesem, aż do 1935 r., był hotelarz Maksymilian Zweig.

Zagadnienia związane z życiem społeczności żydowskiej w Żorach w okresie międzywojennym są mało znane. Wynika to przede wszystkim z niewiel-

2. Stanisław Berezowski: Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim, Katowice 1937, podaje, że wg spisu z roku 1931 w Wodzisławiu Śląskim mieszkało 3 Żydów, a w Rybniku 1% Żydów (23.046 mieszk.).

Maturzyści gimnazjum żorskiego w 1939 roku.

W pierwszym rzędzie stoi Leon Jankiel (trzeci od lewej)

pobycie wyprowadzili się oni z naszego miasta. Natomiast Moryc Jankiel miał sklep z artykułami szewskimi przy ówczesnej ul. Strzeleckiej (obecnie ul. Kościuszki). Jego dwóch synów było uczniami tutejszego Gimnazjum Miejskiego. Starszy Leon został maturzystą w 1939 r., a młodszy Dawid był w tym czasie uczniem klasy III b. W domu przy Rynku (od strony północnej) mieszkała rodzina Matznerów. Poprzednio należał on do S. Cohna. Znajdował się w nim również sklep, w którym Jonasz Matzner ze swoim wspólnikiem Adolfem Barberem handlowali hurtowo i detalicznie towarami kolonialnymi, żelazem, papą, cemen-

Bronisława Macner

(1927 r.) oraz samotna Fanny Bender (1935 r.).

Spośród społeczności żydowskiej w tym czasie większość zajmowała się handlem lub usługami. Rodzina Himowiczów, która dopiero co przybyła do Żor, handlowała wyrobami tekstylnymi w sklepie na Dolnym Przedmieściu przy ul. Szerokiej. Ich córka uczęszczała do miejscowej szkoły powszechnej. Po krótkim

pobycie wyprowadzili się oni z naszego miasta. Natomiast Moryc Jankiel miał sklep z artykułami szewskimi przy ówczesnej ul. Strzeleckiej (obecnie ul. Kościuszki). Jego dwóch synów było uczniami tutejszego Gimnazjum Miejskiego. Starszy Leon został maturzystą w 1939 r., a młodszy Dawid był w tym czasie uczniem klasy III b. W domu przy Rynku (od strony północnej) mieszkała rodzina Matznerów. Poprzednio należał on do S. Cohna. Znajdował się w nim również sklep, w którym Jonasz Matzner ze swoim wspólnikiem Adolfem Barberem handlowali hurtowo i detalicznie towarami kolonialnymi, żelazem, papą, cemen-

tem i nawozami sztucznymi. Syn Matznerów - Joachim - w roku szkolnym 1938/1939 był uczniem klasy I b w tutejszym gimnazjum. Po przeciwnej stronie Rynku miał swój dom i sklep Mojżesz Schreiber. Kupił go na początku lat dwudziestych od Leschzine-ra. W sklepie u Schreibera pracowała Anna Polczyk. Przy Rynku stał również hotel, którego właścicielem był Maksymilian Zweig, popularnie zwany Maksem. Owdowiały, wychowywał córkę Liesel i syna Waltera. Po ukończeniu studiów prawniczych Walter ożenił się z żydowską mieszkanką Wrocławia. Pracował najpierw jako adwokat oraz notariusz w Głubczycach (wtedy Leobschütz), a potem we Frankfurcie nad Menem. To stanowisko otrzymał w 1930 r., mając zaledwie 26 lat. W okresie międzywojennym, od czasu do czasu, odwiedzał Żory. Po jednych takich odwiedzinach, w 1936 lub 1937 roku, na dworcu kolejowym w Kędzierzynie (Heidebreck) Maksa Zweiga i Liesel spotkał jej kolega szkolny Erich Paprotny. Żegnali oni Waltera. Maks Zweig zaangażo-

wany był politycznie w działalność ugrupowań mniejszości niemieckiej. Między innymi kandydował do rady miasta z listy niemieckiej. Z jego córką Liesel żywe stosunki utrzymywała mieszkanka Żor nazwiskiem Preis. W 1937 r. Maks sprzedał hotel i przeniósł się do Katowic. Na krótko przed wybuchem drugiej wojny światowej przysłał do swojej byłej pracownicy, Lucji Rotter, kartkę z pozdrowieniami ze Zbaraża na kresach wschodnich. Z kolei Leopold Macner, mieszkający w jednym z budynków tzw. „Małego Rynku” przy ul. Szerokiej, zajmował się skupywaniem skór. Ponadto jego córka Bronisława wędrowała po wsiach, sprzedając drobne towary. Świadczy to, że rodzina ta należała do biedniejszych. Macnerowie utrzymywali dobrosąsiedzkie kontakty z wieloma mieszkańcami. Szczególnie zażyłe więzy łączyły ich z rodziną Palowskich. Bronisława była koleżanką Marii Palowskiej (po mężu Bialecka). To od niej jest zdjęcie Bronki, publikowane w tej książce. Inny żydowski kupiec, Dawid Schleier (i S-ka), trudnił się handlem towarami kolonialnymi oraz słomą, sianem, paszą, zbożem, nasionami, ziemniakami i mąką. W rejonie dworca kolejowego dzierżawcą lub właścicielem tartaku parowego i heblarni był bliżej nieznany Ismann Apelt (?). Nie wiadomo jednak, czy mieszkał on w Żorach. Odnotować jeszcze należy właściciela gospody Samuela Kippela i mistrza krawieckiego Jakuba Patesznickiego. Ponadto rzeźak koszerny Lewek Ajzner prowadził rzeźnię, gdzie dokonywano uboju rytualnego. Odbывало się to w ten sposób, że przeznaczoną do uboju krowę odwracano nogami do góry, po czym rzeźak jednym ruchem przecinał szyję zwierzęcia. Żydzi spożywali mięso tylko z przedniej części krowy, resztę sprzedawano katolikom i ewangelikom.

Bezpośrednio z działalnością gospodarczą Żydów związana była propaganda antysemityzmu prowadzona w ówczesnej „Gazecie Żorskiej”. Tygodnik ten nie był dla środowiska żydowskiego łaskawy i gdy tylko mógł, przypinał mu „łatki”. Oto jeden z wielu przykładów: „Wkraczamy w okres przedświąteczny, w którym każdy już obmyśla, co podarować swoim najbliższym, czym ucieszyć serca drogich nam istot. Niech w czasie tym każdy pamięta, że wszelkie zakupy na stół wigilijny i pod choinkę należy poczynić tylko w składach chrześcijańskich. Hasło „swój do swego”, które Żydzi wymyślili i u siebie w czyn wprowadzają (Żyd nie kupi u chrześcijanina, mając możliwość kupić u swego, tzn. u Żyda), niech i nam będzie myślą przewodnią. Dlatego przy zakupach świątecznych skierują wszyscy Polacy swoje kroki tylko do polskich, chrześcijańskich składów”³.

3. „Gazeta Żorska” Uwaga na czasie, nr 48 z 2.12.1938 r.

Synagoga w Wodzisławiu Śl., sprzedana Związkowi Powstańców Śląskich (przed i w trakcie remontu)

Akcenty skierowane przeciw ludności żydowskiej pojawiły się też w „Gazecie...” przy okazji sprzedaży synagogi w Wodzisławiu Śl. Treść tej informacji była następująca: „W Wodzisławiu gmina izraelska wystawi na publiczną sprzedaż synagogę. Oferty na kupno placu wraz z synagogą składać należy do 14 lutego bież. roku do gminy izraelskiej

w Rybniku. Wodzisław potrafił się uporać z Żydami do tego stopnia, że zmuszeni są oni sprzedać synagogę. Przykład ten niech działa zachęcająco dla innych miast”⁴.

Innym przejawem napastliwego charakteru artykułów o tematyce antyżydowskiej na łamach „Gazety Żorskiej” jest sprawozdanie z posiedzenia Rady Miejskiej: „W poniedziałek, dnia 26 września, odbyło się przy obecności 13 z 24 pp. radnych i 4 członków Magistratu krótkie posiedzenie Rady Miejskiej. Posiedzenie zagalął prezes Rady, p. Bomba, po czym p. burmistrz Leśnik wprowadził w miejsce ustępującego p. Kutza z frakcji niemieckiej następnego z listy niemieckiej kandydata, p. Maksymiliana Hericha, jako radnego w urząd. [...] Lista niemiecka do obecnej kadencji Rady Miejskiej, która jest niemal na wyczerpaniu, ma jako końcowego kandydata Żyda p. Maksymiliana Zweiga. Należy życzyć, by wybory komunalne się czym prędzej odbyły, gdyż frakcja niemiecka musiałaby w razie dalszych rezygnacji względnie innych zmian w jej składzie p. Zweiga z Katowic do Żor sprowadzić, czego sobie obywatele Żor bynajmniej nie życzą”⁵.

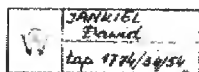
Podsumowując na tych kilku przykładach problem agitacji antyżydowskiej w Żorach, podkreślić należy niewielką skalę tego zjawiska i łagodny jego przebieg. Większość społeczeństwa nie dostrzegała bowiem w niewielkiej grupce Żydów żadnego zagrożenia i stosunki mię-

4. „Gazeta Żorska”, Synagoga na sprzedaż, nr 5 z 4.02.1938 r.

5. „Gazeta Żorska”, Z Rady Miejskiej miasta Żor, nr 39 z 30.09.1938 r.

KARTA OPINIODAWCZA

1. Nazwisko, imię, data i miejsce urodzenia: Jankiel Dawid S. Jankielowicz
Stopień wojskowy: sierżant polchowy
Rok i miejsce urodzenia: 1903 r. Żory, woj. Katowice
Narodowość: polska
Zawód: bez zawodu
Zajęcie rodzinne w przeszłości: obecnie: rzemieślnicy braci i siostry
2. PRZEBIEG SŁUŻBY WOJSKOWEJ
a) od kiedy w Wojsku Polskim: od 20 maja 1943 r.
b) czy służył w armii obcych państw, kiedy, w jakiej służbie: nie służył.
c) udział w walkach na froncie (w latach 1939-45): od Leningradu do Berlina 6.V
d) udział w walkach w oddziałach partyzanckich (w jakich, kiedy): nie brał.
e) ranki i konusje: nie były.
f) nagrody i odznaczenia: "Złoty Waleczny" medal za Warszawę
g) ranki i pochwały: nie posiada
3. WARTOŚCI OSOBISTE
a) uczynność i pracowitość: posiadał
b) odwagę i odwagę: posiadał
c) inteligencja i wykształcenie: inteligentny wykształcenie 3 kl. I
d) stosunek do kolegów i podległych: dobry
e) wygląd zewnętrzny: dobry
f) zdrowie: dobry
4. WARTOŚCI SŁUŻBOWE
a) znajomość wojskowej: posiadał
b) dyscyplinę: posiadał
c) odwagę i odwagę: posiadał
d) odwagę: posiadał
e) odwagę: posiadał
f) odwagę: posiadał
g) odwagę: posiadał
h) odwagę: posiadał
i) odwagę: posiadał
j) odwagę: posiadał
k) odwagę: posiadał
l) odwagę: posiadał
m) odwagę: posiadał
n) odwagę: posiadał
o) odwagę: posiadał
p) odwagę: posiadał
q) odwagę: posiadał
r) odwagę: posiadał
s) odwagę: posiadał
t) odwagę: posiadał
u) odwagę: posiadał
v) odwagę: posiadał
w) odwagę: posiadał
x) odwagę: posiadał
y) odwagę: posiadał
z) odwagę: posiadał
aa) odwagę: posiadał
ab) odwagę: posiadał
ac) odwagę: posiadał
ad) odwagę: posiadał
ae) odwagę: posiadał
af) odwagę: posiadał
ag) odwagę: posiadał
ah) odwagę: posiadał
ai) odwagę: posiadał
aj) odwagę: posiadał
ak) odwagę: posiadał
al) odwagę: posiadał
am) odwagę: posiadał
an) odwagę: posiadał
ao) odwagę: posiadał
ap) odwagę: posiadał
aq) odwagę: posiadał
ar) odwagę: posiadał
as) odwagę: posiadał
at) odwagę: posiadał
au) odwagę: posiadał
av) odwagę: posiadał
aw) odwagę: posiadał
ax) odwagę: posiadał
ay) odwagę: posiadał
az) odwagę: posiadał
ba) odwagę: posiadał
bb) odwagę: posiadał
bc) odwagę: posiadał
bd) odwagę: posiadał
be) odwagę: posiadał
bf) odwagę: posiadał
bg) odwagę: posiadał
bh) odwagę: posiadał
bi) odwagę: posiadał
bj) odwagę: posiadał
bk) odwagę: posiadał
bl) odwagę: posiadał
bm) odwagę: posiadał
bn) odwagę: posiadał
bo) odwagę: posiadał
bp) odwagę: posiadał
bq) odwagę: posiadał
br) odwagę: posiadał
bs) odwagę: posiadał
bt) odwagę: posiadał
bu) odwagę: posiadał
bv) odwagę: posiadał
bv) odwagę: posiadał
bw) odwagę: posiadał
bx) odwagę: posiadał
by) odwagę: posiadał
bz) odwagę: posiadał
ca) odwagę: posiadał
cb) odwagę: posiadał
cc) odwagę: posiadał
cd) odwagę: posiadał
ce) odwagę: posiadał
cf) odwagę: posiadał
cg) odwagę: posiadał
ch) odwagę: posiadał
ci) odwagę: posiadał
cj) odwagę: posiadał
ck) odwagę: posiadał
cl) odwagę: posiadał
cm) odwagę: posiadał
cn) odwagę: posiadał
co) odwagę: posiadał
cp) odwagę: posiadał
cq) odwagę: posiadał
cr) odwagę: posiadał
cs) odwagę: posiadał
ct) odwagę: posiadał
cu) odwagę: posiadał
cv) odwagę: posiadał
cw) odwagę: posiadał
cx) odwagę: posiadał
cy) odwagę: posiadał
cz) odwagę: posiadał
da) odwagę: posiadał
db) odwagę: posiadał
dc) odwagę: posiadał
dd) odwagę: posiadał
de) odwagę: posiadał
df) odwagę: posiadał
dg) odwagę: posiadał
dh) odwagę: posiadał
di) odwagę: posiadał
dj) odwagę: posiadał
dk) odwagę: posiadał
dl) odwagę: posiadał
dm) odwagę: posiadał
dn) odwagę: posiadał
do) odwagę: posiadał
dp) odwagę: posiadał
dq) odwagę: posiadał
dr) odwagę: posiadał
ds) odwagę: posiadał
dt) odwagę: posiadał
du) odwagę: posiadał
dv) odwagę: posiadał
dv) odwagę: posiadał
dw) odwagę: posiadał
dx) odwagę: posiadał
dy) odwagę: posiadał
dz) odwagę: posiadał
ea) odwagę: posiadał
eb) odwagę: posiadał
ec) odwagę: posiadał
ed) odwagę: posiadał
ee) odwagę: posiadał
ef) odwagę: posiadał
eg) odwagę: posiadał
eh) odwagę: posiadał
ei) odwagę: posiadał
ej) odwagę: posiadał
ek) odwagę: posiadał
el) odwagę: posiadał
em) odwagę: posiadał
en) odwagę: posiadał
eo) odwagę: posiadał
ep) odwagę: posiadał
eq) odwagę: posiadał
er) odwagę: posiadał
es) odwagę: posiadał
et) odwagę: posiadał
eu) odwagę: posiadał
ev) odwagę: posiadał
ev) odwagę: posiadał
ew) odwagę: posiadał
ex) odwagę: posiadał
ey) odwagę: posiadał
ez) odwagę: posiadał
fa) odwagę: posiadał
fb) odwagę: posiadał
fc) odwagę: posiadał
fd) odwagę: posiadał
fe) odwagę: posiadał
ff) odwagę: posiadał
fg) odwagę: posiadał
fh) odwagę: posiadał
fi) odwagę: posiadał
fj) odwagę: posiadał
fk) odwagę: posiadał
fl) odwagę: posiadał
fm) odwagę: posiadał
fn) odwagę: posiadał
fo) odwagę: posiadał
fp) odwagę: posiadał
fq) odwagę: posiadał
fr) odwagę: posiadał
fs) odwagę: posiadał
ft) odwagę: posiadał
fu) odwagę: posiadał
fv) odwagę: posiadał
fv) odwagę: posiadał
fw) odwagę: posiadał
fx) odwagę: posiadał
fy) odwagę: posiadał
fz) odwagę: posiadał
ga) odwagę: posiadał
gb) odwagę: posiadał
gc) odwagę: posiadał
gd) odwagę: posiadał
ge) odwagę: posiadał
gf) odwagę: posiadał
gg) odwagę: posiadał
gh) odwagę: posiadał
gi) odwagę: posiadał
gj) odwagę: posiadał
gk) odwagę: posiadał
gl) odwagę: posiadał
gm) odwagę: posiadał
gn) odwagę: posiadał
go) odwagę: posiadał
gp) odwagę: posiadał
gq) odwagę: posiadał
gr) odwagę: posiadał
gs) odwagę: posiadał
gt) odwagę: posiadał
gu) odwagę: posiadał
gv) odwagę: posiadał
gv) odwagę: posiadał
gw) odwagę: posiadał
gx) odwagę: posiadał
gy) odwagę: posiadał
gz) odwagę: posiadał
ha) odwagę: posiadał
hb) odwagę: posiadał
hc) odwagę: posiadał
hd) odwagę: posiadał
he) odwagę: posiadał
hf) odwagę: posiadał
hg) odwagę: posiadał
hh) odwagę: posiadał
hi) odwagę: posiadał
hj) odwagę: posiadał
hk) odwagę: posiadał
hl) odwagę: posiadał
hm) odwagę: posiadał
hn) odwagę: posiadał
ho) odwagę: posiadał
hp) odwagę: posiadał
hq) odwagę: posiadał
hr) odwagę: posiadał
hs) odwagę: posiadał
ht) odwagę: posiadał
hu) odwagę: posiadał
hv) odwagę: posiadał
hv) odwagę: posiadał
hw) odwagę: posiadał
hx) odwagę: posiadał
hy) odwagę: posiadał
hz) odwagę: posiadał
ia) odwagę: posiadał
ib) odwagę: posiadał
ic) odwagę: posiadał
id) odwagę: posiadał
ie) odwagę: posiadał
if) odwagę: posiadał
ig) odwagę: posiadał
ih) odwagę: posiadał
ii) odwagę: posiadał
ij) odwagę: posiadał
ik) odwagę: posiadał
il) odwagę: posiadał
im) odwagę: posiadał
in) odwagę: posiadał
io) odwagę: posiadał
ip) odwagę: posiadał
iq) odwagę: posiadał
ir) odwagę: posiadał
is) odwagę: posiadał
it) odwagę: posiadał
iu) odwagę: posiadał
iv) odwagę: posiadał
iv) odwagę: posiadał
iw) odwagę: posiadał
ix) odwagę: posiadał
iy) odwagę: posiadał
iz) odwagę: posiadał
ja) odwagę: posiadał
jb) odwagę: posiadał
jc) odwagę: posiadał
jd) odwagę: posiadał
je) odwagę: posiadał
jf) odwagę: posiadał
jg) odwagę: posiadał
jh) odwagę: posiadał
ji) odwagę: posiadał
jj) odwagę: posiadał
jk) odwagę: posiadał
jl) odwagę: posiadał
jm) odwagę: posiadał
jn) odwagę: posiadał
jo) odwagę: posiadał
jp) odwagę: posiadał
jq) odwagę: posiadał
jr) odwagę: posiadał
js) odwagę: posiadał
jt) odwagę: posiadał
ju) odwagę: posiadał
jv) odwagę: posiadał
jv) odwagę: posiadał
jw) odwagę: posiadał
jx) odwagę: posiadał
jy) odwagę: posiadał
jz) odwagę: posiadał
ka) odwagę: posiadał
kb) odwagę: posiadał
kc) odwagę: posiadał
kd) odwagę: posiadał
ke) odwagę: posiadał
kf) odwagę: posiadał
kg) odwagę: posiadał
kh) odwagę: posiadał
ki) odwagę: posiadał
kj) odwagę: posiadał
kk) odwagę: posiadał
kl) odwagę: posiadał
km) odwagę: posiadał
kn) odwagę: posiadał
ko) odwagę: posiadał
kp) odwagę: posiadał
kq) odwagę: posiadał
kr) odwagę: posiadał
ks) odwagę: posiadał
kt) odwagę: posiadał
ku) odwagę: posiadał
kv) odwagę: posiadał
kv) odwagę: posiadał
kw) odwagę: posiadał
kx) odwagę: posiadał
ky) odwagę: posiadał
kz) odwagę: posiadał
la) odwagę: posiadał
lb) odwagę: posiadał
lc) odwagę: posiadał
ld) odwagę: posiadał
le) odwagę: posiadał
lf) odwagę: posiadał
lg) odwagę: posiadał
lh) odwagę: posiadał
li) odwagę: posiadał
lj) odwagę: posiadał
lk) odwagę: posiadał
ll) odwagę: posiadał
lm) odwagę: posiadał
ln) odwagę: posiadał
lo) odwagę: posiadał
lp) odwagę: posiadał
lq) odwagę: posiadał
lr) odwagę: posiadał
ls) odwagę: posiadał
lt) odwagę: posiadał
lu) odwagę: posiadał
lv) odwagę: posiadał
lv) odwagę: posiadał
lw) odwagę: posiadał
lx) odwagę: posiadał
ly) odwagę: posiadał
lz) odwagę: posiadał
ma) odwagę: posiadał
mb) odwagę: posiadał
mc) odwagę: posiadał
md) odwagę: posiadał
me) odwagę: posiadał
mf) odwagę: posiadał
mg) odwagę: posiadał
mh) odwagę: posiadał
mi) odwagę: posiadał
mj) odwagę: posiadał
mk) odwagę: posiadał
ml) odwagę: posiadał
mm) odwagę: posiadał
mn) odwagę: posiadał
mo) odwagę: posiadał
mp) odwagę: posiadał
mq) odwagę: posiadał
mr) odwagę: posiadał
ms) odwagę: posiadał
mt) odwagę: posiadał
mu) odwagę: posiadał
mv) odwagę: posiadał
mv) odwagę: posiadał
mw) odwagę: posiadał
mx) odwagę: posiadał
my) odwagę: posiadał
mz) odwagę: posiadał
na) odwagę: posiadał
nb) odwagę: posiadał
nc) odwagę: posiadał
nd) odwagę: posiadał
ne) odwagę: posiadał
nf) odwagę: posiadał
ng) odwagę: posiadał
nh) odwagę: posiadał
ni) odwagę: posiadał
nj) odwagę: posiadał
nk) odwagę: posiadał
nl) odwagę: posiadał
nm) odwagę: posiadał
nn) odwagę: posiadał
no) odwagę: posiadał
np) odwagę: posiadał
nq) odwagę: posiadał
nr) odwagę: posiadał
ns) odwagę: posiadał
nt) odwagę: posiadał
nu) odwagę: posiadał
nv) odwagę: posiadał
nv) odwagę: posiadał
nw) odwagę: posiadał
nx) odwagę: posiadał
ny) odwagę: posiadał
nz) odwagę: posiadał
oa) odwagę: posiadał
ob) odwagę: posiadał
oc) odwagę: posiadał
od) odwagę: posiadał
oe) odwagę: posiadał
of) odwagę: posiadał
og) odwagę: posiadał
oh) odwagę: posiadał
oi) odwagę: posiadał
oj) odwagę: posiadał
ok) odwagę: posiadał
ol) odwagę: posiadał
om) odwagę: posiadał
on) odwagę: posiadał
oo) odwagę: posiadał
op) odwagę: posiadał
oq) odwagę: posiadał
or) odwagę: posiadał
os) odwagę: posiadał
ot) odwagę: posiadał
ou) odwagę: posiadał
ov) odwagę: posiadał
ov) odwagę: posiadał
ow) odwagę: posiadał
ox) odwagę: posiadał
oy) odwagę: posiadał
oz) odwagę: posiadał
pa) odwagę: posiadał
pb) odwagę: posiadał
pc) odwagę: posiadał
pd) odwagę: posiadał
pe) odwagę: posiadał
pf) odwagę: posiadał
pg) odwagę: posiadał
ph) odwagę: posiadał
pi) odwagę: posiadał
pj) odwagę: posiadał
pk) odwagę: posiadał
pl) odwagę: posiadał
pm) odwagę: posiadał
pn) odwagę: posiadał
po) odwagę: posiadał
pp) odwagę: posiadał
pq) odwagę: posiadał
pr) odwagę: posiadał
ps) odwagę: posiadał
pt) odwagę: posiadał
pu) odwagę: posiadał
pv) odwagę: posiadał
pv) odwagę: posiadał
pw) odwagę: posiadał
px) odwagę: posiadał
py) odwagę: posiadał
pz) odwagę: posiadał
qa) odwagę: posiadał
qb) odwagę: posiadał
qc) odwagę: posiadał
qd) odwagę: posiadał
qe) odwagę: posiadał
qf) odwagę: posiadał
qg) odwagę: posiadał
qh) odwagę: posiadał
qi) odwagę: posiadał
qj) odwagę: posiadał
qk) odwagę: posiadał
ql) odwagę: posiadał
qm) odwagę: posiadał
qn) odwagę: posiadał
qo) odwagę: posiadał
qp) odwagę: posiadał
qq) odwagę: posiadał
qr) odwagę: posiadał
qs) odwagę: posiadał
qt) odwagę: posiadał
qu) odwagę: posiadał
qv) odwagę: posiadał
qv) odwagę: posiadał
qw) odwagę: posiadał
qx) odwagę: posiadał
qy) odwagę: posiadał
qz) odwagę: posiadał
ra) odwagę: posiadał
rb) odwagę: posiadał
rc) odwagę: posiadał
rd) odwagę: posiadał
re) odwagę: posiadał
rf) odwagę: posiadał
rg) odwagę: posiadał
rh) odwagę: posiadał
ri) odwagę: posiadał
rj) odwagę: posiadał
rk) odwagę: posiadał
rl) odwagę: posiadał
rm) odwagę: posiadał
rn) odwagę: posiadał
ro) odwagę: posiadał
rp) odwagę: posiadał
rq) odwagę: posiadał
rr) odwagę: posiadał
rs) odwagę: posiadał
rt) odwagę: posiadał
ru) odwagę: posiadał
rv) odwagę: posiadał
rv) odwagę: posiadał
rw) odwagę: posiadał
rx) odwagę: posiadał
ry) odwagę: posiadał
rz) odwagę: posiadał
sa) odwagę: posiadał
sb) odwagę: posiadał
sc) odwagę: posiadał
sd) odwagę: posiadał
se) odwagę: posiadał
sf) odwagę: posiadał
sg) odwagę: posiadał
sh) odwagę: posiadał
si) odwagę: posiadał
sj) odwagę: posiadał
sk) odwagę: posiadał
sl) odwagę: posiadał
sm) odwagę: posiadał
sn) odwagę: posiadał
so) odwagę: posiadał
sp) odwagę: posiadał
sq) odwagę: posiadał
sr) odwagę: posiadał
ss) odwagę: posiadał
st) odwagę: posiadał
su) odwagę: posiadał
sv) odwagę: posiadał
sv) odwagę: posiadał
sw) odwagę: posiadał
sx) odwagę: posiadał
sy) odwagę: posiadał
sz) odwagę: posiadał
ta) odwagę: posiadał
tb) odwagę: posiadał
tc) odwagę: posiadał
td) odwagę: posiadał
te) odwagę: posiadał
tf) odwagę: posiadał
tg) odwagę: posiadał
th) odwagę: posiadał
ti) odwagę: posiadał
tj) odwagę: posiadał
tk) odwagę: posiadał
tl) odwagę: posiadał
tm) odwagę: posiadał
tn) odwagę: posiadał
to) odwagę: posiadał
tp) odwagę: posiadał
tq) odwagę: posiadał
tr) odwagę: posiadał
ts) odwagę: posiadał
tt) odwagę: posiadał
tu) odwagę: posiadał
tv) odwagę: posiadał
tv) odwagę: posiadał
tw) odwagę: posiadał
tx) odwagę: posiadał
ty) odwagę: posiadał
tz) odwagę: posiadał
ua) odwagę: posiadał
ub) odwagę: posiadał
uc) odwagę: posiadał
ud) odwagę: posiadał
ue) odwagę: posiadał
uf) odwagę: posiadał
ug) odwagę: posiadał
uh) odwagę: posiadał
ui) odwagę: posiadał
uj) odwagę: posiadał
uk) odwagę: posiadał
ul) odwagę: posiadał
um) odwagę: posiadał
un) odwagę: posiadał
uo) odwagę: posiadał
up) odwagę: posiadał
uq) odwagę: posiadał
ur) odwagę: posiadał
us) odwagę: posiadał
ut) odwagę: posiadał
uu) odwagę: posiadał
uv) odwagę: posiadał
uv) odwagę: posiadał
uw) odwagę: posiadał
ux) odwagę: posiadał
uy) odwagę: posiadał
uz) odwagę: posiadał
va) odwagę: posiadał
vb) odwagę: posiadał
vc) odwagę: posiadał
vd) odwagę: posiadał
ve) odwagę: posiadał
vf) odwagę: posiadał
vg) odwagę: posiadał
vh) odwagę: posiadał
vi) odwagę: posiadał
vj) odwagę: posiadał
vk) odwagę: posiadał
vl) odwagę: posiadał
vm) odwagę: posiadał
vn) odwagę: posiadał
vo) odwagę: posiadał
vp) odwagę: posiadał
vq) odwagę: posiadał
vr) odwagę: posiadał
vs) odwagę: posiadał
vt) odwagę: posiadał
vu) odwagę: posiadał
vv) odwagę: posiadał
vv) odwagę: posiadał
vw) odwagę: posiadał
vx) odwagę: posiadał
vy) odwagę: posiadał
vz) odwagę: posiadał
wa) odwagę: posiadał
wb) odwagę: posiadał
wc) odwagę: posiadał
wd) odwagę: posiadał
we) odwagę: posiadał
wf) odwagę: posiadał
wg) odwagę: posiadał
wh) odwagę: posiadał
wi) odwagę: posiadał
wj) odwagę: posiadał
wk) odwagę: posiadał
wl) odwagę: posiadał
wm) odwagę: posiadał
wn) odwagę: posiadał
wo) odwagę: posiadał
wp) odwagę: posiadał
wq) odwagę: posiadał
wr) odwagę: posiadał
ws) odwagę: posiadał
wt) odwagę: posiadał
wu) odwagę: posiadał
wv) odwagę: posiadał
wv) odwagę: posiadał
ww) odwagę: posiadał
wx) odwagę: posiadał
wy) odwagę: posiadał
wz) odwagę: posiadał
xa) odwagę: posiadał
xb) odwagę: posiadał
xc) odwagę: posiadał
xd) odwagę: posiadał
xe) odwagę: posiadał
xf) odwagę: posiadał
xg) odwagę: posiadał
xh) odwagę: posiadał
xi) odwagę: posiadał
xj) odwagę: posiadał
xk) odwagę: posiadał
xl) odwagę: posiadał
xm) odwagę: posiadał
xn) odwagę: posiadał
xo) odwagę: posiadał
xp) odwagę: posiadał
xq) odwagę: posiadał
xr) odwagę: posiadał
xs) odwagę: posiadał
xt) odwagę: posiadał
xu) odwagę: posiadał
xv) odwagę: posiadał
xv) odwagę: posiadał
xw) odwagę: posiadał
xx) odwagę: posiadał
xy) odwagę: posiadał
xz) odwagę: posiadał
ya) odwagę: posiadał
yb) odwagę: posiadał
yc) odwagę: posiadał
yd) odwagę: posiadał
ye) odwagę: posiadał
yf) odwagę: posiadał
yg) odwagę: posiadał
yh) odwagę: posiadał
yi) odwagę: posiadał
yj) odwagę: posiadał
yk) odwagę: posiadał
yl) odwagę: posiadał
ym) odwagę: posiadał
yn) odwagę: posiadał
yo) odwagę: posiadał
yp) odwagę: posiadał
yq) odwagę: posiadał
yr) odwagę: posiadał
ys) odwagę: posiadał
yt) odwagę: posiadał
yu) odwagę: posiadał
yv) odwagę: posiadał
yv) odwagę: posiadał
yw) odwagę: posiadał
yx) odwagę: posiadał
yy) odwagę: posiadał
yz) odwagę: posiadał
za) odwagę: posiadał
zb) odwagę: posiadał
zc) odwagę: posiadał
zd) odwagę: posiadał
ze) odwagę: posiadał
zf) odwagę: posiadał
zg) odwagę: posiadał
zh) odwagę: posiadał
zi) odwagę: posiadał
zj) odwagę: posiadał
zk) odwagę: posiadał
zl) odwagę: posiadał
zm) odwagę: posiadał
zn) odwagę: posiadał
zo) odwagę: posiadał
zp) odwagę: posiadał
zq) odwagę: posiadał
zr) odwagę: posiadał
zs) odwagę: posiadał
zt) odwagę: posiadał
zu) odwagę: posiadał
zv) odwagę: posiadał
zv) odwagę: posiadał
zw) odwagę: posiadał
zx) odwagę: posiadał
zy) odwagę: posiadał
zz) odwagę: posiadał

5. WARTOŚCI POLITYCZNE
a) udział w życiu społ.-pol. przed 1939 r.: nie brał
b) udział w życiu społ.-pol. w okresie okupacji: nie brał
c) czy interesuje się obecnie życiem społ.-pol.: nie
d) udział w pracy społ. w wojsku: nie brał
6. OCENA OGÓLNA
„bardzo dobry”, „dobry”, „średni”, „niezadowolony się do wojny”: dobry
7. PRZYDATNOŚĆ SŁUŻBOWA
Do najważniejszych stanowisk w wojsku nie doszedł, to też nie do
stanowisk w wojsku nie doszedł, to też nie do
U w a g a: Przy wypełnianiu karty opiniodawczej nie ograniczać się do ogólnych odpowiedzi a podać
konkretnie, lecz wskazać konkretne kady o wymienionych elementach karty opiniodawczej
8. ZAŚWIADCZENIE
Z-CA DOWODCY JEDNOSTKI
do Spisów Pol. Wych.
Jankiel Dawid
6.02.1945
DOWODCA JEDNOSTKI
Jankiel Dawid
6.02.1945
do odwołania do kady opiniodawczej o kady opiniodawczej
do odwołania do kady opiniodawczej o kady opiniodawczej

Archiwalny dokument potwierdzający udział w walkach na froncie Dawida Jankiela

gdzie zginęła. Ten sam los spotkał jej ojca Maksymiliana. Natomiast Walter prawdopodobnie zaraz po dojściu Hitlera do władzy opuścił Niemcy i wyemigrował do Brazylii lub, wg innych relacji, do RPA.

dzy mieszkańcami wiary katolickiej i żydowskiej układały się dobrze.

W 1939 r. liczba członków żydowskiej gminy wyznaniowej w Żorach wynosiła 38 osób. Wobec narastającego zagrożenia wojennego i wybuchu wojny niektórzy z nich opuścili Żory. Nie wiadomo, ilu Żydów uciekło wtedy z miasta. Na pewno była wśród nich rodzina Jankielów, która dotarła aż na ówczesne kresy Rzeczypospolitej. Po zajęciu tych terenów przez Armię Czerwoną zostali, w bliżej nieznanych okolicznościach, deportowani dalej na wschód i pracowali przy wyrębie drzew w syberyjskiej tajdze. Potem znaleźli się w Kazachstanie, w mieście Dżambuł. Tam Leon i Dawid zgłosili się do armii gen. Berlinga. Drugi z nich jako dowódca plutonu przeszedł szlak bojowy do Berlina. Po wojnie, w oficerskim mundurze, był na krótko w Żorach, gdzie spotkał się ze znajomymi z przedwojennych lat. Cała rodzina Jankielów przeżyła wojnę, lecz jej dalsze losy nie są znane. Już z chwilą niemieckiej agresji nasze miasto opuścili też niektórzy członkowie rodziny Macnerów. Brak jednak bliższych informacji na ten temat. Żory opuściła też rodzina Schreiberów. W okresie hitlerowskiej okupacji ukrywali się u znajomego księdza w okolicy Częstochowy. On również załatwił im aryjskie dokumenty oraz nauczył katolickich modlitw. Na pewno z tej rodziny okupację przeżyła Helena Schreiberówna i jej mąż Bernard Kimel. Tuż po wojnie, ona lub jej matka, pojawiła się w Żorach i sprzedała dom należący do nich przed wojną. Trudne natomiast do zweryfikowania są pogłoski, krążące wśród starszych mieszkańców, że wojnę przeżył ktoś z rodziny Macnerów i osiedlił się w Izraelu.

Już podczas okupacji hitlerowskiej Żory opuściła Liesel Zweig i udała się do Krakowa. Tam podczas obławy została złapana przez Niemców i razem z innymi wywieziono ją do KL Auschwitz,

W każdym razie wojnę przeżył. Nie wiadomo tylko, czy po wojnie wrócił z powrotem do Niemiec. Jego córka Stefania jest dziennikarką i mieszka we Frankfurcie nad Menem.

Nie opuściły swojego miejsca zamieszkania rodziny Matznerów, Macnerów (częściowo) i samotnie żyjąca Jettel Hahn. Z policyjnego spisu ludności, przeprowadzonego w grudniu 1939 r., wynika, że w Żorach mieszkało wtedy już tylko 10 Żydów. W niesłychanej trwodze i rozpacz przeżywali oni zimę. W maju 1940 r. zostali zmuszeni do opuszczenia miasta. Mogli zabrać ze sobą tylko podręczny bagaż. Według relacji świadków, była to już druga akcja wysiedlenia Żydów z Żor. Wcześniejsza z nieznanych powodów została zaniechana i wszyscy z tobołami wrócili do swoich domów. Podczas wysiedlenia jedna z córek Matznerów (upośledzona) próbowała kilkakrotnie uciekać pobliską ulicą w kierunku kościoła. Jednak próby te zakończyły się niepowodzeniem. Samochodami wywieziono ich prawdopodobnie do getta w Będzinie, skąd trafili do KL Auschwitz i należy z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że prawie wszyscy tam zginęli. Piszę prawie, gdyż w styczniu 1945 r. podczas „marszu śmierci” więźniów oświęcimskich przez Żory, mieszkanka naszego miasta obserwująca idących, usłyszała zdanie wykrzywane z szeregów: „Jestem Bronka, nie poznajecie mnie?..”. To była Macnerówna z „Małego Rynku”. Nietrudno sobie wyobrazić, co czuła, gdy szła kilkadziesiąt metrów od domu, w którym mieszkała. Nikt jednak nie mógł jej pomóc. Jakie były jej dalsze losy, nie wiadomo.

Na pewno w KL Auschwitz zginęła 18.06.1943 r. Cecylia Berger, urodzona w Żorach, zaś jej mąż Richard Baschwitz został tam zamordowany 20.09.1943 r. Natomiast w nieznanych okolicznościach zginął w czasie wojny Alfred Hecht, też urodzony w Żorach.

Wymienione nazwiska i przytoczone zdarzenia nie obrazują całej tragedii społeczności żydowskiej Żor. Dzięki gromadzeniu dalszych wiadomości być może wzbogacimy po czasie naszą wiedzę na ten temat.

Po usunięciu ludności żydowskiej z Żor Niemcy przystąpili do zacierania śladów ich obecności w mieście. Całe mienie gminy żydowskiej zostało zajęte przez gestapo i wystawione na sprzedaż. Przedtem zniszczono synagogę. Co stało się z przedmiotami kultu, nie wiadomo. Zdewastowano cmentarz, a cenniejsze nagrobki wywieziono. Pierwszeństwo kupna nieruchomości przyznano administracjom lokalnym, na terenie których owe obiekty się znajdowały. W 1942 r. miasto Żory zakupiło synagogę, aby w tym miejscu zbudować kino. Piętrzące się jednak komplikacje spowodowały, że wtedy planu tego nie zrealizowano⁶.

6. Do pomysłu tego wrócono 12 lat po wojnie. Stefania Chmielewska: Wspomnienia. [w:] „Żory. Zarys dziejów. Wypisy” 1994, pisze na ten temat: „Znacznie trudniejszym

Na podkreślenie zasługuje fakt, że nikt z mieszkańców Żor nie zajął mieszkań wysiedlonych Żydów. Nie było również grabieży ich majątku. Brak chętnych na mienie pożydowskie spowodował, że w 1943 r. władze hitlerowskie w opuszczonym sklepie Matzniera przy Rynku, urządziły świetlicę dla miejscowej organizacji Hitlerjugend.

Po dawnej gminie żydowskiej, liczącej w swym najlepszym okresie 542 ludzi, pozostał tylko cmentarz. W latach powojennych stał się on własnością skarbu państwa i, pozostawiony bez jakiegokolwiek opieki, traktowany był jako niczyj, a nagrobki były masowo wywracane i łamane. Część z nich zapadła się w ziemię i tam czeka na odkopanie i ustawienie. Do dewastacji w znacznym stopniu przyczyniły się też warunki klimatyczne - głównie kwaśne deszcze; skutkiem ich działania jest kompletna nieczytelność dużej części płyt nagrobnych.

Szcześliwym trafem w roku 1985 cmentarzem zainteresowały się władze miasta i zabezpieczyły go. Dzięki temu udało się uratować przed dalszą dewastacją przynajmniej pozostałości cmentarza, które czekają na lepsze czasy. Oto charakterystyka cmentarza z tego roku: „Od ulicy cmentarz oddziela jednolity mur ceglany o wys. 1,5 m, natomiast od zabudowy mieszkaniowej - strona zachodnia - mur ceglany do dwóch trzecich długości. Pozostały odcinek wypełnia siatka, ona też tworzy ogrodzenie od strony północnej.

Na jego teren prowadzi jedno wejście, tuż za nim w lewym rogu zgromadzono wiele mocno zniszczonych pomników, tzw. macew. Wzdłuż dłuższej osi nekropolii istnieje zarys alei dzielącej ją na dwie części. Cały teren cmentarza jest mocno zaniedbany, porośnięty trawą i chwastami. Pomniki nagrobne - 50 szt. wolno stojących macew - są ustawione bezpośrednio na ziemi bądź na postumencie. Zlokalizowano je w mocno zatraconych rzędach, biegnących wzdłuż osi północ - południe. Obserwuje się wyraźne orientowanie nagrobków stroną licową na wschód.

Na omawianym cmentarzu występuje typ nagrobków - macewa, charakteryzujący się prostopadłościenną, ustawioną pionowo płytą umieszczoną bezpośrednio na ziemi lub na niskim postumencie. Płyta wykonana jest z otynkowanego piaskowca, pokrytego ciemną war-

przedsięwzięciem, którego podjęliśmy się, powołując w 1957 r. Społeczny Komitet, była budowa kina w Żorach. [...] Ostatecznie zdecydowaliśmy, że najodpowiedniejszym miejscem będzie plac przy ul. Kościuszki (wówczas ul. Baranowicka). Były to ruiny celowo przez faszystów spalonej w 1939 r. synagogi. Wśród zwalisk gruzu, solidnie zarosłych (po 12 latach) krzakami, sterczały 3 ściany. W zasadzie parcela ta figurowała w księgach wieczystych jako własność miasta. O wyborze przez nas tej lokalizacji zdecydowało dogodne miejsce. W samym środku miasta. [...] Już w lutym 1960 r. budynek wyposażony we wszystkie potrzebne akcesoria oddany został do użytku społeczeństwa”.

stwą polichromii. Kształt górnej krawędzi poszczególnych obiektów zróżnicowany, uogólniając tworzy linię łuku w odmianach: łuk pełny, łuk obniżony, łuk ostry, łuk wklęsło - wypukły, łuk Tudora.

Występują inskrypcje ryte, głównie jednojęzyczne, tzn. pisane w języku hebrajskim. Natrafiono również na dwujęzyczne, hebrajsko-niemieckie, przy czym tłumaczenie na język niemiecki zamieszczono na zachodniej ścianie pomnika.

Zdobnictwo macew charakterystyczne jest dla żydowskiej sztuki cmentarnej. Występują takie motywy, jak złożone w geście błogosławieństwa dłonie kohena, lwy, gwiazda Dawida, czara, misa z owocami, gołąb, wszystkie rzeźbione rytym wklęsłym⁷.

A tak oceniono w tym czasie zachowany stan cmentarza: „Cmentarz jest mocno zdewastowany. Nastąpiło zatarcie rzędów, w których zlokalizowane są macewy. Stan zachowania poszczególnych obiektów jest zróżnicowany, generalnie biorąc zły. Mało czytelna jest inskrypcja, istnieją niewielkie ślady po elementach zdobniczych. Wiele obiektów nie posiada pierwotnej lokalizacji, jako rozebrane elementy znalazły miejsce w narożniku cmentarza przy bramie głównej. Większość powierzchni omawianego terenu porośnięta jest trawą i chwastami. Lewa strona cmentarza, idąc od bramy, jest wydeptana. Teren ten systematycznie jest beczeszczony, gdyż traktowany jest jako boisko gier

dziecięcych. Mur ogrodzeniowy ulega ciągłemu procesowi niszczenia. Stan zdrowotny zadrzewienia dobry⁸.

W wyniku tej opinii na terenie cmentarza przeprowadzono wiele prac zabezpieczających oraz porządkowych, polegających na wykarczowaniu krzewów i usunięciu trawy porastającej groby. Zrekonstruowano też ogrodzenie cmentarza i wykonano bramę, którą zamknięto na klucz. Niestety, prace remontowo-konserwacyjne nie objęły najcenniejszej części cmentarza, tj. samych nagrobków, których znaczna ilość wciąż leży i niszczeje.

Przed kilku laty cmentarzem zainteresowało się również miejscowe towarzystwo historyczne. W dniu 5.03.1994 r. członkowie Towarzystwa Miłośników Miasta Żory, wraz z kilkoma mieszkańcami nie zrzeszonymi, dokumentowali ocalałe ze zniszczeń nagrob-

Autor z Jehudą Nishri (mieszkańcem Izraela), podczas odczytywania inskrypcji nagrobnych

7. Ekspertyza Okręgowego Ośrodka Rzeczoznawstwa i Doradztwa Rolniczego w Katowicach pt. Ewidencja cmentarza żydowskiego w Żorach oraz szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna, Katowice 1985 r., s. 3.

8. Tamże, s. 23

Jesienny pejzaż cmentarza

ki byłych mieszkańców naszego miasta narodowości żydowskiej. Sporządzona w wyniku tej akcji dokumentacja fotograficzna została wysłana do Izraela, gdzie profesor języka hebrajskiego Shalom Lindenbaum na Uniwersytecie Bar-Ilan w Ramat Gan, dokonał odczytania napisów i symboliki na ocalałych nagrobkach. Niektóre z nich prezentowane są w niniejszej książce.

Natomiast dnia 3 czerwca 1994 r. cmentarz żydowski odwiedził Jehuda Nishri, przedstawiciel byłych mieszkańców Zagłębia w Izraelu. Zrzeszająca ich organizacja objęła ochroną konserwatorską wszystkie cmentarze żydowskie w Zagłębiu. Podczas pobytu na cmentarzu Jehuda Nishri zapoznał się z jego stanem oraz planami Towarzystwa związanymi z tym miejscem.

Obecnie na cmentarzu dokonywane są na bieżąco drobne naprawy ogrodu oraz corocznie

prowadzi się na jego terenie prace porządkowe. W tym stanie ten cenny zbiór kamiennych judaików czeka na wpisanie do rejestru zabytków województwa śląskiego. Cmentarz żydowski w Żorach jest jedyną taką nekropolią zachowaną na terenie ziemi rybnicko-wodzisławskiej. To również najstarszy cmentarz w naszym mieście. Na dodatek jest on w tej chwili jedynym autentycznym dowodem mówiącym o tym, że w Żorach mieszkała społeczność żydowska.

Uważam, że rozbudzona regionalna świadomość historyczna umożliwi przetrwanie i renowację cmentarza, a przyszłym pokoleniom i nam współczesnym wystawi świadectwo tolerancji i zrozumienia wielonarodowej i wielowyznaniowej kultury polskiej, do czego tak często obecnie nawiązujemy.

Rozdział szósty

Żyli wśród nas

Poniżej przedstawiam noty biograficzne 593 żydowskich rodzin, rodzin niepełnych i osób samotnych żyjących w Żorach lub z tym miastem blisko związanych. Niektóre z nich przebywały w naszym mieście przez wiele pokoleń, inne osiedliły się tu dopiero w okresie międzywojennym. Każda z tych rodzin miała własną historię, wartą zapisania dla pamięci potomnych.

Biogramy zostały opracowane na podstawie znanych mi publikacji, materiałów archiwalnych¹ oraz relacji żyjących świadków. Zdaję też sobie sprawę, że opracowane noty dalekie są od kompletności, a w przypadku niektórych rodzin, które nie pozostawiły wyraźniejszego odbicia w źródłach, nie prezentują nawet podstawowego zarysu ich dziejów.

Ponieważ najczęściej we wszystkich niżej zamieszczonych biogramach występują osoby z Żor, nazwę tego miasta w nich opuściłem. Osoby urodzone i zmarłe, wymienione bez określenia miejscowości, pochodzą z Żor. Niestety, niektóre nazwiska Żydów i miejscowości, skąd przybyli lub dokąd się wyprowadzili, są tak zniekształcone, że z trudnością dają się odczytać.

Zdaję sobie również sprawę z możliwości popełnienia błędów w opisie często bardzo skomplikowanych koligacji rodzinnych, tym bardziej, że rodziny żydowskie z Żor i okolicy były ze sobą blisko spowinowaczone. Nie pretenduję zresztą do wyczerpania tematu, traktuję raczej zamieszczone niżej noty biograficzne poszczególnych rodzin jako uporządkowanie zebranego materiału, z myślą o jego dalszym uzupełnianiu. Dlatego będę bardzo zobowiązany za wszelkie uwagi, a także sprostowania i uzupełnienia.

1. Zaliczają się do nich przede wszystkim następujące metryki żydowskie: Geburts-Heirats-Sterbe und Scheidungs-Reg. der Juden von Sohrau 1812-1836; Geburtsregister der Juden Sohrau 1847-1873; Sterberegister der Juden von Sohrau 1847-1873; Sterberegister der Juden von Sohrau 1847-1873; Heiratsregister der Juden von Sohrau 1848-1873; Familienregister der Juden von Sohrau 1810-1837, (Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Raciborzu. Zespół: Akta stanu cywilnego gmin żydowskich powiatu rybnickiego, Nr karty 118) oraz księgi metrykalne (urodzeń, ślubów, zgonów) za lata 1874-1938, przechowywane w Urzędzie Stanu Cywilnego w Żorach.

ABRAHAM Aron, w latach 1759 - 1762 był dzierżawcą wyszynku miodu pitnego.

ABRAHAM Louis, nauczyciel w szkole żydowskiej. Zdał egzaminy w Berlinie w 1882 r. Wykładał w tej szkole od 1883 r. Z jego inicjatywy w dniu 1 kwietnia królewski urząd nadzoru uznał szkołę żydowską za publiczną. W roku 1891 Abraham odszedł ze szkoły, którą „dzięki energicznej dyscyplinie i pedagogicznej zręczności podniósł na zrozumiałą, wysoki poziom”.

ABRAHAM Samuel, w 1807 r. był nauczycielem w szkole żydowskiej. Udzielał również prywatnej nauki. W 1812 r. musiał zaniechać nauczania.

ADLER Jacob, zmarł 24.11.1871 r., w wieku 76 lat.

ADLER Loebel Aron, kupiec, ur. 7.03.1767 r. Ożenił się 30.09.1802 r. z Sussanne Staub, ur. 3.07.1785 r. Od 1820 r. był deputowanym miejskim (radnym). Zmarł 7.02.1829 r. Przyczyną był wstrząs nerwowy. Pochowany został w Żorach. Z małżeństwa tego urodziły się dzieci: Moritz ur. 8.08.1809 r., żonaty z Nanny Laband; Abraham ur. 13.03.1811 r., w dniu 11.06.1832 r. zawarł związek małżeński z Jettel Bechniz (ur. 16.01.1810 r.), zmarł 12.04.1841 r. Po jego śmierci Jettel wyprowadziła się 3.04.1842 r. z Żor do Bytomia; Selma ur. 7.(8?).11.1815 r., wydana za Josepha Panofskiego; Charlotte ur. 4.10.1824 (1827?) r., wyszła za mąż za Raphaela Panofskiego.

ADLER Loebel Louis, kupiec i właściciel ziemski, syn Moritza. Zmarł 5.01.1886 r., w wieku 57 lat. Zgon zgłosił restaurator Simon Adler. Jego żoną była Berthe Wechselmann, urodzona w Mikołowie, córka Loebela i Jettel. Zmarła ona 26.04.1880 r. w Żorach. Zgon zgłosił kupiec Albert Katschinski. Mieli czterech synów: Hermanna ur. 16.06.1856 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu, a potem studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim od 6.11.1875 r. do 24.03.1876 r.; Josepha ur. 25.12.1861 r.; Davida ur. 22.02.1865 r.; dziecko płci męskiej (brak imienia), ur. 21.11.1871 r. Przy tej okazji zanotowano, że to syn właściciela huty Louisa Adlera i Berthe.

ADLER Moritz Maurycy, kupiec i współwłaściciel huty, syn Loebela Aro-
na, ur. 8.08.1809 r. W dniu 26.11.1828 r. ożenił się z Nanny Laband (ur. 7.08.1809 r.), córką Heymanna i Rebeki Schäfer, mieszkanką Żor. Na koniec 1840 r. razem z owdowiałą matką prowadził handel towarami korzennymi oraz artykułami żelaznymi. Ponadto do spółki Adlera i kupca Panofskiego należała huta „Henrietta” w Czuchowie, położona niedaleko zabudowań dworskich. Z powodu pożaru około 1840 r. zabudowania huty spłonęły i nie zostały już odbudowane. Własnością Adle-
ra była także huta „Nanni”, która mieściła się w Rowniu. Istnia-

ła w 1845 r. Od 1861 r. była już nieczynna. W 1851 r. razem ze szwagrem J. Panofskim nabył „Hutę Pawła”. Do Moritza Adlera należała także kopalnia „Adler” w Zawieści. Eksploatowana w latach 1873 - 1878 (maksymalna produkcja w 1877 r. 4 tys. ton). Był on również jednym z udziałowców kopalni „Mariahilf” w Biertułtowach. Eksploatowana w latach 1860 - 1883. Produkcja w 1873 r. 8,7 tys. t. W dniu 9.12.1872 r. wybrano go rajcą miejskim. Przysięgę złożył 15.03.1873 r. Ponownie został wybrany rajcą 6.11.1878 r. Z okazji złotych godów i 50. rocznicy otrzymania praw mieszczańskich oraz w uznaniu jego zasług za bezinteresowne prowadzenie spraw miejskich przyznano mu tytuł „Honorowego obywatela miasta”. Okolicznościowy dyplom w tej sprawie wręczono mu 16.12.1878 r. na publicznym posiedzeniu kolegium miejskiego. Moritz Adler zmarł 5.01.1882 r., w wieku 73 lat. Jego zgon zgłosił szwagier Joseph Panofski. Owdowiała żona Nanny zmarła 23.08.1887 r., w wieku 78 lat. Zgon zgłosił wnuk Hermann Adler. Ich dzieci to: Loebel (Louis) ur. 1.09.1829 r., będąc urzędnikiem, ożenił się 14.04.1855 r. z Berthe (Liebella) Wechselmann, córką kupca z Mikołowa; Simon ur. 9.12.1830 r.; bliźnięta urodzone 22.06.1833 r.: syn Isidor i córka Jettel, która wyszła za mąż 11.02.1857 r. za kupca Loebela (Leopolda) Cohna z Gliwic; Lotte ur. 12.01.1835 r., zm. 21.09.1835 r. na skutek czerwoności; Marie ur. 1.07.1837 r., została w wieku 24 lat żoną kupca Davida Schlesingera z Lublińca, lat 29., ślub odbył się w żorskiej synagodze 13.11.1861 r.; Rosalie ur. w 1843 r., wyszła za mąż 22.02.1869 r. za Moritza Landsberga z Kamiennej Góry.

ADLER Moses, urodzony w 1819 r. Przeprowadził się do Żor 31.10.1833 r. z Wodzisławia Śl.

ADLER Raphael z Mysłowic, syn Salomona. W dniu 7.05.1833 r. zawarł związek małżeński z Seldą Berger z Wodzisławia. Ślubu udzielił im w Żorach rabin Abraham Freund.

ADLER Simon, oberżysta z Golasowic. Zmarł 26.07.1872 r. w Żorach, w wieku 32 lat.

ADLER Simon, syn Moritza, kupiec i właściciel fabryki. Został 14.08.1883 r. rajcą miejskim i 22 września wprowadzono go na urząd. Przewodniczył dwóm komisjom: leśnictwa oraz do spraw oświecenia zewnętrznego. Był kawalerem i zmarł 22.02.1910 r. we Wrocławiu. Jego zgon zgłosił kupiec Hermann Landsberg.

ADLER Sorel z Pawłowic. Zmarła w Żorach 23.12.1836 r. na zgrzybiałość starczą.

ADLER Sussanne, wdowa. Zmarła 15.11.1855 r. w wieku 71 lat.

- ADLER Wilhelm**, urodzony w Radlinie, kupiec i handlarz artykułami spożywczymi. Był synem Jacoba i Helene Siegel. Zmarł 23.06.1897 r., w wieku 72 lat. Ożeniony był z Handel Berger, urodzoną w Sośnicowicach córką Abrahama i Helene Freund. Zmarła ona 28.03.1893 r., w wieku 60 lat. Z małżeństwa tego pozostała trójka dzieci: Fanny ur. 16.07.1867 r.; David ur. 4.02.1869 r.; Rosel (Rosa) ur. 8.09.1873 r.
- AJZNER Lewek**, rzezak. Żonaty z Ittą z domu też Ajzner, miał syna Szmuła Dawida ur. 20.12.1936 r.
- APT Marcus**, budowniczy studni, piwowar. Z żoną Linne Hamburger miał czterech synów o imionach: Siegfried ur. 3.12.1871 r.; Kraft ur. 16.10.1872 r.; Oskar ur. 28.11.1875 r.; Georg ur. 5.07.1877 r.
- APT Rosalie**, panna, córka Pincusa i Friederike Frankel. Zmarła 20.07.1915 r., w wieku 58 lat.
- AUFRECHT Mendel**, oberżysta. Urodził się w 1794 r. w Boruszowicach k/Tarnowskich Gór, jako syn Mosesa. Od 15.05.1820 r. żonaty był z Johanną (Handel) Bloch, ur. w 1795 r., córką Arona z Żor. Ślub dał im rabin A. Freund. Z tego związku urodziły się dwie córki: Amalie Sophie (Sussanne) ur. 9.09.1821 r.; Henriette (Jette) ur. 4.02.1823 r., która zmarła 5.11.1823 r. Pochowana jest w Żorach. W 1824 r. wyprowadzili się z Żor do Gliwic.
- BADRIAN Abraham**, handlarz bydłem, ur. w 1768 r. Zmarł 18.01.1848 r. Był żonaty z Dorel Jacob, ur. w 1773 r. Zmarła 11.05.1835 r. na zapalenie płuc. Mieli dwóch synów: Michaela ur. 20.12.1801 r. i Mendela ur. 9.10.1803 r.
- BADRIAN Georg**, spedytor kolejowy. Jego żoną była Vally (nazwisko rodowe też Badrian). Miał z nią dwoje dzieci: Josepha Joachima ur. 28.12.1911 r. i Erikę ur. 12.07.1917 r., która zmarła w 1921 r. w szpitalu miejskim.
- BADRIAN Handel**, ur. w Koźlu, nazwisko rodowe Nicolaier. Jej rodzicami byli Mendel i Amalia Steinitz. Zamężna z Abrahamem, owdowiała. Zmarła 31.12.1886 r., w wieku 81 lat. Zgon zgłosił kupiec Julius Kramer. Mieli córkę Mathilde, która 22.04.1867 r. urodziła córkę Fanny.
- BADRIAN Jacob**, urodził się w Suszcu i tam mieszkał. Był synem Josepha i Lene Herzfeld. Ożenił się z Marie (Miene) Schleier, córką Hirschela i Fanny Rosenbaum. W dniu 8.12.1890 r. zmarł w Żorach jako wdowiec, w wieku 69 lat. Jego zgon zgłosił szynkarz Isidor Eisner.
- BADRIAN Joseph**, szynkarz. Jego rodzicami byli Moses i Rebeka Berliner. Mając 29 lat, ożenił się 3.04.1871 r. z Handel Freund, lat 22, córką szewca Izaaka i Minny Bielitzer. Zmarł 2.07.1896 r. Mieli syna Löbela ur. 2.09.1871 r.

BADRIAN Joseph, handlarz, restaurator. Urodził się 18.09.1846 r. w Starej Wsi k/ Pszczyny, jako syn Joachima (Heymanna) i Evy Handel Eisner. Dnia 11.04.1877 r. ożenił się z mieszkanką Żor - Rebeką Bock, ur. 16.05.1852 r., córką Ignatza i Johanny Goldstaub. Owdowiały, zmarł 21.06.1910 r. Zgon zgłosił syn Georg, spedytor. Z małżeństwa tego urodziły się dzieci: Hartwig ur. 3.03.1878 r.; Wilhelm ur. 11.01.1879 r.; Alfried ur. 21.12.1879 r.; Lucie ur. 16.12.1880 r. i wspomniany Georg ur. 6.11.1881 r.

BADRIAN Louis, lat 24. W dniu 17.07.1865 r. ożenił się z Gustel Cohn, lat 21, córką cukiernika Adolfa i Dorel Mandowsky.

BADRIAN Mendel, urodził się 3.10.1803 r. jako syn Abrahama. W dniu 5.10.1825 r. wyprowadził się z Żor do Cisówki k/ Jastrzębia Zdroju. Do Żor wrócił 3.10.1827 r. z Pielgrzymowic. Żonaty był z Handel Loevy, ur. w 1807 r., która do Żor przeprowadziła się z Mikołowa w dniu 12.12.1827 r. Ich dzieci: Samuel ur. 27.12.1828 r.; Salomon ur. 4.05.1830 r., zmarł 2.01.1831 r. na skutek wycieńczenia; Hirschel ur. 19.05.1831 r.; Friederike ur. 9.07.1833 r. W dniu 9.01.1834 r. cała rodzina wyprowadziła się do Bzia.

BADRIAN Michael, syn Abrahama, urodził się 20.12.1801 r. W dniu 13.03.1822 r. ożenił się z Dorel Friedländer z Ujazdu k/ Strzelc Opolskich. Ślub dał im rabin A. Freund. Mieli córkę Handel ur. 16.02.1823 r. Do Żor przeprowadzili się 23.11.1825 r. z Wielopola k/ Rybnika tylko ojciec z córką. Natomiast 7.05.1826 r. wyprowadzili się z Żor do Gorzyc. Michael zmarł w Żorach 8.03.1833 r., w wieku 32 lat na kolkę. Pochowany został na miejscowym cmentarzu żydowskim. Jego córka wyprowadziła się z Żor 24.07.1833 r.

BADRIAN Mirel, ur. 4.07.1856 r., córka Heymanna (Joachima) i Evy (Handel) Eisner. Wyszła za mąż w dniu 14.07.1878 r. za właściciela gospody Marcusa Adlera z Pielgrzymowic, ur. 4.12.1853 r., syna Loebela i Evy Rohs. Świadkami na ich ślubie byli: Marcus Apt i Abraham Berliner.

BADRIAN Moses, mistrz rzeźnicki, urodzony w Suszcu. Jego rodzicami byli Joseph i Helena (Lene) Herzfeld. W dniu 28.02.1835 ożenił się z Friederike Rebeką Berliner, ur. 1808 r. Ślubu udzielił im rabin A. Freund. Mieli trójkę dzieci: Jettel, która mając 31 lat 29.12.1867 r. wyszła za mąż za szewca Moritza Raik lat 31 z Pierśca (Perstetz?) k/ Skoczowa (wtedy w zaborze austriackim). Przedtem jako niezamężna urodziła 27.04.1865 r. syna Emanuela; Helene ur. 14.08.1848 r., poślubiła 11.11.1878 r. rzeźnika Daniela Liebana z Żor; Joseph ur. w 1842 r. Moses zmarł w Żorach 30.11.1878 r. w wieku 73 lat. Zgon zgłosił zięć Daniel Lieban.

- BARANOWSKI Jette**, wdowa po Hirschelu. Przeprowadziła się do Żor w październiku 1814 r. z miejscowości Łańce k/Raciborza.
- BARBER Adolph**, żonaty z Heleną Weiner. Mieli syna Ernesta ur. 9.06.1924 r.
- BARBER Carl**, kupiec. Był żonaty z Linne Loebinger. Ich potomstwo stanowiły dzieci: Ernst ur. 28.08.1881 r.; Eva ur. 9.10.1883 r.; Regine ur. 20.10.1885 r.
- BARBER Israel**, zmarł na zgrzybiałość starczą 29.01.1834 r., w wieku 104 lat.
- BARBER Izaak**, garbarz. Był zastępcą członka kolegium Związku Synagogalnego, zatwierdzonego 25.11.1854 r. oraz pełnomocnikiem gminy d/s szkoły żydowskiej. Ożenił się z Caroline Hamburger i miał z nią dzieci: Juliusa ur. 16.03.1854 r.; Idę ur. 18.11.1856 r., która poślubiła 24.07.1885 r. kupca Jacoba Perla, ur. 16.12.1848 r., syna Marcusa i Ernestine Tichauer z Wodzisławia Śl. Izaak zmarł 18.05.1856 r., w wieku 36 lat. Po jego śmierci 32-letnia wdowa wyszła powtórnie za mąż 15.11.1859 r. za mistrza garbarskiego Simona Rosenbergera, lat 27, z Hulczyna na Śląsku czeskim.
- BARBER Jacob**, garbarz, ur. w 1794. Żonaty był z Jeanette (Jettel) Eisner, ur. 1794 r. Przeprowadzili się do Żor 1.11.1829 r. z Woszczyc, razem z dwójką dzieci: Marianne (Marie) ur. 2.05.1816 r., zamężną z Marcusem Lustigiem; Izaakiem ur. 11.02.1821.
- BARBER Jettel**, wdowa. Zmarła 8.05.1868 r., w wieku 85 lat.
- BAUER Isidor**, kupiec. W 1911 r. został wybrany do zarządu gminy żydowskiej.
- BAUMGARTEN Arthur**, urodził się i mieszkał we Wrocławiu, syn Davida i Marie Ulbrich. Zmarł w Żorach 10.06.1917 r., w wieku 32 lat. Jego zgon zgłosił dom opieki.
- BENDER Edmund**, kupiec i właściciel hotelu. Urodzony 1.03.1872 r., był synem Siegfrieda i Philippine Jarosław. W dniu 10.04.1904 r. ożenił się z Rosą Goldschmidt ur. 14.01.1881 r., córką Marcusa i Dorothe Schaal. Z małżeństwa tego pochodził syn Ignatz Fritz ur. 31.01.1905 r.
- BENDER Efraim (Euphart)**, żonaty z Mathilde Badrian, urodzoną w Żorach. Jej rodzicami byli Abraham i Handel Nicolaier. Owdowiała, zmarła 8.10.1907 r., w wieku 64 lat. Zgon zgłosiła nieślubna córka Fanny, ur. 20.04.1867 r. Zmarła ona 27.09.1935 r. w Szpitalu Miejskim w Żorach.
- BENDER Leo**, aptekarz. Żonaty z Elisabeth Hirsch, z którą miał syna Hansa ur. 4.09.1899 r.
- BENGER Martin**, kupiec. Urodził się 29.09.1875 r. jako syn Marcusa i Charlotte Hausdorf z Gliwic. Ożenił się w dniu 18.05.1904 r. z Amalie Moddel ur. 14.09.1879 r., córką Salomona i Pauline Graetz z Żor. Świadkami na ich ślubie byli Hermann Leschzi-

ner i kantor Rudolf Model. Bengerowie mieli syna Paula, który zmarł 19.03.1905 r., po trzech tygodniach od urodzenia.

BERG (alias Danzinger) Abraham Izaak, szewc i handlarz. Urodzony 13.10.1810 r. w Gdańsku. Żonaty był z Magdalene Amalie Schindler ur. 16.11.1809 r. Przeprowadzili się do Żor 30.10.1835 r. z Tychów. Dzieci: Handel zm. 3.07.1849 r., w wieku 5 lat i 4 m-ce; Robert ur. 5.07.1849 r.; Dorel ur. 31.12.1851 r., która wyszła za mąż 2.10.1871 r. za blacharza Israela Korngolda z Krakowa, lat 25; Rosalie ur. 20.10.1853 r., zmarła 31.05.1856 r.; Ludwig ur. 16.04.1856 r.

BERG Abraham Joseph, blacharz. W wieku 24 lat ożenił się 19.10.1863 r. z Handel Mosler, lat 25, córką kupca Lazarusa i Rosel Doctor z Hulczyna na Śląsku czeskim.

BERG Heymann, przeprowadził się do Żor 17.11.1836 r. z Brzegu. W dniu 9.08.1834 r. został zatwierdzony jako nauczyciel i na św. Michała 1836 r. przyjęty do pracy. Uczyl 37 uczniów. Odszedł do Mysłowic.

BERGER Abraham, lat 59. Ożenił się 13.09.1871 r. z Minną Eichner, lat 27.

BERGER Adolph, lat 26. Zawarł związek małżeński 29.10.1860 r. z Jettel Froechlich (Froelich), lat 24, córką handlarza Arona i Handel.

BERGER Baruch Aron, mistrz rzeźnicki. Urodził się w Sośnicowicach jako syn Abrahama i (imię matki nieznane) Freund. Żonaty był z Luise Badrian ur. w Warszowicach. Rodzice nieznani. Zmarł 14.07.1899 r., w wieku 52 lat. Jego owdowiała żona zmarła 21.07.1918 r., w wieku 69 lat. Dzieci: Heymann ur. 26.10.1871 r.; Helene ur. 30.12.1872 r., zmarła 30.08.1883 r.; Dorothea ur. 4.06.1874 r., poślubiła 5.03.1895 r. kupca Davida Graetzera ur. 31.07.1867 r., syna Simona i Linny Brauer; Heinrich ur. 4.04.1876 r., który był kupcem i ożenił się z Metą Zernik. Z małżeństwa tego urodził się 22.03.1902 r. syn Emanuel; Maks ur. 27.06.1877 r.; Siegfried zmarł 6.09.1889 r., w wieku 12 lat; Anna ur. 7.04.1879 r., była sprzedawczynią i wyszła za mąż 21.12.1916 r. za kupca Hermanna Thalera ur. 19.05.1881 r., syna Simona i Idy Carbiner z Katowic; Alfred ur. 9.12.1880 r., zm. 12.12.1898 r.

BERGER David, syn Salomona i Ernestine. Ożenił się z Rosalie (Rosa) Golinsky, z którą miał trójkę dzieci: Siegberta ur. 8.11.1885 r.; Alfreda ur. 10.03.1887 r.; Margarethe ur. 4.05.1889 r. David zmarł 1.06.1890 r., w wieku 37 lat.

BERGER Isidor, właściciel gospody. Urodzony w Bytomiu, syn Jettel Blandowsky. Był żonaty z Berthe Grünfeld, córką Hirschela i Eleonory Hultschański. Zmarł 23.11.1903 r., w wieku 59 lat. Z tego związku pozostały następujące dzieci: Laura ur. 23.02.1873 r.; Hermann ur. 2.04.1876 r.; Ida ur. 13.02.1879 r., wydana

21.06.1905 r. za kupca Maxa Leschniter ur. 20.06.1879 r., syna Isidora i Bebette Weisenberg, zamieszkałych w miejscowości Góra k/Legnicy; Jenny ur. 6.08.1881 r., wyszła za mąż 23.11.1909 r. za kupca Louisa Hartmanna z Mysłowic ur. 11.03.1883 r., syna Wolfa i Helene Weis. Po śmierci żony, która zmarła 9.01.1887 r., w wieku 60 lat, Isidor ożenił się po raz drugi z Ernestine Grünfeld (prawdopodobnie siostrą Berthy). Z nią miał kolejne dzieci: Bertha ur. 13.04.1888 r., poślubiła 25.06.1919 r. Bertholda Widmanna ur. 23.11.1888 r., syna Siegmunda i Auguste Blumenfeld z Mysłowic; Cecilie ur. 20.02.1890 r., wyszła za mąż 24.11.1920 r. za Richarda Baschwitz, ur. 19.01.1889 r., syna Arona i Friederike Fuchs z miejscowości Wójcin (Poznańskie). Oboje zginęli w KL Auschwitz podczas okupacji hitlerowskiej: Cecilie 18.06.1943 r., a jej mąż 20.09.1943 r.

BERGER Loebel, żonaty z Rosalie Mosler. Mieli córkę Amalie ur. 20.06.1867 r. w Ligocie Woźnickiej k/ Lublińca. Zmarła ona 5.06.1877 r.

BERGER Salomon, urodzony w 1808 r. Wyprowadził się z Żor 7.01.1834 r. do Pyskowic.

BERGER Salomon, woźnica i kupiec. Urodził się w Wodzisławiu Śl., jako syn Abrahama i Rozalie z domu (brak danych). Jego żoną była Ernestine Krakauer, córka Marcusa i Judith Tichauer. Zmarła ona 25.08.1877 r. Natomiast owdowiały Salomon zmarł 26.05.1883 r., w wieku 70 lat. Z małżeństwa tego pochodziły dzieci: Lippmann ur. 7.06.1849 r.; Izaak ur. 9.01.1851 r., zm. 20.03.1852 r.; Jacob ur. 5.02.1852 r., zm. 18.04.1852 r.; David ur. 19.04.1853 r.; Rosel ur. 10.03.1855 r., wyszła za mąż 24.01.1885 r. za mistrza garbarskiego Jacoba Adlera, ur. 6.06.1832 r., syna Lobela i Katel Piltzer z Gliwic; Friederike ur. 13.09.1856 r., która poślubiła 30.05.1892 r. szklarza Arona Zweiga, wdowca ur. 26.11.1840 r., syna Jacoba i Ernestine Gerstel z Gliwic; Raphael ur. 6.02.1858 r., zm. 3.04.1859 r.; bliźnięta ur. 15.06.1859 r.: Wilhelm zm. 8.09.1861 r. i Heinrich; Handel ur. 6.08.1860 r., zm. 20.08.1860 r.; Julie ur. 14.09.1861 r. wydana 24.09.1894 r. za Heymanna Schleiera; Moritz ur. 6.01.1863 r., zm. 17.04.1864 r.

BERGER Salomon z Mizerowa. Zmarł 10.07.1836 r., w wieku 6 tygodni na puchlinę wodną.

BERGER Simon, drobny handlarz i pośrednik. Urodził się 8.09.1771 r. w Woszczycach. Do Żor przeprowadził się 8.11.1802 r. W dniu 26.09.1812 r. ożenił się z Minną (Mirel) Schüller ur. 3.10.1790 r., córką Jacoba. Ślubu udzielił im rabin A. Freund. Dzieci: Frometta ur. 10.08.1813 r.; Friedericke ur. 7.09.1814 r.; Marianne ur.

6.11.1815 r., zmarła 14.03.1818 r., pochowana w Żorach; Simon ur. 26.10.1817 r.; Charlotte ur. 16.12.1819 r.; David ur. 5.11.1821 r.; Izaak ur. 23.09.1824 r.; Ester ur. 28.01.1827 r., zmarła 16.06.1829 r. na odrę, pochowana w Żorach; syn bez imienia ur. 21.11.1828 r., zm. 27.11.1828 r., pochowany w Żorach; Loebel ur. 1.01.1830 r., był kupcem i ożenił się 7.03.1864 r. z Helene Mendel z Pszczyny, córką Marcusa i Rosel Fischer; Rosel ur. 14.02.1832 r.; Jacob ur. 20.04.1834 r.

BERLINER Abraham, szewc. Urodził się 27.08.1797 r. jako syn Mosesa i Helene Herzfeld. Z Żor wyprowadził się 3.05.1819 r. do Zebrzydowic k/Rybnika. Żonaty był z Judith (Julie) Schott ur. 27.08.1798 r. Do Żor przeprowadzili się 27.05.1834 r. z Wodzisławia Śl. z piętką dzieci: Salomonem ur. 8.11.1824 r., wyprowadził się 7.02.1850 r. do Mikołowa; Heymannem ur. 19.02.1826 r., przeniósł się 18.02.1845 r. do Wrocławia; Białą ur. 29.05.1829 r.; Jetel ur. 4.07.1831 r., wyszła za mąż 16.04.1861 r. za mistrza piekarskiego Salomona Freunda, lat 24. W Żorach urodzili się jeszcze: Friedericke (1.11.1836 r.); Moses (27.09.1839 r., zm. 29.05.1840 r.). Abraham zmarł 6.04.1880 r.

BERLINER Abraham, szames w żorskiej synagodze. Był ożeniony z Rosalie (Rosel) Gaertner, która zmarła 17.11.1870 r., w wieku 62 lat. Mieli dzieci: Handel (Johanna), w wieku 28 lat zawarła związek małżeński 10.05.1869 r. ze ślusarzem Nathanem Lipschitzem ze Skoczowa, lat 27; Lazara, zm. 10.01.1848 r. (po 9 m-cach życia); Juliusa ur. 5.06.1851 r., zm. 16.05.1852 r.

BERLINER Cecilie, córka Abrahama. Mając 34 lata, wyszła za mąż 24.10.1874 r. za nauczyciela Feliksa Steinera, lat 29, syna Gabriela zamieszkałego w Kiszuczy na Węgrzech.

BERLINER Handel, urodzona w 1800 r., córka Mosesa. W dniu 30.11.1826 r. poślubiła Marcusa Spiegła z Rybnika, syna Barucha i wyprowadziła się do tej miejscowości.

BERLINER Moses, postaniec wiejski ur. 3.04.1757 r. Od 27.08.1796 r. był żonaty z Helene Herzfeld, ur. 2.07.1770 r. Z małżeństwa tego pozostały dzieci: Handel ur. 3.02.1800 r., zameżna wyprowadziła się do Rybnika; Lazar ur. 20.09.1804 r., wyprowadził się z Żor 26.04.1835 r. do Sierakowic k/ Gliwic; Rebeka ur. 31.10.1808 r.; Rosel ur. 5.12.1809 r., poślubiła 4.01.1831 r. Marcusa Rittera; Salomon ur. 26.05.1813 r., wyprowadził się z Żor 28.04.1830 r.; Hirschel ur. 31.01.1815 r., wyprowadził się z Żor 28.04.1830 r. do Kamienia k/Rybnika; Benjamin ur. 23.01.1817 r., wyprowadził się w dniu 28.04.1830 r. do Pieców k/ Rybnika; Jetel (Jette) ur. 4.06.1819 r., wyszła za mąż 14.02.1849 r. za piekarza Israela Altschüllera z Bytomia, lat 31. Moses zmarł 10.04.1829 r. na gruźlicę. Pochowany jest w Żorach.

- BERLINER Salo**, kupiec. Był żonaty z Cecylie Pese. Miał z nią syna Martina ur. 25.07.1889 r.
- BERLINER Salomon**, woźnica i handlarz koni. Urodzony 8.06.1812 r., do Żor przeprowadził się 25.04.1836 r. z Nowego Bierunia. Ożenił się 3.12.1850 r. z Charlotte Mosler, córką kupca Salomona z Mikołowa. W dniu 1.05.1851 r. urodziła im się córka Julie.
- BERLINER Simon**, w wieku 26 lat ożenił się 7.09.1871 r. z Marianne Spitzer, lat 37.
- BERWIN Moritz (Maurycy)**, dr praw. Zajmował w Żorach stanowisko sędziego w tut. sądzie. Jego żoną była Elise Sultan. Mieli syna Luciana ur. 12.03.1880 r. W dniu 1.07.1881 r. Moritza przeniesiono do Gliwic.
- BETHMANN Heymann** z Golasowic, zmarł w Żorach 5.10.1847 r.
- BETTSACK Georg**, dysponent. Żonaty był z Fanny Silbermann i miał dzieci: Heymanna ur. 25.06.1894 r. i Charlotte ur. 15.06.1898 r.
- BLACHNIK Joseph**, kupiec, restaurator. Z małżeństwa z Emilie Brenner pozostawił dzieci: Hildegard ur. 6.03.1905 r.; bliźniaki ur. 29.06.1906 r.: Ruth i Wolfgang.
- BLOCH Aron Wolf**, był najemcą browaru w latach 1796-1802 za roczną opłatą 100 guldenów. W 1810 r. dzierżawił wyszynk miodu pitnego i wódki. Potem został właścicielem prywatnej gorzelni. Jako starszy gminy wyznaniowej wyszukał i nabył nieużytki pod cmentarz żydowski, który założono w 1814 r. Jego żona (brak danych) zmarła 3.12.1819 r. w wieku 71 lat, na skutek zgrzybiałości starczej. Pochowana w Żorach. Aron zmarł 16.06.1820 r. w wieku 77 lat, na skutek apopleksji. Też pochowany w Żorach.
- BLOCH Baruch Aron**, żonaty z Seldą, lat 29. Wyprowadzili się z Żor 23.06.1818 r. do Ostrowa.
- BLUMENREICH Simon**, dr medycyny. Urodził się 5.03.1860 r. w Gliwiczach. Od 1870 r. uczęszczał do tamtejszego gimnazjum. W roku 1879 r. rozpoczął studia na uniwersytecie w Berlinie, a w 1881 r. złożył egzamin próbny z nauk przyrodniczych „Tentamen physicum”. W zimie 1883/84 r. zdał egzamin państwowy i z końcem marca osiadł w Żorach jako praktykujący lekarz, chirurg i położnik. Stopień doktora uzyskał w lipcu tegoż roku w Lipsku. Od 1888 r. wchodził w skład rady miejskiej. Żonaty był z Selmą Pinczower (Pinzower). Ich córka Ella ur. 15.10.1887 r. wyszła za mąż 19.08.1907 r. za adwokata Wolfa (Wilhelma) Goldberga ur. 13.08.1875 r., syna Simona i Henriette Reisner z Rudy Śląskiej. Mieszkali potem w Londynie.
- BLUMENTHAL Nathan**, handlarz, introligator. Urodzony 19.09.1766 r., ożenił się 24.06.1803 r. z Ernestine Skrzelitser ur. w 1782 r.

Dzieci: Handel ur. w grudniu 1804 r.; Eva ur. 16.03.1806 r., wyszła za mąż 28.12.1824 r. za Heinricha Cohna z Rybnika, syna Ephraima; Lotte ur. 6.02.1808 r.; Minna ur. 15.10.1810 r.; Fanny ur. 1812 r.; Frometta ur. 18.09.1813 r. Wyprowadzili się z Żor 27.12.1824 r. do Rybnika.

BLUT Mich., rzeźnik. Urodził się 10.04.1793 r. w Kluczborku. Żonaty był z Marie Richter ur. 1796 r. Ich potomstwo stanowiła piątka dzieci: Heinrich ur. 20.08.1817 r., później w Mikołowie; Rosel ur. 18.06.1820 r.; Aron Arnold ur. 22.07.1822 r., od 6.10.1850 r. mieszkał w Mikołowie; Fanny ur. 10.06.1827 r.; Selma ur. 1.07.1834 r., wyprowadziła się potem do Krapkowic k/Opola. Przeprowadzili się do Żor 4.05.1835 r. z Kluczborka.

BLÜMEL Baruch, zmarł 1.07.1823 r., w wieku 6 m-cy. Pochowany w Koźlu.

BOBRECKER Jacob Salomon, ur. 1777 r. Jego żoną była Güttel ur. 1796 r. Przeprowadzili się do Żor 30.05.1817 r. z bliżej nieznanego miejscowości koło Raciborza. W tym samym roku, 12 grudnia, wyprowadzili się z Żor do Szczekowic. Mieli dzieci: Helene ur. 1804 r., która wyszła za mąż 2.11.1836 r. za Mendla Ausbacha z Mokrego k/ Mikołowa, syna Jacoba. Ślub dał im rabin A. Freund. W tym samym dniu wyprowadziła się z Żor do Halemby; Mosesa ur. 1808 r.; Samuela ur. 1812 r.; Simona ur. 1813 r. Potem owdowiała Güttel mieszkała na Wygodzie k/Żor i 20.01.1833 r. wyszła drugi raz za mąż za Arona Freunda z Mikołowa. Ślub dał im rabin A. Freund.

BOCK Ignatz, kantor. Urodził się w Lesznie, jako syn Wolfa i Cirel Singlon (Singatara). Jego owdowiała matka zmarła w Żorach 12.03.1865 r., w wieku 76 lat. Natomiast Ignatz zmarł 4.03.1903 r., w wieku 81 lat. Żonaty był z Johanne (Hanchen) Goldstaub urodzoną w Lesznie, córką Abeljude i Hanchen Schreiber. Zmarła ona 20.02.1886 r., w wieku 70 lat. W dniu 16.05.1852 r. urodziła im się córka Rebeka, która wyszła za mąż 11.04.1877 r. za Josepha Badriana.

BÖHM Fanny, niezamężna. W dniu 16.03.1870 r. urodziła córkę Rosalie.

BÖHM Maksymilian, uczył w szkole żydowskiej od 1864 r. Mając 24 lata, ożenił się 19.02.1868 r. z Sarą Fränkel z Mikołowa, lat 25. Mieli syna Martina zm. 26.05.1870 r., w wieku 2 i pół miesiąca oraz córkę Lotte, urodzoną w Chorzowie. Zmarła ona w styczniu 1878 r., w wieku dwóch lat.

BÖHM Michael, nauczyciel prywatny, ur. 8.09.1767 r. w Ligocie. Przybył do Żor 8.01.1799 r. Pod koniec maja 1823 r. z nauczyciela domowego został nauczycielem prywatnym. Ożenił się 17.07.1800 r. z Sarą Bloch ur. 20.10.1781 r. Ich dziećmi byli: Moritz ur. 8.05.1803 r.; Marcus ur. 4.09.1805 r., wrócił do Żor 10.05.1824 r. z Ujazdu k/Strzelec Opolskich; Eva ur.

31.10.1810 r.; Izaak ur. 15.06.1813 r.; Lene ur. 10.12.1814 r., zm. 30.01.1818 r. Pochowana w Żorach; Rosalie ur. 5.05.1816 r., zm. 1.06.1816 r. Pochowana w Żorach; bliźniaki ur. 14.01.1818 r.: Pauline i Gustel; Sorel (Susanna) ur. 9.01.1820 r.; Jeanette ur. 2.01.1822 r. Wyprowadzili się z Żor 15.01.1825 r. do Nowych Hajduk k/Bytomia, z wyjątkiem Izaaka, który pozostał u swego szwagra.

BÖHM Michael, winiarz. W dniu 22.09.1815 r. przejął najem miejskiego browaru za 50 guldenów.

BORINSKI Ascher Adolph, kupiec, syn Josepha i Handel (Heye) Lustig. Zmarł 9.11.1878 r., w wieku 70 lat. Wchodził w skład zarządu Związku Synagogałnego, jako jeden z trzech przełożonych gminy żydowskiej. Ożenił się 21.11.1831 r. z Rosel (Rosalie) Neumann ur. 12.05.1812 r. w Gliwicach. Z ich małżeństwa przyszły na świat dzieci: Louis ur. 28.04.1833 r.; Marie ur. 18.11.1834 r.; Samuel ur. 8.07.1836 r.; Bertha ur. 29.10.1844 r., wyszła za mąż 17.01.1876 r. za Salomona Berkowitza ur. 23.02.1851 r., syna Juliusa i Friederike Markisy z Chemnitz w Saksonii; Simon ur. 15.03.1848 r., który ukończył gimnazjum w Gliwicach, potem studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim od 19.11.1867 r. do 1.10.1872 r. Praktykował w Hainau; Selma, wydana za Juliana Emanuela Brie; Max ur. 15.04.1850 r.; Joseph ur. 14.06.1855 r., zm. 29.07.1855 r.; Handel, w wieku 29 lat wyszła za mąż 1.05.1868 r. za mistrza mydlarskiego Davida Czwiklitzera z Katowic, lat 29.

BORINSKI Beate, wdowa. Zmarła 7.12.1820 r., w wieku 83 lata. Przyczyną śmierci była zgrzybiałość starcza. Pochowana w Żorach.

BORINSKI Henriette Magdalene, urodzona w 1735 r. Wdowa. Zmarła 1.11.1830 r. na zgrzybiałość starczą. Miała dzieci: bliźniaki ur. w 1801 r.: Sorel i Mathes, który wyprowadził się z Żor 1.11.1824 r. do Dzieńkowic k/Pszczyny; Elias ur. 7.03.1804 r., zmarł 10.02.1829 r. zastrzelony podczas awantury przy przejmie wina. Pochowany w Żorach; bliźniaki ur. 3.10.1806 r.: Hirschel i Magdalena, wydana za Nathana Sterna.

BORINSKI Joseph, kupiec. Urodził się 8.03.1776 r. Pod koniec 1840 r. handlował towarami korzennymi oraz sukienniczymi. Zmarł 1.12.1851 r. Żonaty był od 17.05.1802 r. z Heye (Handel) Lustig ur. 12.10.1782 r., która zmarła 20.09.1835 r. Z małżeństwa tego pozostał syn Ascher Adolph ur. 12.10.1808 r. Jego teść Samuel Lustig z Niegowej ur. 1741 r., zmarł w Żorach 1.03.1836 r., w wieku 95 lat na zgrzybiałość starczą.

BORINSKI Max, kupiec, syn Aschera Adolpha i Rosalie. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy poślubił Dorothe Haase, córkę Adolpha i Helene Heilborn. Zmarła 24.01.1888 r., w wieku 28 lat.

Max zmarł 19.11.1914, w wieku 64 lat. Urodziły im się dzieci: martwy syn w dniu 9.10.1885 r. oraz córka Helene ur. 5.09.1887 r. Po śmierci żony Max poślubił Sophie Falk. Z nią miał kolejne dzieci: Adolpha ur. 3.01.1892 r., zm. 4.03.1893 r.; Alfreda ur. 19.05.1894 r., który będąc kupcem, ożenił się 18.09.1920 r. z Ellą Schleier ur. 10.09.1895 r., córką Heyman-na i Julie Berger; Ernsta ur. 12.01.1896 r., który poległ na wojnie 16.04.1917 r., pod Aisne nord Reims; Leo ur. 16.04.1899 r., który ukończył gimnazjum w Legnicy, potem od 16.11.1920 r. - 13.08.1921. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim. Wcześniej po 1 semestrze pobierał nauki we Wrocławiu i Królewcu.

BORINSKI Max, kupiec, żonaty z Berthą Berkowitz. Mieli syna Adolfa ur. 31.05.1879 r.

BORINSKI Wilhelm, kupiec. W wieku 26 lat ożenił się 28.08.1869 r. z Amalie Foerster, lat 27. Była ona córką kupca oraz posiadaczka loterii Marcusa i Friderike Guttmann z Bytomia.

BOSS Ferdinand, dr medycyny. Urodzony 18.08.1821 r. w Głubczycach. Uczęszczał do tamtejszego gimnazjum. Następnie studiował na Uniwersytecie Wrocławskim. Na doktora został promowany 31.10.1843 r., a w sierpniu 1844 r. osiadł w Żorach jako praktykujący lekarz. Również w tym samym miesiącu, na wezwanie lekarza powiatowego dra Kunzego, został zaprzysiężony w obecności rabina Lazara Karfunkela w Rybniku. Przebywał 4 lata w Żorach, gdzie w czasie epidemii tyfusu sam także zachorował. Cieszył się niepodważalnym zaufaniem wśród mieszkańców miasta i okolicy. Z Żor wyjechał najpierw do Ujazdu, a wiosną 1849 r. przeniósł się do Prudnika, gdzie przebywał do lutego 1850 r. Następnie skierował się do Niemodlina, składając tam egzamin na lekarza urzędowego. Od roku 1866 do października 1875 r. był chirurgiem powiatowym, następnie urzędowym lekarzem powiatowym. W 1871 r. otrzymał pamiątkowy medal wojenny dla osób cywilnych. Natomiast w sierpniu 1872 r. przyznano mu order koronny IV klasy do wstęgi pamiątkowej. W czerwcu 1882 r. został mianowany radcą sanitarnym.

BOTTENBREITER Charlotte, siostra Haskela i Hirschela. Niezameężna, w wieku 24 lat przeprowadziła się do Żor 9.08.1820 r. z Wodzisławia Śl.

BOTTENBREITER Haskel, sierota, drobny kramarz (sklepiarz). Urodzony 7.03.1789 r., przybył do Żor w 1820 r. razem z bratem Hirschelem. Ożenił się 9.07.1820 r. z Charlotte (Sohrel) Fröhlich (alias Borinski) z Dobrodzienia, ur. 15.04.1801 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Haskel zmarł 24.05.1857 r., a jego owdowiała żona zmarła 17.02.1871 r.

BOTTENBREITER Hirschel, kupiec. Urodzony w 1817 r. w Wodzisławiu Śl., jako syn Samuela i Dorel (nazwisko rodowe nieznane). Do Żor przybył 8.09.1820 r. Tu ożenił się 17.09.1857 r. z Charlotte (Lotte) Stern ur. 27.08.1827 r., córką Nathana i Amalie Borinski. Pod koniec 1840 r. handlował towarami korzennymi oraz galanteryjnymi. Jego żona zmarła 11.02.1881 r., zaś on zmarł 14.03.1890 r. Mieli córkę Amalie ur. 21.11.1862.

BRASS Elias Jacob, złotnik. Urodził się 8.04.1787 r., a zmarł 24.08.1852 r. Żonaty był od 8.09.1818 r. z Marianne Silberberg ur. 3.07.1802 r. w Koźlu, córką Louisa (danych matki brak). Zmarła ona 22.11.1874 r. Przeprowadzili się do Żor 31.07.1823 r. z Koźla, z dwójką dzieci: Babette ur. 8.09.1819 r.; Jacobem ur. 1821 r. Trzecie dziecko, córka Blümel zmarła 15.02.1823 r. W Żorach przyszły na świat jeszcze: Moritz Loebel ur. 25.04.1824 r., wyprowadził się 29.10.1843 r. do Pielgrzymowic; Rosalie ur. 24.05.1826 r., zm. 28.05.1826 r.; Jeanette (Jettel) ur. 1.08.1827 r.; Rosel ur. 20.07.1830 r., niezamężna zmarła 17.07.1908 r.; Dorothea Sara ur. 31.01.1833 r., niezamężna zmarła 27.09.1899 r.; Louis Josevat ur. 8.04.1836 r., zm. 26.07.1862 r.

BRASS Heymann, kupiec, mistrz dekarSKI. Mając 28 lat, ożenił się 10.02.1868 r. z Jeanette Fröhlich, lat 21. Była ona córką zmarłego Arona i Handel Hahn. Mieli dwóch synów: Adolpha ur. 11.08.1868 r.; Emila ur. 16.07.1870 r.

BRAUER Charlotte, lat 30, córka szynkarza Salomona Brauera. W dniu 30.06.1864 r. wyszła za mąż za malarza pokojowego Abrahama Süßmanna z Orzesza, lat 23.

BRAUER David, restaurator, właściciel gospody. Żonaty był z Rosalie Guttmann, z którą miał następujące dzieci: Hulda ur. 9.12.1877 r., wyszła za mąż 4.12.1899 r. za kupca Benno Josepha Kiksmanna ur. 30.05.1871 r., syna Loebela i Handel Silberstein z Rudy Śl.; Regina ur. 28.03.1879 r., poślubiła 29.01.1903 r. kupca Samuela Leo też Brauera, syna Salo i Berthy Juliusberger z Niewiadomia; Louis ur. 9.02.1880 r.; Paula ur. 19.06.1881 r., zamężna 7.05.1906 r. za dystylatora Isidora Loebingera ur. 13.05.1884 r., syna Wilhelma i Henriette Siegel z Golasowic; Laura ur. 6.10.1882 r., wyszła za mąż za Hugo Schuftana; Friederich ur. 18.01.1889 r.

BRAUER Loebel, piekarz. Urodził się 26.06.1806 r., jako syn Mathiasa i Ewy (nazwisko rodowe nieznane). Zmarł 25.12.1887 r. Żonaty był od 20.12.1832 r. z Minną Ernestine Persikauer ur. w 16.06.1806 r. w Bytomiu, córką Barucha i Rikel (nazwisko rodowe nieznane). Miał z nią dzieci: Mathiasa ur. 11.11.1833 r., który był kupcem i ożenił się 16.10.1868 r. z Jettel (Henriet-

te) May, córką Ephraima i Antonie Neuländer; Jacoba ur. 10.02.1835 r., zm. 13.05.1836 r.; Hawę ur. 2.08.1836 r.; Baruch ur. 17.01.1838 r.; Lotte ur. 12.12.1839 r.; Riffke ur. 28.07.1842 r.; Evę urodzoną w Żorach, zmarłą niezamężnie 10.04.1898 r., w wieku 55 lat. Do Żor przeprowadzili się 20.11.1842 r. z Zabrze.

BREIT Haja, zmarła 2.03.1836 r., w wieku 94 lata na zgrzybiałość starczą.

BRIE Marcus, ur. 3.01.1780 r. Po śmierci żony przeprowadził się do Żor 25.08.1825 r. z Folwarków, razem z dziećmi: Josephem ur. 8.10.1807 r., który wyprowadził się z Żor 3.11.1829 r. do Wodzisławia Śl.; Veroną ur. 10.04.1806 r., która wyszła za mąż 8.03.1827 r. za Nathana Haendlera z Baranowic i tam zamieszkała. Nathan zmarł 27.03.1836 r. na apopleksję, w wieku 53 lat; Esterę ur. 15.11.1811 r., od 23.07.1829 r. na służbie w Markłowicach i Mikołowie, a od 25.04.1844 r. w Chełmie; Pauline ur. 18.03.1814 r.; Sorel ur. 24.12.1824 r. Marcus ożenił się powtórnie 1.04.1827 r. z Selde Borinski z Woszczyc ur. w 1770 r. Ślub dał im rabin A. Freund.

BRIE Selma z domu Borinski, żona Juliana Emanuela, zmarła 22.01.1848 r.

CENTAWER Isidor Israel, kupiec. Urodził się w bliżej nieznanej miejscowości Brussowo(?) (zapis słabo czytelny), jako syn Jacoba i Rosalie Laband. Miał gospodę przy Rynku, a w latach 1868-1873 był właścicielem hotelu „Pod 4-ma Lipami”. Wchodził w skład rady miejskiej (1888 r.). Zmarł 24.12.1892 r., w wieku 78 lat. Żonaty był z Berthą Stern. Zasłużyła się ona w prowadzeniu Związku Kobiet i dbaniu o jego majątek.

CENTAWER Marcus, ur. 10.03.1809 r. Przeprowadził się do Żor 22.01.1827 r. ze Świerklan Dolnych. Służył u rodziny Adler. Wyprowadził się z Żor bez wymeldowania.

COHN Albert, kupiec. Był sekretarzem w ukonstytuowanym 13.03.1881 r. Związku Ochotniczej Straży Pożarnej i Ratowniczej. W 1888 r. wchodził w skład rady miejskiej. Z żoną Huldą Schindler mieli dwoje dzieci: Reginę ur. 30.09.1884 r. i Georga ur. 13.12.1887 r.

COHN Baruch (alias Jacob Hahn), zmarł 26.01.1836 r. w wieku 5 miesięcy.

COHN Bern, urodzony 1.02.1777 r. w Gliwicach. Zmarł 25.11.1833 r. na artretyzm i podagrę. Ożenił się 13.01.1807 r. z Marie Fischer ur. 1782 r., która zmarła 12.07.1868 r. Ich córka Berte ur. 11.08.1807 r., wyszła za mąż 22.12.1831 r. za Ab. Jac. Fraenkela z Mysłowic, syna Izaaka. Do Żor przeprowadzili się 15.02.1827 r. z Gliwic.

COHN Gerson, żonaty z Pauline (nazwisko rodowe nieznane). Zmarł 13.11.1856 r., w wieku 81 lat. Mieli syna Salomona ur. w 1815 r.

- COHN Israel Aron**, zmarł 5.03.1816 r. w wieku 72 lat, na zgrzybiałość starczą. Pochowany w Żorach.
- COHN Jacob** (alias Aron Hahn) zmarł 21.03.1836 r., w wieku 7 tygodni na skutek wycieńczenia.
- COHN Jos**, (alias Mosler) urodzony w 13.04.1801 r. Jego żoną była Therese Berger ur. 7.03.1798 r., z którą miał córkę Charlotte ur. 21.12.1824 r. Wyprowadzili się z Żor 4.10.1831 r. do Mikołowa.
- COHN Linna** z Białej k/Prudnika, córka Schaji Loebela i Konstantyny (też Cohn). Mając 25, lat 27.02.1862 r. poślubiła w Żorach kupca Samuela Bergera z Białej k/Prudnika, lat 25.
- COHN Littmann**, zmarł 7.07.1833 r. w wieku 72 lata, na chroniczne wymioty.
- COHN Loebel** (alias Mosler), z żoną Idą Benedickt miał córkę Feigerle. Wyprowadzili się z Żor 14.10.1823 r. do Gostyni k/Pszczyny. Wrócili z powrotem do Żor 19.10.1824 r.
- COHN Loebel Joseph** (alias Mosler), garbarz. Urodził się 5.02.1799 r., jako syn Simona Moslera. Zmarł 12.02.1846 r. Żonaty był z Amalią Berger ur. 20.05.1800 r., z Bytomia. Ślub dał im rabin Mandel w Bytomiu. Dzieci: Simon ur. 2.01.1821 r.; Izaak ur. 26.09.1822 r.; Salomon ur. 20.01.1824 r.; Friederike ur. 22.04.1826 r., zm. 17.08.1827 r. z powodu wyrzynania się ząbków; Rosel ur. 28.01.1827 r., zm. 12.02.1827 r. Pochowana w Żorach.; Jeromin ur. 7.12.1827 r.; Jeremias ur. 21.11.1828 r.; nieznany z imienia syn zmarły 28.04.1829 r., zaraz po urodzeniu; Wolf ur. 27.09.1829 r.; Jacob ur. 6.04.1831 r., potem wyprowadził się do Berlina.
- COHN Löbel Joseph**, nauczyciel w szkole żydowskiej. Urodził się 10.09.1815 r., syn zmarłego w Bytomiu Mendela Cohna. Przebywał w Żorach przez 4 lata u swoich krewnych, a tutejszy rabin Zellnicker przygotowywał go do zawodu nauczyciela. Będąc kandydatem na nauczyciela (pomocnikiem), nie stawiał się do egzaminów i 3.10.1843 r. zakazano mu protokolarnie dalszego nauczania. W dniu 16.02.1844 r. magistrat wystawił mu świadectwo moralności pozwalające przystąpić do egzaminu. 21 marca tego roku zdał egzamin w Głogówku i 2 kwietnia otrzymał koncesję. Uczyl w 1845 r.
- COHN Salomon**, kupiec. Urodzony w 1815 r. w Hulczynie na Śląsku czeskim, syn Gersona i Pauline (nazwisko rodowe nieznane). Wchodził w skład kolegium Związku Synagogałnego. Był żonaty z Rosel Freund ur. 3.11.1812 r., córką rabina Abrahama i Jette Marcus. Zmarła ona 12.06.1877 r. Salomon zmarł 8.02.1893 r., w wieku 78 lat. Ich dziećmi byli: Marie ur. 10.10.1857 r., wyszła za mąż 23.08.1881 r. za właściciela drukarni Samuela Schlesingera ur. 3.01.1852 r., syna Loebela i Amalie

Timendorfer z Halle; Pauline (Nanny), w wieku 24 lat poślubiła 5.02.1869 r. kupca Adolpha Beckera z Bytomia, lat 23.; Jette, wydana 4.10.1872 r. za kupca Louisa Bocka z Katowic; Abraham ur. 24.07.1848 r.; Aron ur. 4.06.1850 r.; Amalie ur. 22.06.1852 r.

COHN Siebella (u Mosesa Feldmana). Wyszła za mąż 28.10.1814 r. za Salomona Stroheima z Raciborza. Ślub dał im rabin Freund.

COHN Sorel ur. 6.11.1819 r. Nieślubna córka bliżej nieznannej matki i Salomona Cohna.

DANRINGER Johanna, zmarła 11.01.1822 r. w wieku 80 lat. Pochowana w Żorach.

DEUTSCH David, rabin. Urodzony w 1810 r. w Białej Prudnickiej. Przez 7 lat działał w Mysłowicach. W roku 1846 został zatrudniony w Żorach. Wyróżniał się szczególną erudycją. Jego sława rozchodziła się daleko poza miejsce działalności. Wprowadził w Żorach przemówienia z ambony (bimy). Wspólnie ze swoim starszym bratem Izraelem Deutschem, rabinem z Bytomia, sprzeciwiał się zdecydowanie radykalnym ruchom reformatorskim w dziedzinie kultu i rytuału poprzez artykuły w pismach żydowskich i niemieckich. Z jego większych prac literackich należy wymienić tekst krytyczny do dzieła Izaaka z Troków, które ukazało się w dwóch wydaniach (cenne ze względu na manuskrypty i stare rękopisy przytaczane w formie notatek i dygresji przez wydawcę), „Organy w Synagodze”, „Protest przeciwko brunszwickiemu zgromadzeniu rabinów” (w języku hebrajskim i niemieckim), „Rozmowy z wszystkimi wierzącymi”, „Chabakuk z hebrajskim komentarzem”. Jego pojedyncze, liczne prace ukazały się w „Roczniku Liebermanna” i w innych czasopismach. W lecie 1869 r. rabin Deutsch poświęcił w Salzbrunn ufundowany ze składek lokal modlitewny wraz z nową Torą. Zmarł w drodze powrotnej 4 lata później, 31.07.1874 r. we Freiburgu. Złożenie jego zwłok do grobu nastąpiło w Żorach. W pogrzebie brali udział jego liczni przyjaciele, z różnych części Górnego Śląska. Żonaty był z Jettel Henriette Weissler, która zmarła 19.05.1873 r., w wieku 55 lat. Dzieci: Caroline; Babette ur. 19.03.1839 r., wyszła za mąż 13.04.1864 r. za kantora Moritza Löw z Pszczyny ur. 4.07.1829 r., 35 lat.; Marcus ur. 10.10.1840 r.; nieznane z imienia dziecko ur. 2.08.1841 r.; Loebel ur. 4.05.1844 r.; Fanni ur. 16.02.1846 r. Pozostałe dzieci przyszły na świat już w Żorach. Były to: Immanuel ur. 9.08.1847 r.; Eva ur. 12.01.1849 r., poślubiła 6.07.1875 r. kupca Davida Flachzidera, lat 26, syna Jonasa i Sofie (nazwiska rodziców brak) z Andrychowa; Amalie ur. 2.11.1850 r., zm. 25.01.1852 r.; Rosel ur. 2.11.1850 r., zm. 25.01.1852 r.; Klara ur. 2.11.1853 r., wydana 17.12.1878 r. za księgowego Marcusa Bergera, ur. 18.01.1851 r., syna Abrahama i Peppi

Tyras z Leibusch; Regine ur. 25.05.1855 r., zawarła związek małżeński 8.05.1880 r. z kupcem Isidorem Loewy ur. 18.06.1855 r., synem Ignatza i Hanny Rosenbaum z Wiednia; Salomea Selma ur. 7.09.1856 r., wyszła za mąż 14.04.1884 r. za kupca Philippa Straussa ur. 10.12.1845 r., syna Mayera i Caroline Becher z Tychów.; Israel ur. 5.07.1858 r., zm. 20.07.1858 r.

DEUTSCH Immanuel, doktor filozofii, syn rabina Davida Deutscha. Abiturient gimnazjum w Gliwicach z roku 1868. Potem uczęszczał do Seminarium Teologicznego fundacji starszego rabina dr. Z. Fraenkla we Wrocławiu. Studiował również na Uniwersytecie Wrocławskim, gdzie poświęcił się szczególnie filologii orientalnej i klasycznej, filozofii oraz historii. Po przekazaniu rozprawy naukowej pt. „De Elihui sermonum origine atque auctore” i złożeniu egzaminu doktorskiego. W marcu 1873 r. został promowany na doktora filozofii, w roku następnym uzyskał autoryzację uprawnień rabina i od 9 stycznia 1875 roku przez 23 lata był rabinem i nauczycielem religii w Żorach. 1 kwietnia 1898 r. rozstał się z Żorami. Do roku 1901 był rabinem w Lesznie, a do śmierci zastępcą rabina, bibliotekarzem i nauczycielem religii we Wrocławiu. Napisał „Kronikę żydowskiej gminy w Żorach” i kilka innych prac. Zmarł w 1913 r. Żonaty był z Rosalie Goldfarb. W Żorach urodził im się syn Ferdinand (19.05.1889 r.), który zmarł 20.05.1889 r.

EBSTEIN Nathan, kupiec. Z żoną Idą Prager miał córkę Gertrud ur. 25.09.1897 r.

ECKMANN Mendel, mistrz blacharski. Urodził się w Rawiczu, jako syn Wolfa i Ernestyny (nazwisko rodowe nieznane). Wchodził w skład kolegium Związku Synagogałnego. Mając 26, lat ożenił się 5.11.1849 r. z Dorotheą (Dorel) Poper, lat 25. Jej rodzicami byli rabin Salomon i jego żona z domu Blaschke, mieszkańcy Prusic k/Złotoryi. Mieli dwie córki: Selmę ur. 13.04.1850 r., zm. 23.12.1851 r.; Ernestine ur. 13.09.1855 r. Owdowiały, Mendel zmarł 27.01.1883 r.

EICHNER Elias, szynkarz, handlarz. Urodzony w Starym Bieruniu, syn Heinricha i Sary (nazwisko rodowe nieznane). Owdowiały, zmarł 12.12.1901 r., w wieku 88 lat. Żonaty był z Helene (Lene, Lehne) Steiner, ur. w Warszowicach, córką Josefa i Friedy (nazwisko nieznane). Zmarła 2.03.1889 r., w wieku 76 lat. Ich dziećmi byli: Babette ur. 24.05.1847 r., wyszła za mąż 18.12.1879 r. za kowala Bernharda Grau ur. 11.01.1840 r., syna Izaaka i Rosalie Wollnermann z Opatowic; Ernestine ur. 11.05.1851 r., zamężna od 2.09.1878 r. za Abrahamem Klapholtzem z Golasowic; Rosel, zm. 12.01.1863 r., w wieku 9 lat; Joseph ur. 19.05.1858 r. w Belku; Jeanette ur. 13.01.1861 r., zm. 22.08.1861 r.

EICHNER Heinrich, mistrz kowalski. Z żoną Johanną Jottkowitz, miał syna Benno ur. 3.01.1883 r.

EISENBERGER Juda Julius, kupiec i właściciel gospody. Urodził się 10.08.1837 r., jako syn Awja i Hanne Sinnenberg. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy poślubił 5.05.1871 r. Fanny Rosenbaum, córkę Moritza i Helene (Leie) Hoffmann. Zmarła ona przy połogu 20.08.1876 r., w wieku 27 lat. Z małżeństwa tego pozostały dzieci: Arthur ur. 24.05.1872 r.; Salo ur. 22.09.1873 r.; Helene ur. 26.03.1875 r.; Joseph ur. 12.08.1876 r. W dniu 24.11.1877 r. Julius ożenił się ponownie z Lehne (Linna) Rosenbaum z Mikołowa ur. 6.11.1850 r., córką Moritza i Albertiny (obie żony były siostrami z innych matek, też sióstr). Z nią miał następujące dzieci: Moritza ur. 3.12.1878 r.; Jadwigę ur. 1.01.1880 r., zm. 26.05.1881 r.; Maxa ur. 17.11.1881 r., zm. 10.05.1885 r.; martwą córkę ur. 14.04.1883 r.; Else ur. 10.04.1884 r.; Wandę ur. 22.05.1886 r.

EISNER Abraham, żonaty z Elisabeth urodzoną w 1778 r. Z tego związku miał sześcioro dzieci: Mariannę ur. 1798 r.; Abrahama ur. 1804 r.; Sorel Dori ur. 1807 r.; Evę ur. 1809 r.; Jette ur. 1811 r.; Josepha ur. 24.11.1814 r. w Żorach. Przeprowadzili się do Żor w październiku 1814 r. z Brodka. Wyprowadzili się z Żor 21.08.1818 r. do Szywałdu (obecnie Bojków).

EISNER Abraham, śpiewak. Zmarł 27.02.1854 r., w wieku 27 lat.

EISNER Anna z Woszczyc. Wdowa, urodzona 3.09.1764 r. Miała córkę Charlotte ur. 1806 r. W 1820 r. wyprowadziły się z Żor do Woszczyc. Potem Charlotta wyszła za mąż za Simona Wallbacha.

EISNER Aron, piekarz, syn zmarłego w Woszczycach Izaaka i Handel Hollaender. Żonaty był z Rosel Prager, która zmarła 28.06.1854 r., w wieku 55 lat. Przeprowadzili się do Żor 16.11.1819 r. z Pszowa z córką Amalie, w wieku 3/4 roku. Wynajmował parter budynku stojącego obok Ratusza pod numerem 101. Zmarł 23.07.1879 r., w wieku 83 lat. Mieli jeszcze następujące dzieci: Marie ur. 1821 r.; Israela Izaaka ur. 8.11.1822 r. w Żorach; Marcusa, który w wieku 26 lat ożenił się 10.11.1855 r. z Evą Fidler z Bytomia, lat 27, córką handlarza Juliusa. W dniu 21.10.1824 r. przenieśli się do Ornontowic. W wieku 62 lat Aron ożenił się powtórnie 1.05.1860 r. z Minną Rosenthal, 44 lata, córką szynkarza Josepha i Minny (nazwisko rodowe nieznane). Owdowiała, zmarła ona 16.11.1891 r., w wieku 71 lat. Ich córka Emilie ur. 17.03.1861 r. w Żorach, wyszła za mąż 14.01.1886 r. za kupca Samuela Schaeffera ur. 19.12.1856 r., syna Carla i Anny Hamburger z Rybnika.

EISNER Isidor, właściciel gospody. Był żonaty z Nanny Badrian i miał dzieci: Maxa Moritza ur. w Studzionce, zm. 1.02.1890 r., w wie-

ku 5 miesięcy; Josepha Gabriela ur. 15.04.1891 r.; Louise ur. 12.09.1892 r.; Alfreda ur. 16.10.1893 r., który poległ 4.09.1818 r. koło miejscowości Wanveny.

EISNER Jacob właściciel gospody i domokrażca. Urodzony w Woszczycach, syn Mosesa i Ernestiny Hoffmann. W 1841 r. założył gorzelnię z aparatem parowym, produkując 180 wiader wódki. Od tego roku był również piwowarem i wyprodukował w 1857 r. 240 beczek piwa. Miał także hotel w domu sąsiadującym z karczmą przy Dolnej Bramie. W 1869 r. został królem kurkowym. Natomiast dnia 4.07.1881 r., podczas górnośląskiego święta strzeleckiego, delegacje bractw obradowały w sali jego gospody. Żonaty był z Rosalie Eisner, córką Mosesa. Zmarła ona 19.01.1873 r. Mieli potomstwo: Moritza ur. 4.06.1859 r.; Maxa, zamieszkały potem w Zaborzu; Elise ur. 3.09.1857 r., która wyszła za mąż 9.09.1883 r. za kupca Michaela (Maxa) Böhma ur. 26.11.1834 r., syna Moritza i Helene Tworoger z Zaborza; Annę (Almę) ur. 16.10.1866 r., zm. 9.07.1878 r.; Reginę ur. 20.01.1861 r.; Isidora ur. 6.06.1863 r.; Marię ur. 30.05.1868 r., zm. 31.05.1868 r.; Marthę Henriettę ur. 7.10.1869 r.; Huldę ur. 18.07.1871 r.

EISNER Joachim Heymann urodzony 24.09.1808 r. Jego żoną była Handel Wartenberg ur. 11.11.1809 r., dziećmi: Izaak ur. 3.11.1833 r. i Handel ur. 15.03.1836 r. w Żorach. Przeprowadzili się do Żor 1.11.1835 r. z Woszczyc. Wyprowadzili się 26.08.1836 r. do Mikołowa.

EISNER Loebel, arendarz, urodzony 3.07.1802 r. Od 1.12.1821 r. był żonaty z Handel Fraenkel ur. 8.09.1803 r. Miał z nią dzieci: Jeza-bel Friederike ur. 1.06.1824 r.; Izaaka ur. 14.05.1825 r.; Rosel ur. 20.01.1827 r. Przeprowadzili się do Żor w 1820 r. z Woszczyc. Opuścili Żory 26.08.1828 r., udając się do Przyszowic.

EISNER Moritz, kupiec. Ożenił się z Regine Fränkel. Ich synem był Hermann ur. 6.10.1865 r.

EISNER Moses, szynkarz, ur. 13.08.1792 r. W marcu 1821 r. przejął najem browaru, potem nabył karczmę, a w roku 1830 kupił dom wdowy Hettenberger. Miał w nim hotel. Zmarł 12.01.1846 r. Żona Ernestine (Ester) Hoffmann urodziła się w Łaziskach k/Orzesza. Zmarła 20.01.1851 r. Dziećmi Mosesa i Estery byli: Marianna ur. 7.08.1818 r., wydana 23.11.1836 r. za Arona Hoffmanna z Przyszowic, syna Hirschela. Ślub dał im rabin A. Freund. W grudniu tego roku wyprowadziła się do Przyszowic; Charlotte ur. 12.04.1824 r., po ślubie zamieszkała od 22.11.1836 r. w Przyszowicach, zmarła 9.12.1837 r.; Abraham ur. 15.01.1826 r.; Jacob ur. 18.08.1827 r.; Joseph ur. 8.08.1829 r.; Rosel ur. 15.10.1832 r., wyszła za mąż za Jacoba Eisnera; bliźnięta ur. 1.07.1836 r.: Friederike i Salomon, zmarli 12.01.1837 r.;

Salomon ur. 3.01.1840 r., zm. 12.02.1840 r. Przeprowadzili się do Żor 27.10.1836 r. z Woszczyc.

EISNER Rosalie ur. 18.07.1901 r. w Zabrze. Mieszkała w Żorach i tu wyszła za mąż 18.01.1922 r. za Jacoba Kosterlitz z Gliwic.

EISNER Salomon, ożenił się 6.06.1853 r. z Ernestine Stahn.

ERLICH Wolf Nuchym, uczeń zegarmistrzowski. Urodzony i zamieszkały w Będzinie. Syn Mendela Lejbusia i Rajzli Frenkiel. Był kanonierem w żorskim garnizonie II dywizjonu 23 pal-u. Zmarł 2.04.1936 r., w wieku 24 lat, na skutek powieszenia się.

FIDLER David, fryzjer. Zmarł 13.06.1874 r., w wieku 64 lat.

FLEISCHER Fanny (rodowe Katschinski), wdowa, córka Pincusa i Güttel Olsauer. Zmarła 17.10.1889 r., w wieku 72 lat.

FLICHTER Heymann, krawiec. Urodził się w Lubecku k/Lublińca, syn Izaaka i Therese Cohn. Żonaty był z Fany Biskubitz. Mieszkał w Gliwicach, a zmarł w Żorach 1.09.1916 r.

FRABISCH Therese, córka szynkarza Izaaka i Johanny Cohn. Mając 33 lata, poślubiła 25.11.1867 r. szynkarza Ferdynanda Nachera z Iskrzyczyna k/Skoczowa, lat 28.

FRAENKEL Abraham Jacob, nauczyciel. Urodzony 3.05.1810 r., syn Izaaka. Przeprowadził się do Żor 5.12.1831 r. z Milowic. Zmarł 11.03.1871 r. Od 22.12.1831 r. żonaty był z Babette Cohn ur. 11.08.1807 r. Dzieci: Lena ur. 9.10.1832 r.; Bernhard ur. 26.02.1834 r.; Moritz Salomon ur. 16.06.1836 r.; Rosalie, zmarła niezamężna 7.04.1886 r., w wieku 45 lat; Joseph ur. w 1844 r.

FRAENKEL David, kupiec, żonaty z Caroline Timendorfer. Jego dzieci to: Max ur. 15.03.1884 r. i Jens (?) ur. 29.08.1885 r.

FRAENKEL Hermann, księgowy. Ożenił się z Amalie Kraus, z którą miał córkę Almę ur. 17.01.1852 r.

FRAENKEL Hirschel, kupiec, ur. 8.09.1792 r. Od 7.05.1818 r. był żonaty z Lene Dresler (Dresner) ur. 3.03.1800 r. Mieli trzech synów: Calmana Emanuela ur. 19.02.1821 r., zm. 25.10.1822 r. na wycieńczenie; Daniela ur. 7.11.1822. Promocję naukową uzyskał w Halle. Najpierw pracował jako nauczyciel religii we Frankfurcie nad Odrą, a od 1855 r. był rabinem w Rybniku. Później nauczał religii we Wrocławiu. Zastępował podczas choroby i po śmierci Gedalje Tiktina, stojącego na czele wrocławskiego rabinatu. Wygłosił również okolicznościową mowę przy odsłonięciu kamienia poświęconego pamięci G. Tiktina. Zmarł w 1890 r.; Marcus ur. 28.03.1824 r. Wyprowadzili się z Żor w 1824 r. do Bytomia.

FRAENKEL Moritz Salomon z Miechowic, nauczyciel. Zmarł 12.04.1871 r. w Żorach, w wieku 33 lat. Uczył w tutejszej szkole żydowskiej języka hebrajskiego od 1859 r., do śmierci.

- FRAENKEL Samuel** ur. 10.10.1778 r. Żonaty od 4.12.1802 r. z Amalie Gottdiener, ur. 15.11.1784 r. Dzieci: Jeanette ur. 15.12.1805 r.; Pauline ur. 3.04.1807 r.; Siegfried ur. 12.09.1816 r. Przeprowadzili się do Żor 15.05.1828 r. z Koźła. Wyprowadzili się 29.11.1828 r. z powrotem do Koźła.
- FRANKEL Aron**, kupiec z Bełku. Zmarł 3.12.1849 r., w wieku 28 lat. Żonaty był z Dorel Steinmetz z Bełku. Mieli dwóch synów: Emila ur. 9.09.1848 r. i Arona ur. 28.04.1850 r. w Steinitz (Stanica(?) k/Gliwic), zm. 6.05.1850 r. w Żorach.
- FRANKEL Joachim**, rzeźnik. Ożenił się z Helene (Lehne) Guttmann, córką Heymanna i Rebeki (nazwisko rodowe nieznane). Zmarła ona 25.06.1890 r., w wieku 77 lat. Ich dziećmi byli: Dorel, która mając 24 lata wyszła za mąż 20.01.1872 r. za kupca Alberta (Arnolda) Hollëndera, lat 21, z Olzy; Jacob ur. 22.06.1849 r., zm. 2.07.1850 r.; Heymann ur. 5.11.1850 r., zm. 9.05.1854 r.; Moritz ur. 20.11.1852 r.
- FRANKEL Joseph**, kupiec, syn Abrahama Jacoba i Babette Cohn. Zmarł 17.08.1885 r., w wieku 41 lat. Jego żoną była Ernestine Bergman, córka Salomona i Pauline Zarek. Zmarła 7.01.1915 r., w wieku 71 lat. Mieli dwójkę dzieci: Alfreda ur. 31.01.1876 r., który zmarł 20.04.1913 r. jako kawaler; Else ur. 16.05.1878 r., która wyszła za mąż 16.10.1900 r. za Raphaela Plauta, nauczyciela zamieszkałego w Wilingshausen. Potem uczył w szkole żydowskiej w Żorach.
- FRANKEL Rebeka**, córka zmarłego w Gliwicach Jacoba Sawca. W dniu 1.05.1850 r. poślubiła handlarza Pincusa Apta z Białej Prudnickiej.
- FRÄNKEL Moritz**, ur. 8.10.1806 r., syn Wilhelma. Ożenił się 20.01.1825 r. z Handel Hultschinski urodzoną w 1804 r., córką Samuela z Nieborowic. Wyprowadzili się z Żor 11.10.1825 r. do Reshang(?) (zapis słabo czytelny).
- FRÄNKEL Wilhelm**, bez zawodu, ur. 3.09.1781 r. Jego żona (brak bliższych danych) urodziła się w 1781 r. Ich potomstwo stanowili: Moritz ur. 8.10.1806 r.; Ludwig ur. 3.12.1809 r.; Salomon ur. 3.08.1812 r. W dniu 10.05.1825 r. wdowa oraz Ludwig i Salomon wyprowadzili się do Bytomia.
- FREUND Abraham**, rabin, ur. 3.05.1784 r. w Pyskowicach. Zmarł w czerwcu 1844 r. Żonaty był z Jette Marcus, ur. 8.10.1788 r., która zmarła 4.10.1834 r. Dzieci: Joseph ur. 15.08.1803 r., w dniu 14.10.1825 przeniósł się do Rybnika, a 20.01.1828 r. do Strzelec Opolskich i tam się ożenił; Aron ur. 20.07.1806 r., przeniósł się 3.05.1826 r. do Ruptawy, stamtąd wrócił do Żor 27.10.1827 r., ostatecznie wyprowadził się z Żor 28.11.1828 r. do Białej Prudnickiej; Nanny ur. 7.05.1810 r., wydana 4.07.1832 r. za Abrahama Sterna; Rosel ur. 3.09.1812 r., Jochem Heymann ur. 2.07.1822 r.

FREUND Abraham Joseph, w dniu 18.01.1815 r. urodziła mu się córka Rachel.

FREUND Albert z Mysłowic, mistrz krawiecki. W wieku 28 lat ożenił się 19.09.1863 r. z Ernestine też Freund z Lipnika k/Bielska-Białej, lat 21, córką Josepha i Lotte (nazwisko rodowe nieznane). Ich córka Pinka zm. 9.07.1864 r., w wieku 15 m-cy.

FREUND Albert Abraham, mistrz krawiecki. Mając 32 lata, poślubił 16.02.1867 r. Helene (Lehne) Hammer, lat 27, która była córką handlowca Heymanna i Bartel Glücksmann. Z małżeństwa tego pozostał syn Hermann ur. 26.09.1867 r.

FREUND Aron, wytwórca mydła, ur. 7.04.1758 r. w Wodzisławiu Śl. Zmarł 28.04.1831 r. na gruźlicę. Żonaty był z Veronicą (nazwisko rodowe nieznane) ur. 15.05.1779 r. Zmarła ona 6.05.1831 r. na puchlinę wodną. Przeprowadzili się do Żor 11.11.1816 r. ze Skrzyszowa. Z tego związku były następujące dzieci: Koppel ur. 18.06.1797r.; Jacob ur. 30.09.1800 r., wyprowadził się 5.08.1830 r. do Wodzisławia Śl.; Samuel ur. 1.12.1802 r., żonaty z Lotte Katschinsky; Rifka ur. 7.08.1804 r., wydana za Cohna; Josephine ur. w 1805 r.; Tilda (Selde) ur. 20.07.1806 r., wyszła za mąż 8.03.1831 r. za Arona Rosenberga z Hulczyna na Śląsku czeskim, syna Loebela, i wyprowadziła się z Żor.

FREUND Baruch, bez zawodu, ur. w 1754 r. Zmarł 4.07.1833 r. na puchlinę wodną. Od 4.07.1791 r. był żonaty z Rosel Loevy ur. 8.05.1774 r., z którą miał dzieci: Schaję ur. 7.04.1804 r.; Handel ur. 20.05.1807 r.; Davida ur. 17.10.1810 r., który potem mieszkał w Sośnicowicach, Golasowicach i Gotartowicach.

FREUND Finke, wdowa, ur. 18.04.1778 r. Miała trójkę dzieci: Johem ur. 1804 r.; Abrahama ur. 30.09.1806 r.; Nanette (Nanny) ur. 7.06.1811 r. Przeprowadziły się do Żor w styczniu 1815 r. z Mikołowa. Z powrotem do Mikołowa Finke wróciła 10.12.1833 r. z synem Abrahamem i córką Nanny.

FREUND Helene, córka Barucha. Wyszła za mąż 1.11.1820 r. za Jacoba Aschera Friedmanna z Dobrodzienia, syna Loebela.

FREUND Heymann, cukiernik. Urodzony 8.03.1803 r., zmarł w Brzezince k/Mysłowic. Był żonaty od 1.01.1823 r. z Sussanne (Lisette) Knopf ur. 21.04.1801 r. (ojciec wytwórca guzików). Ślub dał im rabin A. Freund. Ich dzieci: Eva ur. 19.12.1823 r.; Marianne (Nanny) ur. 3.06.1825 r., wyszła za mąż 3.12.1850 r. za kupca Moritza Botha; Marcus Moses Hirschel ur. 24.01.1827 r., zm. 18.08.1829 r. na odrę; Charlotte ur. 20.05.1829 r.; Handel ur. 23.07.1831 r.; Jonas ur. 4.07.1833 r., zm. 3.08.1833 r.; Joseph ur. 3.08.1834 r., zm. 10.09.1834 r.; Loebel ur. 23.09.1835 r.; David ur. 4.09.1837 r., ożenił się 22.02.1864 r. z Handel Mosler, lat 29, córką kupca Salomona z Hulczyna na Śląsku czeskim; Hen-

riette (Jekel) ur. 10.12.1838 r., poślubiła 11.01.1864 r. kantora Marcusa Herzfelda z Brzegu, lat 41; Linna ur. 11.12.1844 r.

FREUND Hirschel, farbiarz, dostawca, zmarł 17.05.1868 r., w wieku 94 lat. Żonaty był z Rosalie (Süssel), która zmarła 30.04.1863 r., w wieku 61 lat. Mieli córkę Lene ur. 16.05.1832 r.

FREUND Hirschel, ur. 10.05.1774 r. Jego potomstwo z żoną Susanne Katschinsky ur. 1787 r. stanowiły dzieci: Sorel (Dorel) ur. 15.12.1805 r., wydana za Marcusa Süssmanna, wyprowadziła się 19.06.1828 r. do Gogołowej; Marianne (Lotte) ur. 23.11.1809 r., miała nieślubnego syna Jacoba ur. 15.01.1832 r., zmarł 24.08.1834 r. z wycieńczenia. W dniu 28.03.1837 r. Marianna wyszła za mąż za tokarza Josepha Lazarusa z Wrocławia, ur. 5.06.1815 r.; Ester ur. 1.01.1811 r., przeniosła się do Rybnika 19.02.1836 r.; Lehna (Lene) ur. 3.05.1818 r., niezamężna miała syna Jacoba ur. 13.12.1856 r. Przeprowadzili się do Żor 3.07.1826 r. ze Szczekowic. Tu urodziła się jeszcze dwójka dzieci: Moritz (15.07.1827 r.) i Jette (18.09.1829 r.), która przeniosła się 12.05.1846 r. do Raciborza.

FREUND Hirschel, nieżonaty. W wieku 19 lat przeprowadził się do Żor 26.07.1820 r. z Wielowsi (na ziemi toszecko-gliwickiej).

FREUND Hirschel z Kryr. Zmarł 15.02.1826 r., w wieku 13 lat. Pochowany w Żorach.

FREUND Koppel, agent. Zmarł 24.03.1856 r., w wieku 68 lat.

FREUND Loebel Mayer, handlowiec. Żonaty z Haje (Anje) ur. 1787 r. Dzieci: Eva ur. 1802 r., wyszła za mąż 18.11.1823 r. za Loebela Hachta z Dzieńkowic k/Mysłowic, syna Jacoba; Marcus ur. 1805 r., wyprowadził się z Żor 11.09.1829 r. do Gostyni; Izak ur. 1807 r.; Cathel ur. 1808 r.; Ursel ur. 1810 r.; Jacob ur. 1812; Moses ur. 1814 r. Przeprowadzili się do Żor 20.10.1815 r. z Rybnika. W Żorach urodziła się 27.11.1816 r. córka Pauline. Z Żor przenieśli się 29.04.1817 r. do Mikołowa.

FREUND Marcus, zmarł 21.08.1832 r., w wieku 47 lat.

FREUND Marcus, zmarł 26.03.1825 r. na gruźlicę, w wieku 6 lat. Pochowany został w Żorach.

FREUND Marcus, handlarz, ur. 7.03.1758 r., zm. 26.03.1826 r. Jego żoną była Rebeka Neuländer, z którą miał dzieci: Loebela ur. 7.08.1803 r., Scheiera ur. 30.10.1805 r., wyprowadził się 11.09.1829 r. do Gostyni; Josepha ur. 3.02.1812 r., wyprowadził się z Żor w 1825 r.; Salomona ur. 30.06.1818 r., wyprowadził się 17.03.1838 r. do Kłodzka; Samuela ur. 8.12.1819 r., wyprowadził się 15.08.1826 r. do Wrocławia; Amalię ur. 6.11.1821 r., też przeniosła się do Wrocławia; Marcusa ur. 27.03.1825 r. Z tym ostatnim dzieckiem do Wrocławia przeniosła się 7.07.1827 r. również owdowiała Rebeka.

FREUND Marcus, handlarz artykułami spożywczymi, ur. 8.10.1787 r. w Mikołowie. Przeprowadził się do Żor 12.12.1815 r. Zmarł 2.04.1832 r. w wyniku wypadku. Od 8.10.1816 r. był żonaty z Ernestine Hirschel ur. 15.12.1793 r., która zmarła 5.02.1827 r. Ich dziećmi byli: Eva ur. 7.04.1817 r., zm. 10.09.1823 r. na puchlinę wodną, pochowana w Żorach; Handel ur. 2.10.1818 r.; Schaja ur. 26.12.1819 r.; Jettel ur. 9.11.1821 r., wyprowadziła się do Betschin(?) (zapis słabo czytelny), zmarła 16.08.1844 r.; Dorel ur. 13.02.1824 r., zmarła; Izaak ur. 7.05.1826 r., żonaty z Ernestine Perl. Zmarł 20.11.1898 r.

FREUND Rosel z Rogoźnej, córka Izaaka. Zmarła ona 29.06.1836 r., w wieku 9 lat.

FREUND Salomon, mistrz piekarski. Z żoną Jettel Berliner miał dzieci: Julie ur. 1.09.1861 r.; Davida ur. 18.12.1863 r., który ukończył gimnazjum w Bytomiu, od 30.04.1883 r. do 10.08.1887 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim; Maxa ur. 3.02.1866 r.; Helene ur. 14.05.1868 r.; Siegfrieda ur. 2.04.1870 r.; Rosalie ur. 5.03.1872 r.; Leo ur. 7.09.1876 r.

FREUND Samuel ur. 1.12.1802 r., syn Arona, mistrz szewski, szynkarz, kupiec. Ożenił się w żorskiej synagodze 11.05.1830 r. z Lotte Katschinski ur. 28.12.1813 r., córką Pincusa i Jettel Olsauer. Zmarła ona 28.10.1882 r., w wieku 72 lat. Ślub dał im rabin A. Freund. Dziećmi Samuela i Lotte byli: Hirschel ur. 1.07.1830 r.; Adolph ur. 27.10.1831 r., zm. 12.02.1833 r. na epilepsję, pochowany w Żorach; Friederike ur. 22.04.1833 r., zm. 13.02.1857 r.; Abraham ur. 10.02.1835 r.; Dorel ur. 24.06.1836 r.; Rosel ur. 24.07.1847 r., zamężna od 16.05.1883 r. za szynkarza Moritza Silbigera ur. 15.05.1857 r., syna Samuela i Reginy Schnitzer, zamieszkałych w Drogomyślu; Moritz ur. 1.06.1849 r.; Joseph, zmarł 2.06.1852 r. (wiek nieznany).

FREUND Schaja ur. 7.04.1804 r., syn Barucha. Wyprowadził się z Żor 21.10.1824 r. do Gliwic. Żonaty był z Amalią Spiegel ur. 6.06.1798 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Dzieci: Marcus ur. 16.01.1826 r., zmarł 2.09.1829 r., pochowany w Żorach; Izaak ur. 24.01.1829 r., zmarł 11.08.1830 r.; Rosel ur. 1.01.1831 r.; Handel ur. 15.12.1832 r.; Baruch ur. 13.10.1834 r., zmarł 22.03.1836 r.

FREUND Schaja urodzony w 1805 r. Wyprowadził się z Żor 6.12.1825 r. do Leszczyn.

FREUND Simon, oberżysta. Jego żoną była Selma Staub, z którą miał dzieci: Simona ur. 21.08.1848 r.; Rosalie ur. 10.04.1850 r.; Raphaela ur. 14.12.1851 r.; Davida ur. 31.12.1853 r.; Abrahama ur. 25.01.1856 r.

- FREYSINGER Haskel**, urzędnik sądowy. Urodził się 7.05.1871 r., w rodzinie Arona i Sary Heimann. Ożenił się 6.05.1895 r. z Johanną (Hinde) Kramer ur. 20.04.1871 r., córką Juliusa i Ernestine Hahn. Z małżeństwa tego były dzieci: Izaak ur. 16.05.1896 r.; Frida ur. 30.06.1897 r.; Bianka ur. 7.03.1899 r.
- FRIEDENSTEIN Wilhelm**, lekarz. Żonaty z Wilhelmine Bruck, ur. 1796 r. Przeprowadzili się do Żor 24.06.1815 r. z Raciborza. Mieli syna Heymanna Jordana ur. 11.01.1816 r. w Żorach. W październiku 1816 r. wrócili do Raciborza.
- FRIEDMANN Max**, urodzony w Lublińcu, syn Hermanna i Johanny Neumann. Zmarł 28.07.1913 r. w Żorach.
- FRIEDMANN Samuel**, handlarz towarami łokciowymi i korzennymi. Urodził się 8.09.1762 r. W latach 1792 - 1810 dzierżawił wyszynk wina. Ponadto od 1.07.1800 r. magistrat wynajął mu cegielnię administrowaną przez miasto (miał ją do 1810 r.). W 1820 r. był przełożonym gminy żydowskiej. Zmarł 31.07.1828 r. na zgrzybiałość starczą, pochowany w Żorach. W dniu 7.05.1788 r. zawarł związek małżeński z Friederike Gumpel ur. 3.01.1762 r. Wyprowadzili się z Żor 7.06.1827 r. do Gliwic.
- FROEHLICH Aron** z Markłowic, handlarz owocami. Zmarł 12.04.1856 r., w wieku 78 lat. Żonaty był z Handel (Herde) Hahn, ur. 1808 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Handel wyprowadziła się z Żor 11.12.1833 r. do Markłowic. Zmarła 25.02.1872 r. Mieli trzech synów: Arona i Israela, bliźnięta ur. 18.01.1849 r. oraz Adolpha, który zmarł 16.11.1849 r., w wieku 1 rok i 6 m-cy.
- FROEHLICH Charlotte** (rodowe Bender) z Belku. Zmarła 3.08.1853 r., w wieku 83 lata.
- FROEHLICH Izaak**, właściciel gospody, kramarz z Belku. Jego żoną była Marie (Babette) Hammer, z którą miał dzieci: Rosalie, w wieku 22 lata wyszła za mąż 22.11.1860 r., za szynkarza Wolfa Olszowskiego z Krzyżowej Doliny (opolskie), lat 24; Riette, mając 22 lata poślubiła 16.04.1863 r. piekarza Josepha Gottfelta z Zawady, lat 27; Jettel, w wieku 24 lat zawarła związek małżeński 30.08.1869 r. z kupcem Samuelem Kochmannem z Dębieńska, lat 26; Heymann ur. 22.10.1849 r.; Robert ur. 9.02.1852 r.; Babette ur. 13.11.1854 r.; Antonia, zmarła 25.11.1855 r. w wieku 1 rok i 8 dni; Julius ur. 23.09.1856 r., zm. 1.11.1856 r.; Regine ur. 12.06.1864 r.; Moses Loebel ur. 4.06.1858 r.; Marie, niezamężna urodziła 30.08.1849 r. syna Hirschela. W dniu 3.09.1857 r. wyszła za mąż za Heinricha Schindlera ze Strzelec Opolskich.
- FROEHLICH Lehne** (Lena), miała nieślubnego syna Hirschela ur. 26.04.1858 r., zgłoszonego dopiero 15 sierpnia, jednak 1.06.1885 r. odnotowano uznanie ojcostwa przez kupca Elia-

sa Gotthelfa z Dębieńska, który zawarł związek małżeński z matką dziecka.

FROEHLICH Rike, niezamężna. Urodziła w Bełku 23.01.1863 r. córkę Antonie. W dniu 27.06.1867 r. zawarła małżeństwo z Josefem Gotthelfem.

FROEHLICH Samuel (Seelig), żonaty z Fanny Wolf. Ich dzieci: Samuel ur. 11.06.1849 r.; Lehne ur. 14.12.1851 r., zm. 16.05.1856 r.; Heymann Loebel ur. 28.03.1854 r.; Charlotte ur. 10.06.1856 r.; Caroline ur. 1.08.1858 r., zm. 12.03.1859 r.; Julius ur. 13.01.1860 r.; Leopold ur. 1.03.1863 r., zm. 11.09.1865 r.

FRÖHLICH Abraham z Bełku, handlarz. Mając 27 lat ożenił się 25.11.1857 r. z Cecilie Glass, lat 20, córką zmarłego w Żorach Meyera. Dzieci: Marcus ur. 31.08.1858 r.; Babette ur. 9.08.1860 r.; Samuel ur. 13.09.1862 r.

FRÖHLICH Aleksander, rzeźnik, handlarz z Bełku. Żonaty z Jettel, rodowe też Fröhlich, miał dwie córki: Babette ur. 14.10.1850 r.; Charlotte ur. 9.10.1853 r., niezamężna urodziła 19.03.1873 r. córkę Reginę.

FRÖHLICH Elias, ur. 20.08.1800 r. Ożenił się 12.10.1830 r. z Handel ur. w 1809 r. Ich córka Jettel ur. 22.03.1830 r. Przeprowadzili się do Żor 12.10.1830 r. z Rudziczki, gdzie Handel prowadziła szynkarstwo. Byli zamieszani w napad na dyliżans 22.01.1831 r. Handel zarzucono paserstwo, a Elias został 7 lutego zatrzymany. Wyprowadzili się z Żor 25.10.1831 r.

FRÖHLICH Salo (Seelig), kupiec. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy, mając 24 lata, poślubił 10.04.1866 r. Henriette (Jettel) Adler, lat 25. Z tego małżeństwa urodziła się 30.01.1867 r. córka Fanny. Po śmierci żony 4.09.1868 r., Salo powtórnie ożenił się 8.06.1869 r. z Anną (Handel) Dresdner, córką Jacoba i Rosalii Sachs z Kluczborka. Dzieci: Jacob, uczeń, zmarł 15.05.1885 r., w wieku 14 lat; Helene ur. 23.02.1870 r., zm. 23.10.1871 r.; bliźnięta ur. 2.03.1871 r.: Jacob i Jettel (Henriette), która zmarła 1.10.1871 r.; Aron Adolph ur. 21.11.1872 r.; Edwin ur. 6.12.1873 r.; Max ur. 14.10.1875 r.; Hedwig ur. 4.12.1876 r.; Rudolph ur. 22.04.1878 r.; Elise ur. 17.09.1879 r.; Ludwig Moritz ur. 1.04.1881 r.; Ernst ur. 19.06.1882 r., zm. 1.05.1883 r.; Irma ur. 17.08.1883 r.; Recha ur. 26.01.1885 r.; Martha ur. 27.11.1886 r., zm. 6.11.1887 r.; Clara ur. 18.09.1889 r. 14.01.1884 r., Salo został zastępcą przewodniczącego rady miejskiej. W 1887 r. wchodził w skład biura rady miejskiej jako sekretarz. W radzie miejskiej był również w 1888 r.

GLASER Jettel zmarła 8.03.1832 r., w wieku 88 lat na zgrzybłość starczą.

GLASER Marcus, szynkarz, handlarz. Zmarł 19.01.1855 r., w wieku 34 lat. Jego żoną była Charlotte (Lotte) Brie z Baranowic, dzieć-

mi: Dohrel ur. 12.04.1849 r.; Fanni ur. 20.02.1851 r., zm. 14.11.1851 r.; Nanni ur. 11.10.1852 r.

GLASER Pincus Simon, kupiec. Urodził się 4.11.1779 r. Był też arendarzem, miał sklep korzenny i zajmował się destylacją wódki. Zmarł 30.03.1853 r. Żona Beate Rebezky ur. 7.11.1773 r., zmarła 14.06.1858 r. Razem z dziećmi: Johannem (Heymannem) ur. 1.11.1812 r., który zmarł 22.12.1832 r. i pochowany został w Żorach oraz Marcusem ur. 1818 r., przeprowadzili się do Żor 30.06.1827 r. z Bzia. Przez 9 miesięcy wynajmowali na mieszkanie wielką izbę w domu Labandy. W roku 1834, Pincus wraz z innymi tworzył zarząd gminy i został wybrany jej przełożonym. Od 1836 r. był kolejnym najemcą miejskiej arendy. Zostawił jednak karczmę swojemu następcy w rozpaczliwym stanie (1844 r.).

GLASS Abraham, szklarz, właściciel zajazdu. Urodził się 13.03.1809 r., jako syn Loebela. Wyprowadził się z Żor 29.11.1832 r. do Mizerowa. Żonaty był z Friederike (Rebeka) Stein ur. 13.03.1812 r., która zmarła 28.12.1870 r., natomiast jej mąż zmarł 20.04.1885 r. Przeprowadzili się do Żor 29.10.1833 r. z Mizerowa. Mieli liczne potomstwo: Lena ur. 25.01.1834 r.; Jettel ur. 4.05.1835 r., zm. 20.11.1835 r. na skutek wyrzynania się ząbków; Salomon ur. 18.09.1836 r.; Meyer, zmarł 4.02.1850 r., w wieku 9 lat; Handel, w wieku 29 lat wyszła za mąż 19.01.1872 r. za szklarza Josepha (Josek) Kaufmanna z Wirka, lat 23; Marcus ur. 5.01.1849 r.; Jettel ur. 6.12.1850 r., poślubiła 16.05.1873 r. malarza Moritza Lewkowitza z Huty Laura w Katowicach; Heymann ur. 24.01.1852 r.; Minna ur. 16.09.1854 r.;

GLASS Cecilie zmarła 5.11.1836 r., w wieku 60 lat na puchlinę wodną.

GLASS Hermann, pomocnik nauczyciela. W 1873 r. uczył w szkole żydowskiej. Według oświadczenia rabina dr. Rosenthala z Bytomia z 29.01.1872 r., miał on kwalifikacje do nauczania religii mojżeszowej i chciał w lipcu 1874 r. zdawać egzaminy.

GLASS Izaak (alias Singer), syn Handel (o ojcu brak danych). Zmarł 10.05.1885 r., w wieku 85 lat.

GLASS Izaak, właściciel domu. Mając 28 lat, ożenił się 22.05.1868 r. z Rosalie Perl z Żor, lat 23. Jej rodzicami byli zmarły w Nowym Bytomiu Loebel i Marie Silbermann. W dniu 15.01.1869 r. urodziła im się córka Emma, która zmarła 21.06.1869 r.

GLASS Jettel, niezamężna. Miała dwójkę dzieci: Loebela ur. 19.05.1859 r., zm. 3.07.1859 r. i Caroline ur. 30.06.1866 r.

GLASS Jonas, urodzony 12.03.1742 r., zmarł 8.02.1831 r. na zgrzybiłość starczą. Ożenił się 6.12.1772 r. z Güttel Abraham ur. 3.09.1744 r., która zmarła 2.03.1832 r. Ich córka Haja wyszła

za mąż 2.09.1814 r. za Libermanna z Mikołowa. Ślubu udzielił im rabin A. Freund.

GLASS Jonas z Mikołowa, mistrz kowalski. W wieku 26 lat ożenił się 4.06.1868 r. z Ernestine Grunwald z Mikołowa, lat 23.

GLASS Kreindel, wdowa. Zmarła 17.06.1858 r., w wieku 46 lat.

GLASS Loebel, szklarz. Urodzony w 1782 r., zmarł 8.10.1847 r. Jego żoną była Jette Welsch, która zmarła 2.11.1836 r. Ich dziećmi byli: Handel ur. 9.08.1804 r., wyprowadziła się z Żor 15.08.1824 r. do Pszczyny na służbę, miała nieślubne dzieci: Izaaka (ur. 28.06.1831 r.), Barucha (ur. 2.08.1833 r.) oraz Feigerle ur. 14.04.1836 r., zm. 15.07.1836 r.; Rosel ur. 15.10.1806 r., wyszła za mąż 18.06.1837 r. za Drenplingera z Zabrzega, potem wyprowadziła się do Wielowśi (powiat toszecko-gliwicki); Marcus ur. 13.10.1807 r., ożenił się 23.11.1831 r. z Handel Fröhlich i 24 grudnia przeniósł się do Mizerowa; Abraham ur. 13.03.1809 r.; Riffke ur. 9.01.1814 r.; Simon ur. 5.10.1812 r., zm. 1.04.1813 r.; Rachel ur. 12.11.1815 r., zm. 20.01.1818 r., pochowana w Żorach.

GLASS Marcus, szklarz. Zmarł 11.01.1848 r., w wieku 50 lat.

GLASS Marcus Jacob, syn Loebela. Urodził się 13.10.1807 r., a w dniu 23.11.1831 r. poślubił Caroline Handel Fröhlich ur. 6.01.1810 r. Z małżeństwa tego były dzieci: Jonas ur. 9.11.1832 r., zm. 27.11.1832 r.; Jettel ur. 12.01.1834 r., wyszła za mąż 5.09.1876 r. za rzeźnika Jacoba Gruenpetera ur. 3.09.1813 r., syna Hirschela i Marianny Heymann zamieszkanych w Łędzinach; Bernhard ur. 21.05.1836 r., zm. 23.07.1836 r. na apopleksję; Fanni ur. 28.10.1847 r.

GLASS Rosalie, wdowa. Zmarła 13.05.1866 r., w wieku 50 lat.

GLÜCKSMANN Magdalene, zmarła 11.03.1833 r., w wieku 70 lat na zgrzybiałość starczą.

GOETZOFF (GÖTZOFF) Paul Pincus, kantor, ur. 15.03.1897 r. w Mińsku białoruskim. Syn Mojszejewicza, hurtownika handlującego drewnem i pośrednika pieniędzmi. W 1901 r. jako sierota, ofiara pogromu został przygarnięty przez żydowską gminę w Kolonii. Uczył się najpierw w szkole przygotowawczej dla rabinów w Hoechbergu koło Wurzburga, zaś później w seminarium nauczycielskim w Kolonii, które ukończył w 1916 r. z odznaczeniem. W tym czasie gmina żydowska w Żorach poszukiwała kantora. Mimo stosunkowo młodego wieku i silnej konkurencji objął ten urząd. Po wybuchu III powstaniu śląskiego opuścił Żory i powrócił do Kolonii. Tam pracował m.in. jako starszy radca naukowy w gimnazjum żydowskim, a 15.09.1924 r. powołano go na kaznodzieję, nauczyciela religii i kantora do Cochen w pobliżu Koblencki. W czasie „Nocy Kryształowej” -

pogromu Żydów niemieckich zorganizowanego przez hitlerowców z 9 na 10.11.1938 r. - został aresztowany i osadzony w obozie koncentracyjnym w Dachau. W styczniu 1939 r. zwolniono go pod warunkiem, że w ciągu 24 godzin opuści III Rzeszę. Wyjechał do Palestyny. Zmarł w 1960 r. Pozostawił po sobie wspomnienia - „Dziesięć tygodni Dachau”, opublikowane w 1995 r. w niemieckim czasopiśmie „Sinn und Form”.

GOLDSCHMIDT Marcus, żonaty z Dorotheą Schall. Mieli córkę Rosę ur. 14.01.1881 r., która wyszła za mąż 10.04.1904 r. za Edmunda Bendera.

GOLDSTAUB Johanna (rodowe Schreiber). Urodziła się w Międzyrzeczu (pszczyńskie), jako córka Jacoba i Lissy (brak bliższych danych). Wydana za Abła, mieszkała w Żorach. Zmarła 20.05.1881 r., w wieku 93 lat.

GOLDSTAUB Walesca urodzona 28.12.1859 r., córka Gundel i Fanny Brody. Wyszła za mąż 25.06.1894 r. za kupca Eliasa Freunda ur. 5.05.1862 r., syna Mosesa i Hannichen Joachimsthal z Wrocławia.

GOLDSTEIN Louis, oberżysta. Jego żoną była Handel Schot, z którą miał córkę Ernestine ur. 12.08.1866 r.

GOLDSTEIN Max, kupiec. Żonaty z Dorothea (Dorel) Schlesinger ur. 8.11.1861 r., córką Samuela i Friederike Oschinsky. Mieli dzieci: Otto ur. 25.12.1889 r.; Herberta ur. 24.06.1891 r.; Hansa ur. 30.01.1895 r.

GOLDSTEIN Salomon, kupiec z Katowic. Ożenił się z Rosalie Sachs, a 29.01.1889 r. urodził im się syn Max.

GOTTHELF Elias kramarz, kupiec. Mając 20 lat, poślubił 31.03.1859 r. Helene (Lehne) Froehlich, lat 22. Oboje byli z Bełku. Mieli dzieci, również tam urodzone: Samuela ur. 9.03.1860 r., zm. 5.07.1860 r.; Heymanna ur. 20.07.1861 r.; Roberta Barucha ur. 28.02.1863 r.; Abrahama ur. 1.01.1865 r., zm. 15.01.1865 r.; Jacoba ur. 2.01.1866 r.; Toniego ur. 14.08.1870 r.

GOTTHELF Hirschel z Bełku, handlarz. Zmarł tamże 4.01.1862 r., w wieku 48 lat.

GRÜNBAUM Marcus urodzony w 1802 r. Przeprowadził się do Żor 22.11.1833 r. z Olesna. Wrócił tam z powrotem 17.04.1834 r.

GRÜNBAUM Moses, bez zawodu, ur. 1770 r., żonaty z Rebeką Moser ur. 1783 r. Dzieci: Marcus Moses ur. 7.03.1803 r., wyprowadził się z Żor 13.08.1825 r. do Tarnowic; Manuel ur. 3.07.1807 r., przeniósł się 13.08.1825 r. do Tarnowic; Jette ur. 8.09.1805 r., wydana 3.06.1829 r. za Benjamina Ornude z Łazisk Rybnickich i tam się przeniosła; Friederike ur. 20.03.1812 r., zamężna 30.03.1837 r., przeniosła się do Brzezinki w Mysłowicach; David ur. 8.12.1816 r., ślub 20.10.1836 r. z Nebel.... z Brzezinki w Mysłowicach.

GRÜNEWALD Simon, nauczyciel. Uczył w szkole żydowskiej do października 1897 r.

GRÜNFELD Abraham, kupiec. Urodził się w 1828 r., a ożenił 18.07.1858 r. z Cecilie Eckmann z Rawicza, lat 25. Ich dzieci: Ernestine ur. 30.12.1859 r.; Florentine ur. 6.03.1861 r.; Sara ur. 5.05.1862 r.; bliźniacy ur. 7.06.1864 r: Wolf i Hirschel, zmarli 12.06.1864 r.; Wilhelm ur. 21.07.1865 r., zm. 31.07.1865 r.; córka Ulrike ur. 28.12.1866 r.; Hermine ur. 8.07.1868 r.; Max ur. 27.09.1869 r.

GRÜNFELD A., nauczyciel. W 1855 r. uczył religii mojżeszowej w miejskiej szkole katolickiej oraz bliżej nieznanymi przedmiotów w elementarnej szkole żydowskiej, otwartej na Wielkanoc 1859 r.

GRÜNFELD Hirschel, handlarz skórami. Urodził się 29.09.1779 r., do Żor przybył 1.12.1817 r. z Woszczyc. We wrześniu 1820 r. poślubił Helene Louise Hultschinski ur. 8.10.1796 r., która zmarła 27.08.1871 r. Mieli dzieci o imionach: Elias ur. 3.02.1822 r.; Abraham ur. 13.04.1823 r.; Izaak ur. 11.01.1826 r., wyprowadził się 28.04.1841 r. do Kokoszyc; córka Peppi ur. 11.12.1827 r., przeniosła się 12.10.1842 r. do Warszowic; Jacob ur. 7.07.1830 r.; Handel ur. 9.07.1833 r., niezamężna, zm. 8.12.1886 r.; Friederike ur. 7.03.1835 r.; Rosel ur. 17.01.1838 r., wyszła za mąż 15.03.1872 r. za kupca Israela Blandowskiego, lat 23; Sorel ur. 11.06.1840 r.

GRÜNFELD Hirschel, był żonaty z Sarą Holländer ur. w 1782 r., zmarłą 7.02.1818 r., pochowana w Żorach. Z małżeństwa tego pozostała trójka dzieci: Joseph ur. 1798 r.; Handel ur. 1802 r.; Izaak ur. 1803 r. Do Żor przybyli 1.12.1817 r. z Woszczyc. Po śmierci żony Hirschel poślubił Rachel Staub, lat 18. Przeprowadziła się ona do Żor 18.09.1818 r. z Bierunia.

GRUNWERG Anczel, kupiec, ur. 5.09.1901 r. Z żoną Seldy Liba Zimer ur. 5.07.1906 r., mieli córkę Judes (Ida) ur. 2.12.1934 r.

GUTTMANN Heymann, urodzony 2.07.1808 r., syn Hers. Ożenił się w Żorach 4.06.1829 r. z Nanny Freund ur. 7.06.1811 r., córką Finke. Ślub dał im rabin A. Freund. Przeprowadził się do Żor 24.06.1829 r. z Pszczyny. Mieli syna Mosesa Josepha ur. 2.06.1830 r. Wrócili do Pszczyny w dniu 11.10.1830 r.

GUTTMANN Jochem, szynkarz. Urodził się 8.12.1765 r., zmarł 12.11.1849 r. Do Żor przybył 4.04.1795 r. z Olesna. W dniu 10.04.1799 r. ożenił się z Rifke Mohr ur. 30.07.1772 r., zmarłą 8.08.1855 r. Ich potomstwo stanowiły dzieci: Wolf ur. 1.01.1801 r., robotnik dniówkowy, wyprowadził się z Żor 17.12.1826 r. do Kryr, zmarł 4.07.1869 r. w Żorach; Joseph ur. 8.04.1805 r., wyprowadził się z Żor 12.10.1825 r., zabity przez wóz, pochowany został w Żorach; Lena ur. 20.09.1811 r.; Abraham ur.

16.04.1813 r., zm. 3.03.1822 r. z wycieńczenia, pochowany w Żorach; Rachel ur. 11.09.1815 r.; Rosel ur. 18.11.1817 r., zm. 22.07.1832 r.; Salomon ur. 10.12.1819 r., wyprowadził się 19.04.1844 r. do Świętochłowic. Razem z nimi mieszkała szwagierka Malka Mohr ur. 8.09.1750 r. Od 1812 r. Jochem był właścicielem prywatnej gorzelni i zajmował się wyszynkiem wódki. W czerwcu 1819 r. został najemcą nowo wybudowanego miejskiego browaru. Nie był jednak w stanie utrzymać najmu, dlatego po upływie roku najem mu zabrano i przekazano go 17.11.1820 r. spółce. Tworzyli ją Samuel Loewy, Marcus Hoffmann oraz Löbel i Jochem Guttmanowie.

GUTTMANN Joseph, szynkarz, ur. w Jarząbkowicach (pszczyńskie), syn Michaela i Babette Steiner. Mieszkał w Żorach i tu zmarł 24.08.1893 r., w wieku 23 lat.

GUTTMANN Louis, mistrz piekarski. Z żoną Henriette Schutz miał kilko-
ro dzieci: Rosalie ur. 17.02.1882 r., zm. 13.07.1882 r.; Hedwig ur. 9.02.1883 r., zm. 16.01.1886 r.; Flora ur. 10.08.1884 r., zm. 26.02.1886 r.; martwa córka, ur. 11.08.1885 r.; Heinrich ur. 27.03.1887 r., zm. 10.11.1887 r.; Berthe ur. 16.01.1889 r., zm. 9.02.1889 r.; Joseph ur. 15.12.1889 r.; Jacob ur. 9.05.1891 r.

GUTTMANN Louis (Löbel), ur. 27.08.1875 r. w Żorach. Był synem nauczyciela Abrahama i Evy Steinerfoier z Gliwic.

GUTTMANN Löbel, właściciel gospody i wytwórca zgrzebeł. Urodził się 4.09.1761 r. w Folwarkach. Od 8.05.1801 r. był żonaty z Pippi Landsberg ur. 8.11.1784 r. Ich dziećmi byli: Rosel ur. 13.05.1802 r., wydana za Hirschela Loebingera; Ludwig Jacob ur. 7.08.1804 r.; Manuel Marcus ur. 2.04.1805 r.; Maria ur. w 1806 r.; Lotte Sorel ur. 7.02.1807 r.; Madel ur. w 1808 r.; Minna ur. 9.09.1809 r.; Pincus ur. w 1810 r. oraz Philipp ur. 8.11.1811 r. i Friederike Feigerle ur. 17.05.1812 r., którzy wyprowadzili się 9.05.1825 r. do Pszczyny. Cała rodzina przybyła do Żor 21.06.1815 r. z Folwarków. Löbel był od 8 sierpnia 1812 r. kolejnym karczmarzem przy dolnej bramie. Razem z Samuelem Loewy, Marcusem Hoffmannem i Jochemem Guttmanem tworzyli spółkę, której 17.11.1820 r. przekazano w najem miejski browar. W dniu 15.10.1826 r. rodzina Guttmanów opuściła Żory i udała się do Tarnowic k/Tarnowskich Gór.

GUTTMANN Moses, kuśnierz, ur. 3.05.1757 r., zmarł 18.08.1825 na zapalenie płuc, pochowany w Żorach. Był dwukrotnie żonaty, po raz pierwszy poślubił 20.05.1787 r. Hanne (brak nazwiska), która zmarła na płuca po wieloletniej chorobie i leczeniu 4.03.1816 r., w wieku 54 lat. Pochowana w Żorach. W metrykach z tego okresu zachowały się dane o następujących dzieciach Mosesa: Marianna ur. 10.11.1817 r., zm. 7.12.1817 r. na

biegunkę, pochowana w Żorach; córka ur. 14.02.1819 r., która wkrótce też zmarła. Wymienione źródła nie podają jednak, kto był ich matką. Po śmierci pierwszej żony Moses ożenił się po raz wtóry 6.07.1820 r. z Handel Ewą Liberman ur. 4.07.1796 r. Z tego małżeństwa były dzieci: Wilhelm Wolf ur. 2.01.1821 r., zm. 17.01.1823 r., pochowany w Żorach; Minna ur. 24.01.1822 r.; Heymann ur. 10.06.1824 r. Owdowiała Handel miała jeszcze nieślubne dzieci - syna Salomona ur. 5.03.1827 r., zm. 13.09.1835 r. i córkę Louise ur. 2.06.1830 r. Z kolei Louise miała nieślubną córkę Seraphine ur. 11.02.1856 r. W dniu 15.06.1831 r. Handel wyszła ponownie za mąż za Samuela Simona Loebingera ur. 14.05.1805 r.

GUTTMANN Salomon, syn Heymanna i Rebeki Hoffmann. O jego stanie cywilnym brak informacji. Zmarł 12.04.1877 r., w wieku 67 lat.

HADA Gettel, kucharka. Urodziła 8.03.1886 r. córkę Berthę.

HAHN Albert, nauczyciel w szkole żydowskiej. Urodził się w 1792 r. w Twardogórze, uczęszczał do Szkoły Wilhelmowskiej i gimnazjum we Wrocławiu. Uczyl prywatnie w Gdańsku i w Gnieźnie. Gmina żydowska w Żorach zatrudniła go z dniem 1.10.1822 r. na okres 3 lat z uposażeniem 250 talarów, przydzielając mu darmowe mieszkanie i drewno opałowe.

HAHN Friederike (Rifke), ur. w 1846 r., była córką kupca Jacoba i Fanny Himmlowitz. Zameężna od 28.01.1869 r. z kupcem Wilhelmem Schwarzerem z Bytomia, lat 28.

HAHN Izaak, kupiec. Urodził się 7.08.1810 r. w Rybniku, jako syn Salomona i Ernestine. Owdowiały, zmarł 1.01.1891 r. Żonaty był z Rosalie (Rosel) Roth ur. 3.11.1808 r. w Twarogu, córką Jacoba i Rosel Ehrmann. Dzieci: Moritz ur. 18.05.1834 r., zm. 10.10.1836 r.; bliźniaki ur. 2.09.1835 r.: Aron, zm. 21.03.1836 r. i Manuel (Baruch), zm. 26.01.1836 r.; Ernestine (Ester) ur. 1838 r., wyszła za mąż 3.09.1863 r. za kupca Juliusa (Judy) Kramera, syna fabrykanta Abrahama z Raciborza, lat 23. W dniu 30.12.1851 r. Izaak założył zakład destylacyjny. Był zastępcą członka w kolegium Związku Synagogalnego.

HAHN Jacob ur. 4.10.1802 r., syn Salomona. Ożenił się 15.06.1825 r. z Riffke Freund ur. 7.08.1804 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Wyprowadzili się z Żor 6.07.1825 r. do Szczekowic. Wrócili stamtąd 8.03.1827 r. Z małżeństwa tego były dzieci: Salomon ur. 20.10.1828 r.; Esther ur. 3.02.1830 r., wyprowadziła się do Strzelec Opolskich; Dorel ur. 18.04.1833 r., zm. 7.09.1836 r.; Verona, zmarła 31.08.1834 r., w wieku 1/2 roku, na wycieńczenie.

HAHN Jacob, właściciel gospody, domokrażca, kupiec, syn Salomona i Theresy (nazwisko rodowe nieznane). Zmarł 7.01.1884 r., w wieku 65 lat. Jego żoną była Fanny Schlesinger, z którą miał dzieci: Otilie ur. 10.03.1847 r., wyszła za mąż 2.02.1877 r. za

Bernharda Jakobowitza z Białej k/Bielska; Albert (Abraham) ur. 2.08.1848 r., zm. 21.04.1899 r. jako kawaler; Florentine ur. 26.01.1850 r.; Salo ur. 7.07.1852 r.; bliźniaczki ur. 26.04.1857 r.: Jettel, zmarła 22.08.1857 r. i Jenny (Charlotte), zmarła niezamężna 7.07.1879 r.; Selma ur. 24.06.1859 r., poślubiła 11.05.1880 r. właściciela gospody Salomona Sobka ur. 20.07.1826 r., syna Jacoba i Jurith Meinstin z Tychów; Aron ur. 8.09.1862 r.; Sara ur. 7.11.1863 r., zm. 8.06.1865 r.

HAHN Joseph, kupiec, ur. w 1833 r. W dniu 13.01.1862 r. zawarł związek małżeński z Berthą Eisner, lat 24, córką handlarza i piekarza Arona i Rosel Prager.

HAHN Salomon z Rybnika, ur. 11.09.1753 r. Jego żoną była Theresa ur. 13.01.1767 r., która zmarła 20.11.1827 r. na zapalenie płuc. Pochowana w Żorach. Ich dziećmi byli: Abraham ur. 3.06.1780 r., zm. 20.11.1827 r. w Bieruniu; Israel ur. 8.09.1784 r., przeniósł się do Rybnika; syn Gümpel ur. 3.12.1799 r., wyprowadził się do Gliwic; Jeanette ur. 8.07.1801 r., zamieszkała w Lublińcu. Niezamężna, miała córkę Sarę ur. 3.10.1820 r. W dniu 15.06.1827 r. poślubiła Loebe-la Schindlera. Gdy została wdową osiadła w Markłowicach; Jacob ur. 7.10.1802 r.; Aron ur. 30.01.1804 r., żonaty z Rosel Ratter przeniósł się do Strzelec Opolskich; Handel ur. 1.09.1809 r. Jej syn Izaak ur. 21.06.1826 r., zmarł w Austrii; Izaak ur. 7.08.1810 r.; Marcus ur. 7.02.1813 r., wyprowadził się z Żor 27.10.1836 r. do Berlina; Sussanna ur. 14.06.1814 r.; córka Süssel ur. 8.07.1815 r., przeniosła się do Mysłowic, a od 27.10.1836 r. w Berlinie.

HAHN Salomon (Salo), kupiec, syn Izaaka i Rosel Roth. Zmarł 18.02.1916 r., w wieku 76 lat. Od 8.07.1869 r. żonaty był z Rosalie Steiner, urodzoną w Pszczynie, córką kupca Michaela i Ernestine też Hahn z Pszczyny, zmarłą 21.02.1916 r., w wieku 69 lat. Mieli dwójkę dzieci: Jettchen ur. 13.06.1870 r., Jacoba ur. 23.02.1873 r.

HAMBURGER Babette, córka Salomona i Rebeki Sonnenfeld. Wyszła za mąż za kupca Eduarda Cohna z Kamiennej Góry, lat 26.

HAMBURGER David, oberżysta i właściciel hotelu „Pod Księciem Pruskim”. Urodził się w 1837 r., a ożenił 20.03.1867 r. z Linną Fidler, lat 20, córką właściciela młyna Davida i Babette Mannheimer. Mieli dzieci: Almę (Rachel) ur. 14.05.1871 r.; Bejanke ur. 28.08.1872 r.

HAMBURGER Heinrich, kupiec, ur. 28.12.1851 r. w Gaszowicach, syn Salomona i Rosalie (Rebeki) Sonnenfeld. Był najemcą gospody Eisnera z wielką salą. W marcu 1887 r. uzyskał zlecenie na pobór opłat za bydło spędzane na jarmarki. Ożenił się

4.11.1879 r. z Berthą Perl ur. 1.06.1848 r. w Wodzisławiu Śl., córką Mosesa i Louise (rodowe też Hamburger), zmarłą 26.07.1890 r. Heinrich, zmarł 30.09.1901 r. Mieli dwójkę dzieci: Else Louise ur. 3.01.1886 r., zm. 12.03.1886 r.; Martina Moritza ur. 12.09.1880 r.

HAMBURGER Jettel, ur. w Gaszowicach, córka Salomona i Rebeki Sonnenfeld, panna, zmarła 14.10.1912 r.

HAMBURGER Isidor, rolnik, właściciel gorzelni i gospody (staroniemieckiej piwiarni). Począwszy od 1.06.1881 r. został zobowiązany do prowadzenia kontroli bydła i upoważniono go do sporządzenia spisu bydła oraz wystawiania jego metryk. Działał do 1.07.1883 r. Był dwukrotnie królem kurkowym w latach 1884 i 1886. Za ten ostatni rok otrzymał nagrodę w kwocie 200 marek. Z żoną Therese Lewczyk miał dzieci: Friedę ur. 15.11.1885 r. i Friedericha Salomona ur. 20.08.1888 r.

HAMBURGER Isidor Albert ur. 17.08.1853 r., syn Salomona i Rebeki Sonnenfeld.

HAMBURGER Lene, ur. 1841 r., córka kupca Salomona i Rebeki Sonnenfeld. Wyszła za mąż 3.03.1871 r. za kupca Marcusa Hirscha Apta z Lublińca, lat 31.

HAMBURGER Leopold, destylator i właściciel zajazdu. Urodził się 24.09.1843 r., jako syn Salomona i Rebeki Sonnenfeld z Gaszowic. Zmarł 9.01.1887 r. Od 29.07.1877 r. był żonaty z Sophie Joannette Knopf ur. 30.06.1846 r., córką Heymanna i Babette Lewy. Mieszkali w Żorach i mieli dzieci: Friedę (Rikel) ur. 21.03.1879 r., wyszła za mąż 5.03.1902 r. za kupca Salo Jottkowitza ur. 21.08.1877 r., syna Marcusa i Goldine (rodowe też Jottkowitz), zam. w Tarnowskich Górach; Anetę ur. 6.10.1880 r.; Davida ur. 5.06.1885 r.; Siegfrieda ur. 8.09.1881 r., zm. 29.04.1887 r.; Marthę ur. 6.10.1888 r., wydana 8.08.1907 r. za kowala Bruno Pollaika ur. 13.08.1880 r., syna Adolpha i Florentine Steiner, zam. w Rudzie Śl.

HAMBURGER Rosel, córka kupca S. Hamburgera i Rebeki Sonnenfeld. W wieku 25 lat 29.07.1861 r. wyszła za mąż za właściciela gospody Loebela Händlera z Zabrze, lat 25.

HAMBURGER Salomon Samuel, kupiec, restaurator, właściciel gospody „Pod Czarnym Orłem”. Urodzony w Wodzisławiu Śl., syn Davida i Rodesch Lonzer. W sierpniu 1850 r. kupił na licytacji dwupiętrowy dom z 6 oknami frontowymi przy Rynku, w którym później zamieszkał. Był jednym z trzech pierwszych naczelników gminy w 1854 r. i wchodził w skład zarządu Związku Synagogałnego. W 1855 r. był przełożonym w zarządzie Związku Synagogałnego. Dowiódł swego zaangażowania przy robotach naprawczych w synagodze w 1862 r. Zamierzał od

stycznia 1857 r. uruchomić browar i po wielu rokowaniach otrzymał zgodę 23.10.1856 r. na uruchomienie piwowarni. W sierpniu 1857 roku kupił zabudowania arendy miejskiej (karczmy) wraz z miejskim browarem. W dniu 29.09.1857 r. Rejencja Królewska zezwoliła mu na założenie krajowej gorzelni wraz z możliwością uruchomienia kotła parowego. Żonaty był z Friederike Singer ur. w Gliwicach. Zmarł 28.05.1888 r., w wieku 78 lat. Jego żona zmarła 4.08.1904 r., w wieku 88 lat. Mieli syna Isidora.

HAMBURGER Simon urodzony w Gliwicach, syn Leopolda i Rikel Ehrmann. Żonaty był z Marią Hoffmann. Owidowiała, zmarł 28.11.1886 r., w wieku 86 lat.

HAMMER Abraham, zmarł 21.11.1864 r., w wieku 41 lat.

HAMMER Heymann urodzony w 1780 r. Ożenił się z Rachel Glücksmann ur. 12.05.1796 r. Zmarła jako wdowa 26.04.1862 r. Przeprowadzili się do Żor 27.10.1831 r. z Rudziczki. Ich dziećmi byli: Joseph ur. 12.05.1809 r., przeniósł się do Bełku 16.11.1832 r.; Moses ur. 12.05.1817 r., wyprowadził się prawdopodobnie do wsi Łańce k/Raciborza; Marie ur. 1819 r.; Aron ur. 5.02.1821 r.; Abraham ur. 31.05.1823 r.; Salomon ur. 8.12.1825 r.; Izaak ur. 16.07.1828 r.; Amalie ur. 16.06.1831 r. w Radostowicach, zm. 10.07.1880 r. Brak danych o współmałżonku. Mieli jeszcze dwie córki urodzone w Żorach: Lehnę (28.08.1833 r.), która zmarła 9.09.1834 r. i Lotte (20.07.1835 r.).

HAMMER Heymann urodził się w 1784 r. Jego żoną była Marianna (Rachel) Guttmann ur. w 1790 r. Przeprowadzili się do Żor 7.01.1819 r. z Woszczyc, z piątką dzieci: Hirschelem ur. 1806 r.; Babette ur. 1808 r.; Josephem ur. 1810 r.; Mosesem ur. 1816 r.; Marianną ur. 1818 r. Opuścili Żory 28.09.1819 r., udając się do Chudowa.

HAMMER Izaak, kupiec, mistrz kowalski. Z żoną Ernestine Wallbach miał sześcioro dzieci: Heinricha ur. 28.04.1856 r.; Alberta ur. 21.07.1859 r.; Hugo ur. 14.05.1861 r.; Regę ur. 12.04.1863 r., zm. 12.09.1864 r.; Sarę, zmarłą 10.12.1868 r.; Emmę ur. 22.10.1869 r., zm. 17.05.1870 r.

HAMMER Joseph, żonaty z Rosalie Schindler z Bełku. Ich syn Heinrich urodził się 8.03.1863 r. w Bełku.

HECHT Hermann, kupiec, żonaty z Henriette (Jettel) Nebel, córką Abrahama i Sary Schindler. Owidowiała, zmarła 5.02.1885 r., w wieku 55 lat. Dzieci: Moritz ur. 2.07.1876 r., zm. 19.07.1876 r.; Friederike, niezamężna urodziła 24.01.1887 r. córkę Handel, która zmarła 7.07.1887 r. Zgon zgłosił kupiec Hermann Hecht; Oskar (brak daty urodzenia); Jenny ur. 21.03.1868 r., zm. 27.09.1874 r.; Max ur. 20.04.1870 r., zm. 31.05.1870 r.; Handel ur. 9.03.1872 r.

HECHT Oscar, handlarz, posiadacz furmanek, dorożkarz. Jego żoną była Caroline (Linna) Oppenheim, z którą miał dzieci o imionach: Maks ur. 23.09.1879 r.; Emma ur. 18.05.1884 r.; bliźniaki ur. 25.12.1886 r.: Gustaw i Jacob; Jettchen ur. 28.07.1889 r., zm. 30.11.1889 r.; Alfred ur. 26.11.1890 r., zginął podczas drugiej wojny światowej (akt zgonu nr 1853/1949 USC Bytom); Adolph ur. 14.09.1893 r., zm. 3.06.1894 r.; Jettel ur. 19.01.1895 r.

HEIDENFELD Israel, żonaty z Amalią Frankel. Mieli syna Arthura urodzonego w Rybniku. Zmarł on 1.12.1884 r., w wieku 5 1/2 miesiąca.

HEILBERG Salomon, nauczyciel znany z prac literackich. Urodził się 5.12.1784 r. w Lasowie. Kształcił się we Wrocławiu i w Berlinie. Wiosną 1824 r. złożył egzaminy w Opolu uprawniające go do uczenia w szkołach średnich. Uzyskał także 2.11.1824 r. koncesję nadaną mu przez rząd królewski. Mieszkał wówczas w Dobrodzieniu i miał być przyjęty jako nauczyciel w Żorach na 2 lata z rocznym uposażeniem 300 talarów. Do Żor przeprowadził się z rodziną 28.06.1832 r. z Wrocławia. W dniu 7.03.1833 r. nowo wybrana rada szkolna zawarła z nim umowę. Był głównym nauczycielem w otwartej 1.04.1833 r. szkoły żydowskiej. Heilberg, który posiadał liczną rodzinę, został później nauczycielem domowym. Żonaty był z Beate Furkheim ur. 2.03.1794 r. Ich dzieci: Ludwig ur. 11.01.1818 r.; Nanny ur. 14.06.1820 r.; Friedericke ur. 5.04.1822 r.; Moritz ur. 1.03.1824 r.; Hermann ur. 5.03.1826 r.; Pauline 1.09.1828 r. oraz Mathilde urodzona 22.01.1835 r., prawdopodobnie w Żorach. Wyprowadzili się z Żor 7.05.1835 r. do Hulczyna na Śląsku czeskim. Jednak Salomon jeszcze w 1837 r. uczył religii mojżeszowej w szkole katolickiej.

HEILBORN Fabian, kupiec, żonaty z Evą Leuchler. Mieli dzieci: Louisa ur. 18.04.1861 r.; Emilie ur. 6.04.1863 r.

HELPER Abraham, piekarz. Urodził się 3.07.1746 r., zmarł 29.12.1830 r. na paraliż płuc. Jego żoną była Sara Mendel ur. 27.02.1751 r., zm. 31.03.1828 r. na zgrzybiałość starczą, pochowana w Żorach. Mieli przybraną córkę Evę Ausbach ur. 3.01.1806 r., wydana za Eliasa Leobingera. Po śmierci pierwszej żony Abraham ożenił się powtórnie z Rachel Aufrecht, urodzoną w 1773 r. Przeprowadziła się ona do Żor 8.07.1828 r. z Jastrzębia Górnego. Wróciła z powrotem do Jastrzębia Górnego 11.10.1831 r., po zgonie męża.

HERTZBERG Wolf urodzony w 1815 r. Do Żor przybył 5.06.1836 r. z Mikołowa.

HERZFELD Baruch, handlarz bydłem i mąką, urodzony w 1774 r. w Mikołowie. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy poślubił 3.07.1800 r. Madgalenę (brak bliższych danych). Przeprowa-

dzili się do Żor we wrześniu 1812 r. z Mikołowa. Z małżeństwa tego były dzieci: Moritz (Maurycy) ur. w 1802 r., przeniósł się z Żor 14.05.1819 r. do Jedliny (pszczyńskie); Friederike (Riffke) ur. 7.03.1800 r., zamężna od 27.06.1827 r. za Marcusem Berga z Golasowic ur. w 1800 r., synem Michaela. Ślub dał im rabin A. Freund. Wyprowadziła się 17.09.1827 r. do Jarząbkowic; Jeanette ur. 8.09.1806 r.; Benjamin ur. 1810; Salomon ur. 1812 r.; Jetel, wyszła za mąż 12.04.1851 r. za szewca Jacoba Weissa z Pszczyny. Ponadto w Żorach przyszyły na świat jeszcze dzieci: Jette ur. 7.04.1814 r., miała nieślubnego syna Marcusa ur. 1.03.1834 r., który zmarł po 24 godzinach. Z dniem 23.01.1843 r. zamieszkała w Dobrodzieniu; Haline (Handel) ur. 16.06.1816 r., wyprowadziła się najpierw do Pszczyny, a 16.07.1839 r. do Rybnika. W dniu 12.04.1821 r. Magdalena rzuciła się rozmyślnie do studni i utonęła. Była obdukowana przez powiatowego lekarza dr Kremsera z Rybnika. Po jej śmierci Baruch ożenił się powtórnie z Friederike (Fanny) Spitzer ur. w 1792 r. Ślub dał im rabin A. Freund w dniu 15.07.1821 r. Z tego małżeństwa urodził się 14.04.1823 r. syn Marcus, który w czerwcu 1846 r. wyprowadził się do Załęża.

HERZFELD Benjamin, handlarz. Urodzony w 1810 r., syn Barucha. Przeprowadził się do Żor 5.11.1834 r. z Pilchowic. Opuścił Żory 19.05.1835 r. i udał się do Ochojca. Wrócił do Żor 18.04.1936 r. z Baranowic. Jego żoną była Charlotte Froehlich. Miał z nią dzieci: Friederike, która zmarła 20.01.1852 r., w wieku 6 lat; Fanny ur. 10.03.1849 r.; Marie ur. 21.05.1851 r.

HERZFELD Maurycy Moritz, prywatny nauczyciel. Urodził się w 1802 r. Był synem Barucha. Uczył religii mojżeszowej. W roku 1828 został wezwany do Opola celem zdania egzaminu nauczycielskiego. Jednak tam się nie stawiał i 1.09.1830 r. zabroniono mu, pod karą 10 talarów, udzielania jakichkolwiek lekcji. Ożenił się 6.09.1826 r. z Evą Schüller ur. 11.08.1808 r., córką Jacoba. Ślub dał im rabin A. Freund. Mieli dzieci: Amalie ur. 28.04.1829 r. i Viktora ur. 1.03.1830 r. Wyprowadzili się z Żor 19.04.1831 r. do Pszczyny.

HEYMANN Helene, córka Abrahama i Marie Margolius, wydana za szklarza Loebela. Zmarła jako wdowa 30.04.1883 r.

HOFFMANN Aron, wytwórca koszy. Od 21.11.1856 r. był żonaty z Henriette (Jettel) Freund, z którą miał dzieci: Isidora ur. 24.11.1856 r., zm. 26.04.1862 r.; Moritza ur. 21.06.1858 r.; Berthę ur. 1.07.1860 r., zm. 18.09.1861 r.; Pincusa ur. 16.07.1863 r., zm. 17.12.1865 r.

HOFFMANN Benedict Bernhard, kupiec, syn Salomona. Ożenił się 10.01.1850 r. z Antonine Marcus, córką zmarłego w Osoblaha na Śląsku czeskim Loewe i Johanny (oboje z Żor). Mieli dzieci:

Loebela ur. 27.04.1851 r., zm. 23.03.1852 r.; Charlotte ur. 10.11.1852 r., zm. 26.11.1852 r.; Emanuela ur. 28.04.1854 r. W 1854 r. Hoffmann wszedł w skład kolegium Związku Synagogałnego, zaś od 1858 r. był agentem Poczdamskiego Towarzystwa Ubezpieczenia Bydła.

HOFFMANN Charlotte z d. Marcus. Zmarła 13.09.1852 r. w wieku 73 lata.

HOFFMANN Marcus, zmarł 19.06.1819 r. na zgrzybiałość starczą, pochowany w Żorach. Jego żona Ester zmarła 17.07.1821 r., w wieku 90 lat, też na zgrzybiałość starczą, pochowana w Żorach. Ich synem był Salomon ur. 23.03.1785 r.

HOFFMANN Michael Moses, szynkarz, kupiec. Urodził się 3.09.1784 r., zmarł 16.09.1854 r. Był żonaty z Heleną (Lena) Barber ur. 9.08.1788 r., która zmarła 12.01.1848 r. Dzieci: Jette ur. 28.03.1809 r.; Salomon ur. 7.03.1814 r., utonął 25.07.1831 r. w czasie kąpieli w stawie „Śmieszek”; Lea ur. 9.06.1816 r., wyszła za mąż 9.05.1836 za Mosesa Rosenbauma; Handel ur. 7.07.1818 r., poślubiła 18.01.1836 r. owdowiałego Izaaka Rosenbauma; Heinrich (Hirschel) ur. w 1820 r.; wyprowadził się z Żor 17.11.1836 r. do Rydułtów; Fanny ur. 30.10.1822 r.; Simon ur. w sierpniu 1823 r., zm. 6.09.1823 r. na wycieńczenie. Pochowany w Żorach; Jacob ur. 14.01.1826 r.; Albertine ur. 16.01.1831 r.

HOFFMANN Perenz, właściciel domu. Zmarł 12.03.1869 r., w wieku 56 lat.

HOFFMANN Salomon, handlarz. Miał sklep korzenny i zajmował się destylacją wódki. Urodził się 23.03.1785 r., jako syn Marcusa. Zmarł 26.04.1855 r. Jego żoną była Sohrel (Sara) Benedictt urodzona w 1790 r., poślubiona 29.12.1812 r. w Osoblaha na Śląsku czeskim. Wyprowadzili się z Żor 15.07.1817 r. do Suszca. Wrócili z powrotem 30.04.1818 r. z Kryr. Mieli syna Benedicta Bernharda ur. 3.01.1823 r.

HOFFMANN Salomon, farbiarz, syn Perenza. W wieku 27 lat ożenił się 10.03.1857 r. z Charlotte Freund, lat 29. Jej rodzicami byli handlarz Samuel i Jeanette z Rybnika.

HOLLÄNDER Albert (Arnold) z Olzy, handlarz skórami. W wieku 21 lat ożenił się 20.01.1872 r. z Dorotheą (Dorel) Fraenkel, lat 24, córką Joachima i Helene (Lehne) Guttmann. Zmarła ona 28.01.1903 r. Mieli dzieci: martwą córką bez imienia ur. 19.04.1875 r.; Hermanna ur. 29.05.1876 r.; Salo ur. 21.06.1878 r.; Moritza Carla ur. 14.02.1873 r.

HORN Christian, mistrz szewski. Był żonaty z Jenny Siegel, z którą miał dwie córki: Martha ur. 8.01.1878 r.; Marie ur. 22.01.1879 r.

HULTSCHINSKI Friederike urodzona w 1806 r. Przeprowadziła się do Żor 26.02.1828 r. z Nieborowic.

HULTSCHINSKI Salomon ur. 12.07.1768 r. Z żoną Handel Leschzinski ur. 12.07.1770 r. w Leszczynach, przyprawdzili się do Żor 19.05.1837 r. z Nieborowic.

HUPPECK Linna zamieszkała w Wilkowyjach k/Wadowic. Urodziła 16.04.1879 r. nieślubną córkę Amalię.

ITSCHKOWITZ Babette, wdowa. Zmarła 30.12.1866 r. w wieku 47 lat.

JACOB Gerson, nauczyciel w szkole żydowskiej. Uczył w niej około 20 lat, do 1879 r. Był żonaty z Berthe Stern, córką Nathana i Amalie Borinski. Zmarła ona 5.07.1890 r., w wieku 61 lat. Mieli dzieci: Amalie ur. 1.02.1861 r., wyszła za mąż 24.09.1886 r. za kupca Moritza Proskauera ur. 10.03.1845 r., syna Marcusa i Friederike Bergmonn z Pruszkowa k/Opola; Hermanna ur. 7.07.1862 r.; Maxa ur. 29.12.1863 r., zm. 17.08.1864 r. w Ustroniu; Emmę ur. 7.08.1865 r.; Hedwig ur. 18.04.1869 r.; Georga ur. 25.02.1871 r., który ukończył gimnazjum w Raciborzu, a od 3.05.1889 r. do 16.03.1891 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim.

JACOBOWITZ Bernhard, handlarz. Urodził się 10.06.1850 r., jako syn Chaima i Süssel Reich z Białej k/Bielska. W dniu 2.02.1877 r. zawarł związek małżeński z Otilie (Jettel) Hahn ur. 10.03.1847 r., córką Jacoba i Fanni Schlesinger. Ich córka Margarete urodziła się 14.07.1883 r.

JACOBOWITZ David, urodzony w Raciborzu, syn Leopolda i Pauline Schleier. Był kawalerem i zmarł 24.06.1915 r. w wieku 55 lat.

JACOBSONH Hirschel, nauczyciel. Urodził się 20.06.1786 r. Od 1806 r. uczył czytania i pisanie w języku hebrajskim i niemieckim oraz rachowania i religii w ówczesnej prywatnej szkole żydowskiej. W 1820 r. Rejencja Królewska wydała mu zezwolenie na dalsze prowadzenie prywatnej szkoły. O żonie brak danych. Mieli trzy córki: Rachel ur. 28.10.1813 r.; Handel ur. 23.02.1816 r.; Evę ur. 7.06.1819 r.

JANCZALEK Moritz Jacob z Chorzowa, blacharz. Urodził się 22.01.1835 r., jako syn Lazara i Nanny Lanzeig. Ożenił się 6.09.1876 r. z Henriette Prager z Żor ur. 6.06.1847 r., córką Wolfa i Charlotte Katschinski. Po ślubie zamieszkali w Krakowie. Z małżeństwa urodziło się w Chorzowie dziecko (nieznane z imienia), które zmarło 20.04.1880 r. w Żorach, w wieku 2 1/2 roku oraz syn Wilhelm ur. 2.04.1879 r., zm. w 1881 r. w Krakowie. Rozwiedziona Henriette mieszkała potem w Żorach i tu zmarła 19.01.1921 r.

JANKIEL Moryc, oprawiacz skór, był żonaty z Dyną Baumer. Mieli dwóch synów: Leona ur. 9.08.1920 r. w Gliwicach, absolwenta liceum w Żorach w 1939 r.; Dawida ur. 16.02.1923 r., ucznia klasy III b liceum żorskiego w roku szkolnym 1938/1939. Wojnę prze-

żyli na Syberii i w Kazachstanie. Dawid powrócił do Polski z armią gen. Berlinga.

JOACHIMSMANN Marcus, handlarz skórami, urodzony w 1843 r. Pochodził z miejscowości KLARNO(?) k/Oświęcimia (zapis słabo czytelny). Ożenił się 3.06.1869 r. z Jettel (Güttel) Rosenbaum ur. 18.02.1837 r., córką Izaaka i Handel Hoffmann. Mieli syna Simona ur. 30.11.1871 r., który zmarł 24.01.1873 r. i córkę Handel ur. 1.10.1879 r.

JOSEPH Joachim, mieszkał w Żorach ok. 1779 r. Razem z inżynierem Salomonem Izaakiem z Pszczyny, zatrudnionym przez władze pruskie w charakterze przysięgłego górniczego, przyczynił się do odkrycia w 1788 r. pokładów węgla kamiennego w Niewiadomiu, Czernicy i Czerwionce.

JULIUSBERGER Siegfried (Juda, Selig), mistrz dekarSKI i właściciel gospody. W wieku 25 lat ożenił się 17.03.1864 r. z Friederike Grünfeld, lat 28, córką Hirschela i Louise Hultschinski. Mieli dwie córki: Berthę ur. 8.12.1864 r. i Amalie 30.08.1866 r.

JULIUSBERGER Wilhelmine alias Minne z Roszowic k/Kozła, kucharka. Niezameżna, miała dzieci: Annę (Handel) ur. 27.04.1851 r., zm. 16.10.1854 r.; Josepha ur. 18.09.1853 r. w Bełku, zm. 21.06.1855 r.

KARFUNKEL Aron, nauczyciel, właściciel księgarni. Najpierw był pomocnikiem nauczyciela Wachsmanna w żydowskiej szkole elementarnej. 21.03.1844 r. zdał egzaminy w Głogówku i 5.05.1845 r. został uprawniony do wykonywania zawodu na stanowisku samodzielnego nauczyciela. W 1849 r. założył, prawdopodobnie pierwszą w Żorach, księgarnię, której był właścicielem.

KARFUNKEL Lazarus, kupiec. Urodzony 20.12.1800 r. we Wrocławiu. Ożenił się 7.04.1821 r. z Ernestine ur. 8.10.1805 r. Przybyli do Żor 21.05.1821 r. Ok. 1833 r. był pełnomocnikiem gminy żydowskiej d/s szkoły żydowskiej. W 1834 r. został skarbnikiem szkoły. Ich dziećmi byli: Charlotte ur. 3.09.1822 r.; Aron ur. 19.04.1824 r.; Pincus elias Aron ur. 8.12.1825 r.; Eva ur. 1.04.1828 r.; Samuel ur. 19.10.1829 r.; Gümpel ur. 20.09.1831 r., zm. 28.04.1833 r.; Izaak ur. 1.09.1833 r., zm. 17.02.1834 r.; Peppi ur. 5.04.1835 r.; Loebel Tobias ur. 10.05.1837 r.; Emilie Fanny ur. 21.07.1839 r., zm. 16.09.1839 r.

KARFUNKEL Samuel, dr medycyny. Urodził się 19.10.1829 r., jako syn Lazarusa. Uczęszczał do Gimnazjum św. Macieja we Wrocławiu i tam studiował na uniwersytecie. Został zatwierdzony jako lekarz 7.05.1859 r., zaś 5.05.1860 r. wrócił do Żor i zamieszkał w Ratuszu. W lipcu 1860 r. dołączył do dr. Wachsmanna jako lekarz komunalny. We wrześniu 1870 r. pozostał sam na stanowisku lekarza komunalnego. Dzięki swoim zdolnościom i rozwadze zaskarbił sobie ogólne zaufanie, szczególnie w la-

tach 1866 i 67, podczas panującej epidemii cholery. W 1870 r. przyczynił się do zlikwidowania w zarodku ogniska cholery we wschodniej części miasta. W tym samym roku objął stanowisko lekarza ubogich. Piastował je aż do stycznia 1882 r., gdy przyjął stanowisko lekarza zdrojowego w blisko położonym Jastrzębiu. Tam swoją pracą przyczynił się do rozwoju tego uzdrowiska. Wchodził w skład zarządu Spółki Górniczej na wydobywanie węgla w rejonie Żor, w kwietniu 1874 r. Dr Karfunkel zmarł we Wrocławiu w roku 1893 r. Ożenił się 26.07.1864 r. z Gottliebe (Liebchen) Hadra, lat 24. Jej rodzicami byli Adolph Loebel Lippmann i Dorel Baron z bliżej nieznanej miejscowości Büchenbach(?). Dziećmi Samuela i Gottliebe byli: Arthur ur. 16.02.1865 r., ukończył gimnazjum w Nakle (poznańskie), od jesieni 1889 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim, potem 4 semestry w Monachium. Wrócił do Wrocławia 23.10.1891 r. i studiował tu jeszcze do 28.04.1892 r.; Elisabeth ur. 3.09.1866 r.; Martha ur. 13.11.1870 r.

KARLINER Jacob, handlarz artykułami spożywczymi. Urodził się w Mysłowicach, jako syn Moritza (brak danych matki). Zmarł 20.01.1883 r., w wieku 60 lat. Był żonaty z Ernestine Katschinski. Dzieci: Heinrich ur. 24.02.1869 r.; Rosel ur. 15.02.1871 r., wyszła za mąż 8.02.1897 r. za kowala Maxa Rosenberga ur. 20.03.1871 r., syna Benjamina i Rosalie Schlesinger z Gliwic.

KATSCHINSKI Albert, mistrz szewski i właściciel młyna na „Żwace”. Syn Moritza. Jego żoną była Sidonie Seliger, z którą miał dzieci: Julie ur. 26.12.1881 r.; Regine ur. 15.07.1883 r.; Charlotte ur. 8.09.1887 r., zawarła małżeństwo 26.05.1939 r. w Szanghaju (Chiny); Moritza ur. 10.08.1889 r.; Gertrud ur. 14.09.1890 r.; Fanny ur. 28.10.1894 r.

KATSCHINSKI Hirschel, handlarz mąką. Urodzony 7.05.1786 r., w bliżej nieznanej miejscowości Arendorf(?). Zmarł 22.09.1832 r. na gorączkę gastryczną. Przeprowadził się do Żor 3.09.1815 r. z Gołuszowic (głubczyckie). W dniu 17.01.1816 r. ożenił się z Rosalie (Rose) Wohl ur. 20.10.1796 r., córką Jochemy. Ślub dał im rabin A. Freund. Ich dziećmi byli: Eva ur. 16.11.1816 r., zm. 7.07.1817 r. na ospę, pochowana w Żorach; Lotte ur. 17.04.1818 r., wyszła za mąż 2.10.1841 r. i przeniosła się do Nysy; Moritz Moses ur. 6.07.1819 r.; Aron ur. 4.01.1822 r., w 1834 r. razem z dwójką innych dzieci wyznania mojżeszowego uczęszczał do miejskiej szkoły podstawowej w Mikołowie; Jacob ur. 29.04.1824 r.; Marcus ur. 10.07.1826 r., zm. 27.10.1833 r.; Handel ur. 22.08.1828 r., wyprowadziła się 31.07.1841 r. do Brzegu; Heymann (Haym) ur. 16.07.1830 r.; Ernestine ur. 9.08.1832 r.; Friederike (nieślubna) ur. 27.04.1835 r.

KATSCHINSKI Izaak, właściciel gospody. Ożenił się z Charlotte Traugoth i po ślubie zamieszkali w Belku. Mieli dzieci: Josepha ur. 27.12.1857 r., zm. 20.05.1858 r.; Marcusa ur. 22.08.1859 r. w Belku.

KATSCHINSKI Joseph, kupiec, syn Moritza. Urodził się 3.03.1855 r. Jego żoną od 17.04.1890 r. była Henriette Zweig ur. 7.08.1869 r., córka Salo i Friederike Neuländer. Ich syn Fritz Moritz urodził się 2.03.1891 r.

KATSCHINSKI Marcus, kupiec handlujący winem, szynkarz wina. Urodzony 7.02.1788 r., zmarł 16.08.1856 r. Z żoną Babette Olsauer ur. 8.09.1790 r., mieli córkę Lotte ur. 11.11.1812 r. Wyszła ona za mąż 11.02.1829 r. za Wolfa Pragera.

KATSCHINSKI Marcus (Meier), ożenił się z Jeanette Herz, ur. w Wodzisławiu Śl., córką Ungera i Berthy (bliższych danych brak). Owdowiała, zmarła ona 21.07.1885 r., w wieku 71 lat. Mieli dwie córki: Bertha, zmarła niezamężna 11.04.1914 r., w wieku 70 lat; Friederike, niezamężna miała syna Pincusa ur. 7.02.1867 r. Zmarła 13.11.1915 r., w wieku 68 lat.

KATSCHINSKI Maurycy Moritz Moses, kupiec, właściciel huty i młyna na „Żwace”. Urodził się 23.01.1815 r., jako syn Pincusa. Zmarł 11.12.1862 r. Gdy w 1848 r., podczas niepokojów w Żorach stworzono związek samoobrony, był jednym z 4 szefów II kompanii. W 1849 r. wszedł w skład zarządu bractwa kurkowego, a w 1850 r. wybrano go członkiem zarządu miejskiego, czyli rajcą. Natomiast w 1852 r. został radnym. Od roku 1850 należał do niego piec fryszerski do uszlachetniania żelaza i kuźnia, znajdujące się przy młynie na „Żwace”. Był jednym z trzech pierwszych naczelników gminy żydowskiej. W 1858 r. był w zarządzie Związku Synagogałnego. Z wielkim zaangażowaniem prowadził roboty renowacyjne i rozbudowę synagogi w 1862 r. Jego żoną była Charlotte (Lotte) Laband ur. 23.08.1815 r., córka Heymanna i Rebeki Schäfer. Owdowiała, zmarła ona 21.10.1884 r. Z małżeństwa tego były dzieci: Rosel ur. 19.11.1846 r., wyszła za mąż 29.02.1876 r. za kupca Louisa Schlesingera ur. 3.03.1845 r., syna Leisera i Marianny King z Warszawy; Wilhelm ur. 6.11.1848 r.; Hermann ur. 11.11.1850 r.; Max ur. 17.02.1853 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu. Od 6.11.1874 r. do 10.08.1875 r. studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim, wcześniej był na studiach w Lipsku i Heidelbergu; Joseph ur. 3.03.1855 r., ożenił się z Henriette Zweig; Albert (brak daty urodzenia).

KATSCHINSKI Pincus, wytwórca mydła. Zajmował się też handlem towarami łokciowymi. Urodzony w 1781 r. w Pszczynie. Zmarł 13.08.1860 r. w Mysłowicach. Był właścicielem fabryczki mydła i świec, sklepu korzennego, i zajmował się jeszcze destalą-

cją wódki. 1.09.1820 r. magistrat wynajął u niego dla Franciszka Hankego, nauczyciela w katolickiej szkole podstawowej, izbę wraz z komórką i kuchnią. 27.01.1840 r. wieczorem w jego domu przy Rynku zawaliło się sklepienie, piwnica i pokój frontowy. Był żonaty z Jettel (Gitel) Olsauer ur. w kwietniu 1786 r. Zmarła ona 29.03.1872 r. Z małżeństwa Pincusa i Jettel pozostały dzieci o imionach: Lotte ur. 28.12.1813 r., wyszła za mąż za Samuela Freunda; Moses ur. 23.01.1815 r., żonaty z Lotte Laband; Samuel ur. 5.01.1817 r., zm. 1.06.1817 r., pochowany w Żorach; Feigerle ur. 24.10.1818 r.; Izaak ur. 8.10.1820 r.; Ernestine ur. 21.03.1822 r., zm. 24.04.1823 r. na biegunkę, pochowana w Żorach; Joseph ur. 1.01.1824 r., zm. 15.08.1839 r. na skutek utonięcia w stawie w Kleszczowie razem z 14-letnim synem Efraima Sterna; Dorel ur. 9.02.1825 r., poślubiła 22.08.1850 r. kupca Simona Sonnenfelda z Mysłowic; Rosel ur. 28.06.1826 r., wyszła za mąż za Abrahama Loebingera; Elias ur. 24.05.1828 r., zm. 26.06.1829 r., pochowany w Żorach; Caroline ur. 4.02.1830 r.; Eva ur. 31.03.1831 r., zamężna od 9.01.1867 r. z kupcem Abrahamem Rosnerem z Białej k/Bielska, lat 41; Rebeka Riffke ur. 3.06.1833 r., zm. 23.12.1833 r.; Abraham ur. 17.06.1835 r.

KATZ Marcus, lat 62. Ożenił się 15.01.1857 r. z Pauline Brie z Zabrze, lat 36., wdową po Salomonie Schlesingerze.

KESSLER David Jacob, nauczyciel. Urodzony w 1807 r. Przeprowadził się do Żor 17.05.1826 r. z Rudziczki, a 6.11.1826 r. przeniósł się do Paniów.

KIPPEL Samuel, właściciel gospody. Z żoną Marie Schancer miał syna Alfreda ur. 25.11.1822 r.

KIRSCHNER Salo, żonaty z Ernestine Kornblum. Mieli córkę Helene ur. 14.01.1890 r.

KLAEMANN Marcus, żonaty z Pauliną ur. w 1797 r. Przeprowadzili się do Żor 1.10.1820 r. ze Świerklan, z synem Mosesem ur. w 1817 r. Po roku (1.10.1821 r.) przenieśli się do Szalszy na terenie toszecko-gliwickim. Drugi syn Emanuel Kaltaman urodził się 6.02.1821 r. w Żorach.

KLAPPHOLZ Abraham, handlarz. Urodzony 8.12.1856 r., syn Pincusa i Anne Guhner z Golasowic. 2.09.1878 r. ożenił się z Ernestine Eihner ur. 11.05.1851 r., córką Eliasa i Lehne Steiner. Ich córka Fanny urodzona 27.10.1884 r., zmarła 5.08.1885 r.

KLENNER Anna (rodowe Wechsberg), handlarka. Jej mąż zmarł w 1898 r. Owdowiała, urodziła 1.09.1901 r. córkę Berthę (Lenę).

KNOPF Abraham David, kupiec. Miał sklep korzenny i handlował sukniem. Urodził się 30.05.1795 r., z ojca Davida. Zmarł

7.10.1847 r. W 1833 r. bractwo kurkowe przekazało mu w dzierżawę wyszynk piwa i wódki na okres 3 lat oraz pomieszczenie kregielni wraz z szopą do uprawiania wyszynku. Ok. 1843 r. był przewodniczącym bractwa pogrzebowego chewra-kadisha. Ożenił się w dniu 1.11.1820 r. z Jochanną (Handel) Böhm ur. 3.09.1801 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Mieli dzieci o imionach: Aron ur. 7.06.1821 r., zm. 12.08.1822 r. na biegunkę, pochowany w Żorach; Charlotte (Lotte) ur. 15.10.1823 r., zmarła niezamężna 8.02.1848 r.; Moritz ur. 9.05.1825 r.; Sophie ur. 17.05.1827 r., w Królewskiej Hucie (Chorzowie); Eva ur. 19.03.1829 r., zm. 5.08.1832 r. na szkarlatynę; Pincus ur. 4.02.1831 r.; Hitzel ur. 16.06.1833 r., zamieszkała w Chorzowie; Louis ur. 26.07.1835 r.; Peppi ur. 26.06.1837 r.; Carolina ur. 20.10.1839 r.

KNOPF Heymann, kupiec. Miał sklep korzenny i handlował galanterią. Syn Loebela ur. 31.12.1809 r. 23.08.1844 r. nabył od małżeństwa mistrza piekarniczego, Jana i Weroniki Henselów, parcelę ogrodową położoną na Dolnym Przedmieściu. Rozciągała się ona od murów obronnych do miejskiej fosy. Ponadto kupił przylegający do tej parceli grunt z zamiarem wybudowania budynku stajennego. Koniecznym okazało się wtedy wybicie otworu w murze obronnym i założenie drzwi, ażeby mógł przechodzić ze swojej posesji do zakupionej parceli. Około 1852 r. przekazał bractwu kurkowemu bliżej nieznaną kwotę na rozbudowę budynku na strzelnicę. Ponadto wchodził w skład kolegium Związku Synagogałnego. W 1862 r. podczas rozbudowy i renowacji synagogi objął nadzór nad robotami. Od 15.02.1831 r. był żonaty z Berthą Babette Loewy ur. 12.06.1810 r., córką Samuela (bliższych danych brak). Owdowiała, zmarła 18.07.1907 r. Ich dzieci to: Salomon ur. 13.01.1832 r.; Marie ur. 24.11.1833 r., wyszła za mąż 23.03.1862 r. za kupca Abrahama Katschinskiego z Mysłowic, lat 26; Handel ur. 1.05.1835 r.; Loebel ur. 25.01.1837 r., zm. 7.03.1837 r.; Eva ur. w 1840 r., poślubiła 23.04.1873 r. kupca Isidora Izaaka Sachsa z Orzesza, lat 39; Lotte ur. w 1843 r., zamężna od 22.09.1875 r. za kupcem Moritzem Rosenbaumem, lat 25, synem Abrahama z Tychów; Sophie (Nette) ur. 30.06.1846 r., wyszła za mąż 29.07.1877 r. za Leopolda Hamburgera z Gaszowic; Friederike ur. 23.06.1849 r., poślubiła 22.08.1887 r., wdowca, posiadacza furmanek Juliusa Herrnstadta ur. 13.05.1835 r., syna Israela i Golde Charig z Lissa (Rosja); David ur. 30.10.1850 r.; Pauline ur. 17.09.1852 r., zamężna od 20.01.1878 r. z kupcem Hermannem Waschmannem ur. 10.05.1850 r., synem dr. Pincusa i Johanny Labanek z Wrocławia; Samuel ur. 28.05.1855 r., ukończył gimnazjum

w Raciborzu, od 3.05.1873 r. do 15.09.1877 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim.

KNOPF Loebel, wytwórca guzików. Urodził się 15.03.1761 r. w Rybniku, zmarł 22.03.1835 r. na zapalenie płuc. Był żonaty z Handel Moses ur. 31.07.1769 r., która zmarła 17.02.1830 r. na podagrę i artretyzm. Miał z nią dzieci: Evę ur. 10.11.1807 r., wyszła za mąż 7.06.1825 r. za Arona Sachsa; Heymanna ur. w lutym 1809 r., ożenił się 15.02.1831 r. z Babette Loewy.

KNOPF Loebel, żonaty z Johanną Waterroma. Mieli syna Heymanna, który zmarł 13.09.1881 r., w wieku 2 1/2 roku.

KNOPF Moritz, kupiec. Jego żoną była Rosalie (Rachel) Keins ur. w Krojanke(?), córka Simona i Soheichen (zapis słabo czytelny) Reich. Zmarła ona 10.07.1887 r., w wieku 33 lata. Z małżeństwa tego pozostały dzieci: Martha ur. 4.09.1880 r.; Sara ur. 5.02.1882 r.; Hans (Heymann) Georg ur. 16.09.1883 r., zm. 11.07.1884 r.; Alma ur. 22.10.1886 r. Po śmierci żony Moritz ożenił się z Florą Waldman. Z tego małżeństwa urodziła się 14.11.1890 r. córka Hildegard.

KNOPF Pauline (Peppi), w wieku 19 lat wyszła za mąż 14.04.1857 r. za kupca Izaaka Neumanna z Mysłowic, lat 30.

KOCHMANN Eva, wydana za Loebela. Zmarła na płuca 12.05.1814 r. w wieku 70 lat, pochowana w Żorach.

KOCHMANN Jacob, handlarz towarów łokciowych. Żonaty z Güttel, która zmarła w połogu 1.01.1814 r., w wieku 28 lat, pochowana w Żorach. Jest to pierwszy pochówek na cmentarzu żydowskim w Żorach. Ich córka ur. 1.01.1814 r. też miała na imię Güttel, zmarła jednak 8.01.1814 r. Druga osoba pochowana w Żorach; Prawdopodobnie po śmierci żony ożenił się drugi raz i z tego małżeństwa były dzieci: Schaja ur. 11.02.1816 r., zm. 7.07.1817 r. na biegunkę, pochowany w Żorach; Joseph ur. 5.10.1819 r. Brak jednak bliższych danych o matce tych dzieci.

KOCHMANN Jacob, urodzony w Boguszowicach i tam zamieszkały. Syn Isidora i Rosalie Lachs. Zmarł jako kawaler 8.01.1917 r., w wieku 42 lat.

KOENIGSFELD Loebel Franz, ur. 3.09.1755 r., był żonaty z Charlotte (Sorel) Weshaller ur. 4.05.1765 r., zmarłą 29.05.1836 r. na zgrzybłość starczą. Przeprowadzili się do Żor 7.01.1825 r. z Królówki k/Woszczyc.

KORN Simon Lejb, mistrz blacharski. Urodził się 18.12.1863 r., jako syn Mendela i Bejle Ascher z bliżej nieznanej miejscowości Prusowice. Ożenił się 27.12.1892 r. z Rosehlen Kramer ur. 29.06.1864 r., córką Judy i Ester Hahn. Mieli córkę Hedwig ur. 7.04.1895 r., która potem zamieszkała w Berlinie.

KOSŁOWSKI Emilie, szynkarka. Jej syn Simon, urodzony 24.12.1886 r., zmarł 25.08.1887 r.

KOSTERLITZ Jacob, handlarz, syn Maxa. Urodził się 20.12.1891 r. w Studzionce (pszczyńskie). Mieszkał w Gliwicach. W dniu 18.01.1922 r., ożenił się z Rosalie Eisner ur. 18.07.1901 r. w Zabrze, z którą miał córkę Nanny ur. 5.06.1922 r.

KOSTOWSKI Elias ur. w 1812 r. Przeprowadził się do Żor 28.07.1836 r. z Raciborza.

KRAMER Julius Juda, kupiec, woźnica. Urodzony w Białej Prudnickiej, był synem Adolpha i Minny (bliższych danych brak), zmarł 16.02.1904 r., w wieku 64 lat. Jego żona Ernestine (Ester) Hahn, córka Jacoba i Rosy Roth, zmarła 20.04.1899 r., w wieku 61 lat. Mieli liczne potomstwo: Rosehlen ur. 29.06.1864 r., wyszła za mąż 27.12.1892 r. za Simona Lejbę Korna z Prusowic(?); Pauline ur. 20.06.1869 r., poślubiła 18.08.1902 r. Leopolda Loewenthala; Johanna (Hinde) ur. 20.04.1871 r., zamężna od 6.05.1895 r. za Haskelem Freysingerem; Adolph, kupiec; Selma ur. 8.01.1873 r.; Jacob ur. 20.02.1876 r.; Hedwig ur. 12.05.1878 r., zm. 28.03.1885 r.; Daniel ur. 12.02.1880 r.

KUHN Handel, urodziła 21.06.1826 r. nieślubnego syna Izaaka.

KUNZ Hugo, aptekarz. Był żonaty z Else Hirschel i miał z nią dwójkę dzieci: Hans ur. 2.08.1807 r.; Ilse ur. 11.07.1809 r.

LABAND Heymann, kupiec, ur. 9.06.1780 r. w Dobrodzieniu. Oprócz dużego gospodarstwa rolnego był dzierżawcą wyszynku miodu pitnego i wódki, miał także zakład gorzelniczy. Pechowym dla niego, a także dla Żor, okazał się dzień 15.08.1807 r., kiedy to jego stajnie stanęły w płomieniach. Bilans pożaru był katastrofalny. Podczas pożaru również doszczętnie spłonęła arenda, której był najemcą. W 1825 r. sukiennicy donieśli na niego, że, posiadając licencję na handel wełną, skupuje ją od właścicieli owczarni i od Żydów, sprzedając ją w Raciborzu i we Wrocławiu. Utrzymywał dla swoich licznych dzieci żydowskiego nauczyciela domowego Abrahama Sterna. Od 1.11.1828 do końca lipca 1829 r. miasto wynajmowało na mieszkanie najemcy browaru, Jacobowi Sandowi z Rybnika, wielką izbę z piwnicą. W 1836 r. Laband kupił młyn wodny i tartak znajdujący się na przysiółku Ciosek w Dębieńsku Wielkim. W celu wybudowania kolejnego młyna kupił 11.08.1848 r. teren na Ciosku należący do dworu w Leszczynach. W 1856 r. jego syn Isidor młyn ten sprzedał. Na Ciosku uruchomił też fryszerkę - 4 hutników wyrabiało tam rocznie 400 cetnarów żelaza prętowego. Był również właścicielem młyna na „Żwace”, który przebudował na warsztat do przetapiania żelaza surowego na żelazo kowalskie. 9.10.1836 r. wybuchł tam pożar. Zmarł 6.06.1850 r. Żo-

naty był z Rebeką Schäfer ur. 3.10.1787 r., zmarłą 9.12.1848 r. Z małżeństwa tego było liczne potomstwo: Ludwig ur. 30.12.1805 r., uczęszczał do gimnazjum w Raciborzu, na św. Michała 1822 r. wstąpił na Uniwersytet Wrocławski. Promowany na doktora medycyny, był lekarzem praktykującym w Tarnowicach k/Tarnowskich Gór. Później został dyrektorem banku we Wrocławiu; Fanny ur. 1.09.1807 r., zamężna, przeniosła się do Dobrodzienia; Nanny ur. 7.08.1809 r., była żoną Moritza Adlera; Handel ur. 10.07.1813 r., wyszła za mąż 25.06.1833 r. za Benjamina Hulschinskiego z Pilchowic; Charlotte (Lotte) ur. 23.08.1815 r., poślubiła 6.12.1842 r. Moritza Katschinskiego; Izydor (Izrael) ur. 21.12.1816 r., należała do niego huta „Berta”.

LABAND Isidor, syn Heymanna. Handlował art. żelaznymi i był właściciel huty „Berta”, którą nabył około roku 1840. Znajdowała się ona na terenie przysiółka Ciosek w Dębieńsku Wielkim, pokrytym dzisiaj przez pierwszą hałdę KWK „Dębieńsko”. W połowie XIX wieku, w ramach jej modernizacji, zbudowany został wielki piec. Produkcję wstrzymano około 1880 r. Zatrudnionych było 17 hutników i 46 członków ich rodzin. Przez kilkanaście lat czynna była tam również walcownia żelaza.

LABAND Martin, kupiec, ur. 7.02.1782 r. Jego żoną była Johanna Ehrlich ur. 6.04.1785 r. Mieli dwójkę dzieci: Eduarda ur. 10.03.1810 r.; Ottilie ur. 16.03.1816 r. Przeprowadzili się do Żor 10.06.1826 r. z Nysy. Potem przenieśli się do Oławy.

LACHMANN Marcus, kupiec, żonaty z Charlotte Stern. Dzieci: Richard ur. 6.08.1873 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu, od 21.10.1893 r. do 9.03.1895 r. studiował prawo na Uniwersytecie Wrocławskim, wcześniej 2 semestry uczył się w Monachium i Berlinie; Regina ur. 21.12.1875 r., wyszła za mąż 15.06.1899 r. za lekarza rejonowego Gustawa Tschiasny, syna Loewe i Evy Kanfass z Brunn (Austria); Alfred ur. 19.05.1882 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu, od 9.05.1902 r. do 5.03.1904 r. studiował medycynę na Uniwersytecie Wrocławskim, wcześniej studiował po jednym semestrze we Freiburgu i Wrocławiu.

LACHS Aron, miał córkę Henriette alias Jette. Wyszła ona za mąż 4.12.1863 r. za dr. filozofii Wolffa Matersdorffa.

LACHS Joseph, kupiec. Jego córka Johanna poślubiła 12.04.1851 r. buchaltera M. Knopfa z Bytomia.

LANGE Moritz, urodzony w Rudzie Śl., był synem Adolpha i Selmy Aupsach. Zmarł 21.03.1912 r., jako kawaler, w wieku 44 lata.

LASSECKS Ernestine (rodowe Freumann), urodziła się w Ujeździe k/Strzelec Opolskich, jako córka Moritza i Adeli. Wydana za Engelberta. Zmarła 10.06.1888 r., w wieku 54 lat.

LEICHTENHAUSER Itzek, właściciel domu, żonaty z Rosel Kalt z Pielgrzymowic. Ich córka Handel urodziła się 8.10.1875 r.

LESCHZINER Hermann, kupiec, syn Jacoba. Z żoną, Toni Ritter, miał dzieci: Emmę, zm. 20.10.1896 r., w wieku 10 lat; Eryka ur. 7.07.1887 r.; Margarithę ur. 6.10.1888 r., wyszła za mąż 23.05.1910 r. za kupca Oskara Epsteina ur. 11.04.1873 r., syna Louisa i Sophie Schlesinger z Wrocławia; Ruth ur. 23.12.1894 r.; Jette ur. 8.05.1896 r.

LESCHZINER Israel Elias, rymarz, siodlarz. Urodził się 2.09.1802 r., jako syn Moritza. Pochodził z Kamienia k/Rybnika. Żonaty był od 1.01.1823 r. z Emilie Schleier ur. 4.09.1802 r. Przeprowadzili się do Żor 15.04.1828 r. z Bukowa (raciborskie), razem z dziećmi: Rosel ur. 1.01.1825 r. i Ludwigiem ur. 18.11.1826 r. W Żorach urodziła się jeszcze trójka dzieci: Rachel (4.08.1828 r.), zmarła; Siegmund (1.06.1830 r.); Heymann (25.01.1834 r.). 10.11.1834 r. powrócili do Kamienia. Leschziner został w lutym 1831 r. zatrzymany jako podejrzany o udział w napadzie na dyliżans pocztowy koło Rybnika, a potem zwolniony. Ponownie zatrzymany 28 marca, dwa dni później wyznał burmistrzowi, że, będąc w gospodzie w Boryni Górnej, usłyszał rozmowę o przygotowywanym napadzie 10.01.1831 r. Wieczorem, gdy przyszedł do dwóch sprawców napadu by odebrać dług w wysokości 2 talarów, został zelżony. Wyszedł więc, grożąc, że jeszcze tego pożałują. Wtedy został przywołany z powrotem i otrzymał od jednego 12, zaś od drugiego 8 talarów, z prośbą o milczenie. Został zwolniony 2 maja za poręczeniem swojego teścia Joachima Schleiera.

LESCHZINER Jacob, żonaty z Johanną Klempner. Dzieci: Salomon ur. w Ochojcu, żonaty z Friederike Friedlender; Hermann (brak daty urodzenia).

LESCHZINER Salomon, ur. w Ochojcu, syn Jacoba. Zmarł 10.07.1899 r. w wieku 64 lat. Był żonaty z Friederike Friedlender. Mieli córkę Rosalie ur. 24.10.1871 r., która wyszła za mąż 22.06.1896 r. za Wolfa (Simona) Scheftela.

LEWKOWITZ Hirschel Abraham, syn rzeźnika Jacoba Josepha i Perli Jarobowic z Działoszyna k/Wielunia. Urodził się 30.03.1850 r. w Żorach.

LEWKOWITZ Moritz, malarz. Żonaty z Henriette (Jettel) Glass, córką Abrahama. Mieli dwóch synów: Salo ur. 4.10.1880 r.; Leo ur. 20.12.1883 r.

LEWY Bruno, adwokat. Żonaty z Laurą Frankel. Był oficjalnym adwokatem, gdy w Żorach utworzono ten urząd, aby ukrócić działalność pokątnych doradców. W maju 1885 r. powierzono mu stanowisko notariusza, a w 1888 r. wybrano go do rady miejskiej. Z żoną Laurą miał dzieci: Juliusa ur. 7.01.1889 r.; Wiktora He-

inricha ur. 11.10.1890 r.; Rudolfa Natana ur. 30.11.1891 r.,
zm. 4.03.1892 r.

LEWY Libette z Gardawic, zmarła 18.12.1833 r. w wieku 60 lat.

LEWY Simon, syn Marcusa. Ożenił się 17.04.1822 r. z nieznaną kobietą.
Ślub dał im rabin A. Freund.

LEWY Simon, ur. w Rybniku. Syn Isidora i Dorothe Böhm. Zmarł jako
kawaler 10.12.1912 r., w wieku 49 lat.

LIEBAN Daniel, kamieniarz, rzeźnik. Urodził się 14.07.1849 r., jako syn
Simona i Lei Guttreich. Poślubił 11.11.1878 r. Helene (Linna)
Badrian ur. 14.08.1848 r., córkę Mosesa i Friederike Berliner.
Dzieci: Moritz ur. 22.01.1880 r.; Joanna ur. 31.01.1881 r.; Si-
mon ur. 1.11.1882 r.; Alfred ur. 30.12.1883 r.; córka martwo
ur. 5.05.1885 r.; Regina ur. 9.08.1886 r.

LINZER Hermann, właściciel zajazdu (gospody), restaurator. Żonaty
z Minną Guttmann, z którą miał dzieci: Margarethe ur.
22.12.1899 r.; Hansa ur. 21.05.1901 r. Charlotte Anna ur.
15.03.1904 r.; Leo ur. 26.07.1908 r.

LOEBINGER Abraham (Abram), kupiec, syn Salomona i Wilhelmine. Uro-
dzony 27.08.1827 r., zmarł 21.08.1908 r. Jego żoną od
12.03.1855 r. była Rosalie (Rosel) Katschinski ur. 28.06.1826 r.,
córka Pincusa i Gitel Olsauer. Zmarła ona 18.01.1905 r. Ich
dzieci: Sara ur. 12.12.1855 r.; Elise ur. 13.11.1860 r., zm.
9.08.1862 r.; Paul Maksymilian (Max) ur. 24.04.1863 r.; Her-
mann ur. 23.10.1865 r.; Julie ur. 21.04.1868 r.; Regina, zmar-
ła niezamężna 8.12.1920 r., w wieku 61 lat. Jej zgon zgłosiła
Liecica Weissenberger z d. Loebinger.

LOEBINGER Benjamin, właściciel gospody, syn Hirschela. Ożenił się
19.03.1862 r. z Auguste Braun z Raciborza, lat 24, córką cukier-
nika Wilhelma i Henriette Weiss. Mieli syna Wiktora ur.
15.12.1862 r.

LOEBINGER Elias z Boryni, oberżysta. Urodzony 5.10.1800 r., syn Jaco-
ba i Ester Fröhlich. Handlował zbożem i skórą. W 1848 r. zo-
stał najemcą arendy miejskiej (karczmy), a w 1859 r. wydzier-
żawiono mu piwnicę pod Ratuszem. Zmarł 28.05.1881 r. Był
żonaty od 20.07.1825 r. z Evą Ausbach ur. 3.01.1806 r. Ślub
dał im rabin A. Freund. Z ich małżeństwa pozostało liczne po-
tomstwo: Ernestine ur. 20.05.1826 r., zm. 31.07.1827 r., po-
chowana w Żorach; Moses Moritz ur. 23.07.1828 r.; Rosel ur.
30.05.1830 r., wyszła za mąż 26.08.1850 r. za kupca Ferdinan-
da Schoenwald; Dorel (Sorel) ur. 12.01.1832 r.; Adolph (Abra-
ham) ur. 25.05.1833 r.; Ernestine ur. 2.07.1835 r.; Jacob ur.
13.11.1836 r., zm. 3.07.1837 r.; Wilhelm, żonaty z Rosalie Ste-
iner, zmarł 24.08.1915 r. w wieku 75 lat. Jego zgon zgłosił Jo-
seph Loebinger, kupiec z Berlina; Linna ur. 19.11.1845 r., za-

mężna od 25.05.1879 r. z kupcem Josefem Barberem ur. 7.04.1850 r., synem Davida i Jentel (rod. nieznane) z Oświęcimia; Simon ur. 7.12.1847 r., zm. 9.01.1849 r.

LOEBINGER Ernestine, w wieku 24 lat wyszła za mąż 15.11.1859 r. za kupca Izaaka Pese, lat 24.

LOEBINGER Heinrich, szklarz. W dniu 10.03.1860 r., w wieku 29 lat, ożenił się z Julie Schlesinger z Rybnika, lat 26, córką właściciela domu Simona i Jette Rosenthal. Mieli syna Simona ur. 2.02.1861 r., zm. 22.12.1861 r.

LOEBINGER Heymann, kupiec, syn Hirschela. Żonaty od 9.04.1854 r. z Ernestine Schott z Wodzisławia Śl. Ich syn Siegfried urodził się 14.11.1855 r., a zmarł 16.10.1856 r.

LOEBINGER Hirschel, restaurator, ur. 10.12.1794 r. Był synem Jacoba i pochodził z Boryni. W dniu 25.11.1854 r. wszedł w skład kolegium Związku Synagogałnego. Jego żoną od 31.12.1817 r. była Rosalie (Rosina) Guttmann ur. w 1802 r., córka Loebela. Ślub dał im rabin A. Freund. Przeprowadzili się do Żor 15.04.1818 r. z Rudziczki, a 28.09.1818 r. przenieśli się do Kleszczowa. Po śmierci żony, która zmarła bez potomstwa, Hirschel ożenił się 26.02.1828 r. z Friederike Hultschinski ur. 8.05.1806 r. w Nieborowicach. Zmarła ona 24.09.1856 r. Z małżeństwa tego urodziły się dzieci: Heymann ur. 5.11.1828 r., przeniósł się do Wrocławia; Lotte (Dorel) ur. 8.10.1830 r.; Ernestine ur. 16.03.1833 r., zm. 2.10.1834 r.; Jacob ur. 1.10.1835 r., uczęszczał do gimnazjum w Gliwicach, potem studiował na Uniwersytecie Wrocławskim i w Berlinie. W dniu 19.05.1859 r. został zatwierdzony jako lekarz. Odbił jednoroczną służbę wojskową w Moguncji oraz w Trewirze i w lipcu 1860 r. wrócił do Żor. Z początkiem listopada 1861 r. odszedł do Piekar Śl. Stamtąd 1.01.1863 r. przeniósł się do Wirka, a od 1.04.1866 r. zamieszkał w Szarleju. W latach 1866-1870 brał udział w wojnie. W lipcu 1873 r. osiadł w Katowicach i tam praktykował; Benjamin ur. w 1837 r.; Handel ur. w 1845 r., wyszła za mąż 28.08.1869 r. za mistrza piekarskiego Hermanna Kornfelda z Miechowick/Bytomia, lat 27, syna zmarłego rzeźnika Bernharda i Friederike Böhm; Wilhelm ur. 26.12.1850 r.

LOEBINGER Jacob ur. 24.11.1758 r. w Boryni, zm. 11.04.1834 r. na zgrzybialość starczą. Żonaty był z Ernestine Esther Fröhlich ur. 20.07.1772 r., zm. 13.06.1832 r. Dzieci: Hirschel ur. 10.12.1794 r.; Simon ur. 14.05.1805 r.; Salomon ur. 9.08.1807 r., służył w Raciborzu. Wyprowadzili się z Żor 27.02.1827 r. do Boryni Dolnej. Nazajutrz wrócili z powrotem. Jeszcze raz wyprowadzili się z Żor w bliżej nieznanym czasie i wrócili 3.11.1831 r. z Boryni.

LOEBINGER Salomon Jacob, kupiec. Urodzony 5.03.1837 r. w Żorach, mieszkał w Lipinach. Jego żoną od 19.02.1864 r. była Jettel Friedmann z Gliwic ur. 12.01.1837 r., córka agenta Loebela i Sorel Bergmann.

LOEBINGER Salomon (Selig), handlarz. Urodził się 9.08.1807 r. w Boryni, jako syn Jacoba i Ernestine. Zmarł 5.02.1878 r. Był żonaty od 13.03.1827 r. z Wilhelmine Schleier ur. 7.09.1807 r., córką Jochema. Ślub dał im rabin A. Freund. Dzieci: Abraham (Abram) ur. 27.08.1827 r.; Friederike ur. 2.01.1829 r.; Hirschel ur. 15.04.1831 r.; Jacob ur. 12.05.1834 r.

LOEBINGER Simon Samuel ur. w 1805 r., syn Jacoba. Ożenił się 15.06.1831 r. z wdową Evą Guttmann. Do Żor przeprowadzili się 3.11.1831 r. z Boryni. Dzieci: Sara (Sorel) ur. 12.06.1831 r., wyszła za mąż 17.05.1866 r. za Davida Elermanna z Brennej, lat 38; Jacob ur. 12.05.1834 r., zm. 13.09.1835 r. na biegunkę; Ernestine ur. 9.10.1839 r.

LOEBMANN Marcus, nauczyciel prywatny, ur. w 1800 r. Przeprowadził się do Żor 19.05.1824 r. z Baranowic, a 17.04.1825 r. przeniósł się do Pilchowic.

LOEWENTHAL Elias, żonaty z Henriette Bruhl. Ich syn Leopold ur. 25.04.1872 r., kupiec, ożenił się 18.02.1902 r. z Pauline (Paula) Kramer ur. 20.06.1869 r., córką Juliusa i Ernestine Hahn. Z małżeństwa tego urodził się syn Ernst Hermann (6.12.1903 r.).

LOEWY Adolph Wolf, kupiec, ur. 7.03.1802 r. Razem z bliżej nieznanym Wilhelmem Loewy miał sklep z art. korzennymi i alkoholem. Był żonaty od 17.04.1822 r. z Berthą Babette Walberg ur. 7.09.1805 r. Dzieci: Wilhelm Salomon ur. 14.01.1823 r.; Fanny ur. 27.04.1824 r., zm. 26.06.1824 r., pochowana w Żorach; Rosel (Blümel) ur. 26.07.1826 r.; Tine Minna ur. 10.05.1832 r.; Michael ur. 25.03.1834 r.; Marie ur. 1.06.1836 r.; Julius, zm. 13.09.1849 r., w wieku 3 lat; Adolph ur. 31.10.1849 r.; Albert, zm. 28.11.1850 r., w wieku 13 m-cy.

LOEWY Ascher Jacob, handlarz ubraniami. Zmarł 9.08.1831 r., w wieku 70 lat.

LOEWY Bernhard, właściciel gospody, domokrażca. Urodzony 7.08.1814 r., był synem Samuela. Zmarł 12.12.1889 r. Jego żoną od 27.02.1834 r. była Jeanette Friedner ur. 7.07.1814 r. w Bestwinie, córka Davida i Johanny. Ślub dał im rabin A. Freund. Dzieci: Handel ur. 6.05.1836 r.; Salomon ur. 11.05.1837 r.; Amalie, zmarła 24.10.1877 r., w wieku 31 lat; Jeanette ur. 28.01.1848 r., wyszła za mąż 28.03.1871 r. za kupca Simona Wechselmanna z Tychów, lat 29; Minna ur. 17.01.1850 r.; David ur. 13.05.1852 r.

LOEWY Samuel, oberżysta, kupiec, piekarz. Urodził się 8.03.1772 r. w Białej Prudnickiej. Zmarł 16.05.1855 r. Był właścicielem prywatnej gorzelni i zajmował się wyszynkiem wódki oraz, wspólnie z Andrzejem Gawliczkim, dzierżawił myto w mieście. Należał również do spółki razem z Marcusem Hoffmannem oraz Löbelem i Jochemem Guttmannami, której 17.11.1820 r. przekazano w najem browar miejski. Jego brat Loebel ur. 4.04.1759 r., wyprowadził się z Żor 23.02.1836 r. do Bratysławy. Samuel był żonaty od 8.05.1795 r. z Hanne (bliższych danych brak) ur. w październiku 1778 r. Do Żor przybyli 4.09.1795 r. Dzieci: Samuel, zm. 1.04.1813 r. na ospę, w wieku 21 tyg.; Bernhard ur. 7.08.1814 r., przeniesiony 19.11.1846 do Opoła; Wilhelm Wolf ur. 8.05.1816 r.; Blümel ur. 18.06.1818 r., wydana za Heymanna Knopfa.

LÖWE Siegfried, hutnik. Żonaty z Florą Friedman z Huty „Waleska”. Ich dzieci to: Julius ur. 14.11.1856 r. i Georg Jonas ur. 8.11.1857 r.

LUSTIG Marcus, ur. 1755 r. Ożenił się w 1804 r. z Josephą Lewi (Lachs) ur. 1754 r. Przeprowadzili się do Żor 2.04.1827 r. z Wygody k/Żor. Po dwóch latach, w dniu 6.06.1829 r., przenieśli się do Wodzisławia Śl.

LUSTIG Marcus, handlarz, ur. 8.09.1803 r. w Raciborzu, syn Salomona. Przeprowadził się do Żor 15.09.1834 r. z Raciborza. Był żonaty od 5.02.1834 r. z Marie Barber ur. 2.05.1816 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Wyprowadzili się z Żor 19.03.1836 r. do Studziennej k/Raciborza.

MACNER Leopold, kupiec. Żonaty z Różą Schmeidler. Z małżeństwa tego urodziła się 26.05.1912 r. w Chorzowie córka Maria. Wyszła ona za mąż 5.04.1935 r. za urzędnika prywatnego Mozesa Faerbera ur. 4.03.1903 r. w Jaworznie, syna Szaji i Ester Waller. Oprócz niej były jeszcze córki Antonina i Bronisława oraz syn, który prawdopodobnie przeżył wojnę. Nie występują jednak oni w żadnych metrykach. Po raz drugi Leopold ożenił się z Rosalią Weiner Zagórski. Z nią miał dwójkę dzieci urodzonych w Żorach: Ruth Rachele (24.05.1924 r.) i Jonasza (15.01.1929 r.).

MAJUD Philip, żonaty z Emmy Löwe z Bełku. Mieli córkę Helene ur. 4.09.1856 r.

MANN Michael, krawiec, kupiec, szynkarz. Z żoną Lotte (Dorel) Süßmann, miał dzieci: Roberta ur. 14.03.1849 r.; Rosel ur. 27.04.1850 r.; Lehne ur. 19.11.1851 r.

MANNEBERG Eva, ur. w 1807 r. Przeprowadziła się do Żor 21.11.1836 r. z bliżej nieznanej miejscowości Reisnerzhoeld(?).

MANNSCHN Michael, handlarz. Żonaty z Dorel Sorel (bliższych danych brak). Mieli dzieci: Roberta, zm. 5.06.1850 r., w wieku 10 tyg.; Rosel, zm. 9.01.1852 r., w wieku 1 roku.

- MARCUS Abraham**, jego rodzinę (2 mężczyzn i 2 kobiety) odnotowano w urbarzu sporządzonym 20.05.1750 r. przez żorski magistrat, na rozkaz Kamery Wrocławskiej.
- MARCUS David**, wg katastru z lat 1724 i 1725 miasto wydzierżawiło mu wtedy pobieranie cła od mostów i dróg bitych
- MARCUS Joseph**, w latach 1786 i 1789 r. zajmował się wyszynkiem wina koszerne. 19.11.1787 r. przejął również najem tzw. urbarza piwnego (prawa do browaru i wyszynku piwa) i obiecał dostarczać piwo po 4 denary za kwartę. Najem browaru nie przynosił jednak żadnych zysków.
- MARGOLIUS Abraham**, nauczyciel prywatny, ur. 28.07.1759 r. w Sośnicowicach. Uczył religii. Jego mieszkanie graniczyło z synagogą i w 1843 r. został z niego wykwaterowany. Zmarł 10.10.1861 r., w wieku 102 lata. Jego żoną była Helene ur. 3.05.1780 r. W dniu 6.05.1856 r. obchodzili „złote wesele”. Dzieci: Meirle ur. w 1813 r., zmarł; Handel ur. 14.01.1817 r., zamężna, osiadła w dniu 28.01.1848 r. w Gliwicach; Israel Heymann ur. 13.05.1819 r., wyprowadził się z Żor 28.10.1835 r. do Czechowic. W tym samym dniu jego matka przeniosła się z Żor do Wielowsi k/Gliwic.
- MARGOLIUS Israel**, handlarz, właściciel gospody. W 1859 r. uzyskał dzierżawę myta, bud jarmarcznych i podatku od spędzanego bydła. Wchodził w skład kolegium Związku Synagogałnego. Był żonaty z Miriam Aron z Będzina, która zmarła 11.01.1861 r., w wieku 86 lat. Przeprowadzili się do Żor 10.11.1816 r. z Raciborza. Dzieci: Marianna ur. w 1802 r., wyszła za mąż 3.12.1823 r. za Davida Reicha z Wodzisławia Śl., syna Koppe-la (Barucha); Helene (Heinle) ur. w 1810 r., wyszła za mąż 28.10.1835 r. za Loebela Heymanna, syna Mosesa; Isidor Heymann, szynkarz, ożenił się 4.04.1848 r. z Dorotheą (Dorel) Mosler, córką Josepha. Mieli syna Lippmana ur. 15.11.1849 r.
- MARKIEWITZ Leo** z Mysłowic, ur. w Ostrowie, syn Hermanna i Cecilie Warfeschauer, zmarł w Żorach 16.08.1917 r., w wieku 37 lat. Kawaler.
- MARKOWSKI Jacob** ur. w 1765 r. Z żoną Rosel ur. w 1779 r., przeprowadzili się do Żor 8.05.1819 r. z Mikołowa. W dniu 16.10.1821 r. przenieśli się do Pszczyny.
- MATZNER Jonasz**, kupiec, ur. w Zatorze k/Oświęcimia. Zmarł 3.10.1927 r., w wieku 46 lat. Żonaty był z Erną (Esterą) Weiner. Dzieci: Felicja ur. 11.09.1910 r. w Pruchnej, wyszła za mąż 6.06.1935 r. za handlowca Lejbusia Sztajnica ur. 8.09.1903 r. w Sosnowcu, syna Israela i Chany Waksberg, zam. w Żorach; Joachim Henryk ur. 17.03.1924 r. W Archiwum zachowały się dane tylko o tych dwojgu dzieciach. Prawdopodobnie było ich więcej.

MODDEL Rudolf, kantor. Żonaty z Rosą Godlowski. W dniu 10.03.1907 r. urodził im się martwy syn.

MODDEL Salomon, z żoną Pauline Graetz, miał córkę Amalie ur. 14.09.1879 r. Wyszła ona za mąż 18.05.1904 r. za kupca Martina Bengera z Gliwic.

MORITZ Salomon, rzeźnik, ur. 3.09.1786 r. w Wodzisławiu Śl. Ożenił się 23.08.1808 r. z Leną Block ur. 30.04.1789 r. Dzieci: Magdalena, zm. 7.09.1816 r., w wieku 4 lat, pochowana w Żorach; Eva ur. 7.06.1816 r.; Rebeka (Rifka) ur. 17.12.1819 r.; Aron Wolf ur. 21.08.1820 r.; Sussanna (Sorel) ur. 4.02.1822 r.; Charlotte ur. 11.02.1823 r. Dwa razy wyprowadzali się z Żor 7.07.1814 r. do Kluczborka, a w 1824 r. do Kraskowa k/Kluczborka.

MOSLER Caroline ur. 21.09.1863 r., córka niezamężnej Handel.

MOSLER alias Cohn Jeremias, handlarz. Zginął w nocy 7.08.1850 r., w wieku 22 lat.

MOSLER Joseph, mistrz garbarski. Urodził się 13.04.1801 r., jako syn Lipmanna i Taube Loebel. W dniu 7.06.1819 r. wyprowadził się do Wrocławia, zmarł 27.09.1884 r. Był żonaty od 13.11.1822 r. z Therese (Tori) Babette Berger ur. 7.03.1798 r. w Wodzisławiu Śl., córką Abrahama i Rosel. Ślub dał im rabin A. Freund. Zmarła ona 15.05.1880 r. Dzieci: syn (bez imienia) ur. 13.11.1823 r., zm. 15.11.1823 r.; Charlotte ur. 21.12.1824 r.; Rosel ur. 28.01.1827 r., zm. 12.02.1827 r.; syn (imię nieznane) ur. 28.08.1829 r., zmarł wkrótce po urodzeniu. Wyprowadzili się z Żor 4.12.1831 r. do Mikołowa (bez Josepha).

MOSLER Lipmann Salomon, najemca gospody. Urodzony 24.02.1761 r., zmarł 7.07.1833 r. Jego żoną od 4.05.1798 r. była Taube Loebel ur. 8.09.1774 r. Dzieci: Rifke ur. 4.03.1808 r., wyprowadziła się 21.05.1828 r. do Rybnika i tam wyszła za mąż; Daniel (Nathan) ur. 9.12.1812 r., przeniósł się do Pszczyny.

MOSLER Loebel Aron, restaurator. Był żonaty z Amalie Berger ur. w Bytomiu, zmarłą 5.11.1881 r., w wieku 80 lat. Zgon zgłosiła synowa Mathilde Mosler. Ich syn Simon urodził się 2.01.1821 r.

MOSLER Salomon, handlarz. O małżonce brak danych. Dzieci: Jochem (Heymann) ur. 4.04.1818 r., zm. 16.01.1820 r., pochowany w Żorach; Aron ur. 18.03.1820 r., zm. 22.09.1821 r., pochowany w Żorach.

MOSLER Salomon Simon, restaurator, syn restauratora Loabela i Amalie Berger. Zmarł 23.07.1879 r. w wieku 58 lat. Był również dzierżawcą myta i bud jarmarcznych. Ożenił się 7.02.1857 r. z Mathilde Sonntag z Bytomia, córką Heymanna i Caroline (zapis nazwiska słabo czytelny). Dzieci: Caroline ur. 25.11.1857 r., wyszła za mąż 28.01.1887 r. za kupca Josefa Heymanna z Nałki ur. 4.01.1834 r., syna Abrahama i Charlotte Lustig; Louis

ur. 17.03.1859 r., zm. 18.06.1862 r.; Julius ur. 21.06.1860 r.; Georg ur. 26.01.1862 r.; Flora ur. 16.01.1863 r.; Toni ur. 21.01.1864 r.; Albert ur. 24.04.1865 r.; Ludwig ur. 2.08.1866 r., zm. 25.03.1867 r.; Siegmund ur. 13.01.1868 r., zm. 2.02.1868 r.; Siegmund ur. 4.04.1869 r.; Isidor ur. 4.06.1870 r., zm. 12.07.1870 r.; Bertha ur. 13.02.1872 r.; Hermann ur. 19.02.1879 r., zm. 22.04.1879 r.

MÜNZER Michael, bez zawodu, ur. 18.03.1800 r. Był żonaty z Johanną Leschziner ur. 4.02.1806 r. Ich dziećmi byli: Minna ur. 9.07.1826 r.; Theresa ur. 24.05.1828 r., zm. 3.11.1836 r.; Abraham ur. 19.02.1830 r.; Isaak ur. 10.07.1832 r., zm. 20.02.1834 r.; Rosalie ur. 15.05.1834 r. Przeprowadzili się do Żor 6.10.1833 r. ze Starych Tarnowic k/Tarnowskich Gór. Wyprowadzili się 20.10.1835 r. do Wygody k/Żor.

MUHR Jochem, bez zawodu. Zmarł 6.12.1816 r. na zgrzybiałość starczą, w wieku 84 lat, pochowany w Żorach.

MÜLLER Hermann, urodzony i zamieszkały w Wiśniczu k/Bochni, syn Lejby i Etel Ester Fallbaum. Żonaty był z Rosą Rabe. Zmarł w Żorach 6.04.1921 r., w wieku 24 lat.

NEMAN Rudolf, ur. we Wrocławiu, syn Izaaka i Ernestine Lewy. Mieszkał w Żorach i tu zmarł 20.12.1902 r., w wieku 32 lat. Jego zgon zgłosił brat Bruno Neman, kupiec z Poznania.

NEUMANN Rosalia, urodzona w 1812 r. Przeprowadziła się do Żor 29.11.1831 r. z Gliwic.

NOHMA Jacob. Wyprowadził się z Żor 1.05.1821 r. do Gliwic.

NOTHMANN Izaak, czeladnik garbarski. Żonaty był z Rosel Wolf. Mieli córkę Charlotte ur. 15.02.1851 r., zm. 13.03.1852 r.

OLSAUER Abraham ur. 30.01.1749 r., zm. 15.04.1833 r. na zgrzybiałość starczą. Żonaty był z Riffke ur. 29.03.1764 r., która zmarła 9.04.1833 r. na paraliż płuc.

ORLENSTEIN Rosine, wyszła za mąż 13.12.1819 r. za Izaaka Freunda z Zabrza, syna Barucha. Ślub dał im rabin A. Freund.

OSCHINSKI Simon, wyprowadził się do Mikołowa w 1824 r.

PANOFSKI Joseph ur. 10.03.1810 r., kupiec, syn Mosesa i Handel Sorauer. Zmarł 28.01.1891 r. Jego ojciec był dzierżawcą huty szkła w Orzeszu. W sporządzonym 29.05.1839 r., testamencie ufundował miastu 500 talarów. W 1849 r. Joseph razem z Abrahamem Sternem został właścicielem młyna parowego. Z początkiem 1861 r. Panofski i Stern podarowali chrześcijańskiemu biednym 6 cetnarów kaszy kukurydzianej. We wrześniu 1847 r. Joseph został wybrany członkiem zarządu miejskiego. Ponownie został wybrany rajcą 9.11.1857 r. W 1851 r. stanął na czele rady deputowanych (rady miejskiej). Wchodził w skład ko-

legium Związku Synagogałnego. W roku 1851, razem z kupcem M. Adlerem, nabył „Hutę Pawła” w Żorach. Wcześniej należała do nich huta „Henrietta” w Czuchowie, położona niedaleko zabudowań dworskich. Był żonaty od 8.01.1837 r. z Selmą Adler z Bytomia, ur. 8.11.1815 r., córką Loebela i Sussanne Staub. Owdowiała, zmarła ona 30.07.1897 r. Przeprowadzili się do Żor 21.02.1837 r. z Orzesza. Dzieci: Louis ur. w 1839 r., potem właściciel huty. Zmarł nieżonaty 28.06.1905 r., w wieku 66 lat; Maurycy (Moritz) ur. w 1842 r.; Albert ur. w 1844 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu na Wielkanoc 1864 r.; Johanna, w wieku 22 lat wyszła za mąż 5.11.1868 r. za kupca Jacoba Simona Frankela z Gliwic, lat 30; Emanuel ur. 6.07.1848 r., zm. 30.07.1848 r.; Natalie ur. 3.10.1849 r., zm. 1.08.1852 r.; Ernestine ur. 15.11.1850 r., zm. 14.03.1851 r.; Raphael ur. 5.12.1854 r., zm. 20.04.1855 r.

PANOFSKI Kurt, właściciel huty. Urodzony 13.01.1884 r., syn Moritza. Zmarł 18.01.1940 r. we Wrocławiu. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy z Else Unger ur. w 1886 r. w Lewinie Brzeskim, córką Carla i Helene Fischer. Zmarła ona 23.01.1913 r., pochowana w miejscu urodzenia. Po jej śmierci Kurt ożenił się po raz wtóry z Betty Schindler ur. 17.11.1888 r. Zginęła ona w 1943 r., zamordowana w hitlerowskim obozie koncentracyjnym. Z obu małżeństw były dzieci: Georg ur. 13.01.1913 r.; Selma Eva ur. 24.08.1919 r.; Eugen ur. 3.04.1821 r.

PANOFSKI Maurycy Moritz, kupiec, właściciel huty, ur. w 1842 r., syn Josepha i Selmy. Ukończył gimnazjum w Raciborzu na św. Michała 1861 r. W 1888 r. wchodził w skład rady miejskiej. Zmarł 4.08.1900 r., w wieku 57 lat. Był żonaty z Emmą Wasservogel, ur. w Środzie Śląskiej, córką Wolfa i Handel Gumpert. Zmarła ona 26.01.1881 r., w wieku 32 lat, po urodzeniu 21.01.1881 r. martwego syna. Drugą żoną Moritza była Gertrude Epstein. Z małżeństwa tego urodziła się trójka dzieci: Kurt ur. 13.01.1884 r.; Eugen ur. 10.04.1887 r.; Lotte ur. 25.11.1895 r., wyszła za mąż 23.12.1917 r. za Bernharda Ungera z Mysłowic. Zginęła w 1943 r., zamordowana w hitlerowskim obozie koncentracyjnym.

PANOFSKI Raphael, kupiec, syn Mosesa i Handel Sorauer. Zmarł 19.12.1851 r., w wieku 29 lat. Był żonaty z Charlotte Adler, córką Loebela i Sussanne Staub, zmarłą 31.03.1885 r., w wieku 60 lat.

PATESZNICKI Jakub, mistrz krawiecki, ur. 8.07.1906 r. Z żoną Adelą (rod. też Patesznicka) ur. 14.09.1912 r., miał dzieci: Reginę ur. 2.05.1932 r. i Feliksa ur. 5.06. 1935 r.

PERL Moses, był żonaty z Louise Hamburger. Mieli córkę Berthę ur. 1.06.1848 r., która wyszła za mąż 4.11.1879 r. za Heinricha Hamburgera.

PETZAL Izaak, żonaty był z Johanne Stern. Mieli syna Siegfrieda, urodzonego 18.05.1856 r.

PETZAL Siegfried, syn Izaaka. Nauczyciel w szkole żydowskiej. Ożenił się 31.01.1882 r. z Ernestine Schindler ur. 19.02.1861 r., córką Loebela i Rosalie Tichauer. Mieli dzieci: ur. 9.11.1882 r. (imię słabo czytelne); Wandę ur. 21.08.1884 r. W styczniu 1879 r. zawarł umowę na 200 marek, a w lipcu i sierpniu tego roku spełnił swój obowiązek służby wojskowej. W październiku 1880 r. w Głogówku złożył powtórne egzaminy, na podstawie których przyznane mu 2.04.1879 r. stanowisko nauczyciela zostało definitywnie zatwierdzone. Z dniem 15.05.1881 r. Petzal zorganizował kurs nauki języków francuskiego i angielskiego. Był współzałożycielem Związku Nauczycielskiego (5.07.1884 r.). Uczył do 1883 r.

PFEIL Joseph Wolf, kupiec. W wieku 28 lat ożenił się 24.04.1865 r. z Dorrel Friedlander, lat 26, córką kupca Moritza i Berthe Worm. Mieli córkę Otilie ur. 24.10.1865 r.

PINCZOWER Max, żonaty z Evą Bujakowski. Mieli córkę Else Margarethe ur. 19.01.1879 r. Wyszła ona za mąż 2.04.1897 r. za kupca Alberta (Abrahama) Goldberga ur. 6.01.1867 r., syna Simona i Henriette Reisner z Gubina.

PLAUT Raphael, nauczyciel. Urodził się 11.01.1876 r., jako syn Mosesa i Berthy Goldschmidt, zam. Wilingshausen. Został powołany na nauczyciela szkoły żydowskiej w 1897 r. Ożenił się 16.10.1900 r. z Else Frankel ur. 16.05.1878 r., córką Josepha i Ernestine Bergmann. Świadkiem na ich ślubie był Jonas Plaut. Ich dzieci: Max ur. 17.10.1901 r., uczęszczał najpierw do szkoły kierowanej przez ojca, potem, razem z przyjacielem Walterem Zweigiem, uczył się w szkole w Pszczynie. Maturę zdał w Marburgu i tam rozpoczął studia, które kontynuował w Hamburgu i Rostocku, gdzie w 1928 r. uzyskał stopień doktora prawa. W czasach Hitlera jako Żyd był kilkakrotnie zamykany w obozach. Podczas wojny udało mu się przemyścić duże ilości lekarstw i żywności do obozu koncentracyjnego Theresienstadt. Oprócz tego pomógł wielu współwyznawcom w ich beznadziejnym położeniu. W 1944 r. uczestniczył przy wymianie 272 Żydów na Niemców z Sarony w Palestynie. W ten sposób również on udał się do Palestyny. W 1950 r. wrócił do Niemiec i w Bremie, a później w Hamburgu, był prawnikiem i nadrabimem. Z okazji jego 65. rocznicy urodzin, które spędził w Bremie, złożyło mu życzenia nie mniej niż 200 osób. Z kolei w 70. rocznicę urodzin politycy i naukowcy z całego świata podarowali mu książkę z zebranymi w niej jego artykułami. W roku 1971 został dr Max Plaut wybrany prezydentem międzynaro-

dowej Akademii Lessing w Wolfenbüttel. Wspiera ona rozwój naukowców z całego świata, szczególnie pochodzenia żydowskiego. Dr Max Plaut zmarł 8.03.1974 r. w Hamburgu; Vilma ur. 20.03.1903 r.; Josef ur. 2.08.1907 r., zamieszkał w Izraelu i był tam wysokim urzędnikiem pocztowym; Ruth ur. 26.06.1912 r. W dniu 22.06.1920 r. rodzina Plautów wyprowadziła się do Hamburga.

PLESSNER Salomon Izaak, ufundował prawdopodobnie pierwszy i najstarszy legat gminy, zapisując w 1789 r. dla gminy żydowskiej 500 talarów, ażeby z odsetek od tego kapitału móc nauczać dzieci religii i obyczajów mojżeszowych. Żonaty był z Handel, która zmarła jako wdowa 23.02.1848 r., w wieku 65 lat.

POPPELAUER Pincus, nauczyciel, ur. 4.02.1801 r., syn Mosesa. Przeprowadził się do Żor 28.02.1827 r. z Dobrodzienia. Uczył religii (ok. 1829 r.). Zmarł 1.02.1851 r. Był żonaty od 3.09.1827 r. z wdową Heleną Traugoth (rodowe Olsauer) ur. 8.07.1803 r., córką Abrahama i Riffke. Ślub dał im rabin A. Freund. Zmarła 19.12.1884 r. Dzieci: Nanny ur. 10.07.1828 r., wyszła za mąż 6.03.1854 r. za szynkarza Heymanna Gerstela z Piaska k/Lublińca; Rachel ur. 1.03.1830 r.; Minna ur. 12.03.1832 r.; Feigerle Fanny ur. 29.05.1834 r.; Bejla ur. 12.12.1836 r.

POROMSKI Jacob, ur. w 1792 r. Przeprowadził się do Żor 1.05.1819 r. z Hulczyna na Śląsku czeskim.

PRAGER Abraham, handlarz, żonaty z Isabelle Adler. Mieli dwóch synów: Wilhelma ur. 27.12.1864 r. i Maxa ur. 5.01.1868 r.

PRAGER Izaak, mistrz szklarski, ur. w Pyskowicach, syn Marcusa i Fanny Glass. Został królem kurkowym w 1849 r. Zmarł 12.05.1892 r. w wieku 75 lat. Zgon zgłosił kupiec Moritz Prager, syn Wolfa. Żoną Izaaka była Marie Friederike Riefke też Glass, córka Loebela i Symche. Zmarła ona 29.10.1895 r., w wieku 80 lat. Ich dziećmi byli: Loebel ur. 25.12.1848 r.; Fanny ur. 17.03.1851 r.; Rosel ur. 14.06.1854 r.; Mayer ur. 17.04.1857 r.; Caroline ur. 12.05.1859 r.

PRAGER Leopold, mistrz blacharski i rymarski, kołodziej. Z żoną Rosalie Glaser miał dzieci: Hedwig ur. w Zabrze, zm. 4.08.1893 r., w wieku 18 lat; Moritza ur. 30.03.1876 r.; Eugena ur. 23.06.1878 r., zm. 21.07.1879 r.; Alberta ur. 1.12.1879 r.; Gertrud ur. 6.01.1883 r.; Elisabeth ur. 7.05.1884 r.; Elfride ur. 1.01.1886 r.; Willego ur. 10.10.1887 r.; Fritz Siegmunda ur. 14.09.1889 r.

PRAGER Moses, zmarł 15.04.1813 r. na biegunkę, w wieku 16 tygodni.

PRAGER Moses, goniec, posłaniec wiejski. Miał syna Wolfa ur. 22.11.1812 r.

PRAGER Moses z Łędzin. Miał córkę Rosel, która wyszła za mąż w Żorach w dniu 13.01.1836 r. za Wilhelma Tichauera z Łędzin, syna Samuela. Ślub dał im rabin A. Freund.

- PRAGER Salomon**, zmarł 10.07.1869 r., w wieku 88 lat. Jego żoną była Dorel Elsner, zmarła 6.03.1849 r., w wieku 76 lat.
- PRAGER Salomon**, handlarz artykułami wełnianymi. Urodził się 8.09.1787 r., a ożenił 30.09.1808 r. z Charlotte Dorel Jacob ur. 1.12.1784 r. Przeprowadzili się do Żor 2.09.1817 r. z Woszczyc. Mieli syna Wilhelma (Wolfa) ur. 13.08.1810 r.
- PRAGER Wolf**, handlarz, ur. 13.08.1810 r., syn Salomona. Wyprowadził się z Żor 10.05.1826 r. do Białej Prudnickiej. Po powrocie ożenił się 11.02.1829 r. z Charlotte (Lotte) Katschinski ur. 11.11.1812 r., córką Marcusa i Berty Olsauer. Ślub dał im rabin A. Freund. Owdowiała, zmarła 7.06.1894 r. Ich dzieci: Rosalie (Rosel) ur. 24.09.1829 r., zm. 7.04.1909 r. niezamężna, miała córkę Marie ur. 30.03.1869 r., zm. 1.07.1869 r.; Moritz ur. 1.10.1831 r., zm. 26.04.1902 r.; Rifke ur. 1.12.1833 r.; Rachel ur. 7.11.1835 r.; Handel ur. 18.03.1837 r.; Abraham Hirschel ur. 15.09.1838 r.; Ernestine ur. 14.10.1840 r.; Fanny ur. 4.05.1842 r., wyszła za mąż 15.08.1873 r. za Tobiasza Seibel z Mysłowic, lat 24; Babette ur. 16.11.1843 r.; Joseph ur. 1.09.1845 r., ożenił się 17.01.1873 r. z Handel Freund, lat 33, córką Samuela; Henriette ur. 6.06.1847 r., poślubiła 6.09.1876 r. Jacoba Janczalek z Chorzowa.
- PREISER Hermann**, był żonaty z Fanny Kober, która urodziła się 15.08.1853 r. w Dobrodzieniu k/Lublińca. Jej rodzicami byli Jacob i Jannette Klempner. Zmarła ona 4.12.1880 r., bez potomstwa. Drugą żoną była Friederike Kober, siostra Fanny. Z ich małżeństwa urodził się martwy syn (2.02.1883 r.).
- PREISER Wilhelm**, mistrz szewski. Z żoną, Jette Goldhammer, miał syna Josefa ur. 29.03.1886 r.
- PREISS Samuel**, mistrz rzeźnicki. Był żonaty z Marie Steiner. Ich córka Joanna urodziła się 3.01.1909 r.
- PROSCAUER Marcus**, krawiec, ur. 10.10.1809 r. Przeprowadził się do Żor 26.10.1833 r. z Kietrza. W dniu 30.10.1833 r. ożenił się z Minną Schlesinger ur. 2.03.1809 r. Mieli syna Eduarda ur. 4.04.1835 r.
- RECHNIZ Jettel** ur. w 1810 r. Przeprowadziła się do Żor 11.01.1832 r. z Bytomia.
- REICH Baruch**, kramarz, ur. w 1789 r. Ożenił się 7.04.1823 r. z Rosel Richter z Lublińca ur. 8.07.1796 r. Przeprowadzili się do Żor 10.08.1823 r. z Wodzisławia Śl. i tu przyszły na świat ich dzieci: Fanny ur. 14.06.1824 r. i Koppel ur. 15.10.1826 r. Przenieśli się z Żor 24.10.1827 r. do Lublińca.
- REICHMANN Mendel** z Bierunia, kowal, ur. 5.07.1813 r. Żonaty był z Susanne (Süssel) Hahn ur. 8.07.1815 r. w Żorach, córką Seliga i Ernestine. Owdowiała, zmarła 1.10.1886 r. Mieli dzieci: Ro-

salie (Rosel), wyszła za mąż 12.06.1871 r., w wieku 30 lat, za szewca Philippa Fraenkela z Bielska, lat 34; Friederike, zm. 17.10.1848 r. w wieku 2 lat; Jeanette Rosalię zm. 13.04.1848 r., w wieku 6 lat.

RIESENFELD Nanny rod. Singer, ur. w Mysłowicach, córka Hermanna i Marie Fränkel. O mężu brak danych. Mieszkała w Gardawicach. Zmarła 27.08.1913 r. w Żorach, w wieku 65 lat.

RING Moritz, ur. w Opolu, syn Heinricha i Agnes Colm z Raciborza. Zmarł jako kawaler 7.07.1916 r. w Żorach, w wieku 59 lat.

RISCHOWSKI Izaak, właściciel gospody. Był żonaty z owdowiałą Babette Loewy (rod. Wollberger). Mieli dwóch synów: Roberta ur. 10.01.1848 r.; Wictora ur. 6.08.1849 r., zm. 15.11.1849 r.

RISCHOWSKI Loebel, agent. Urodził się 3.09.1786 r., a zmarł 10.09.1864 r. Do Żor przeprowadził się 30.01.1817 r. z Boryni. Jego żoną od 4.02.1817 r. była Feigerle Olsauer ur. 7.07.1796 r., córka Abrahama. Ślub dał im rabin A. Freund. Przybyli do Żor 22.05.1818 r. z Niewiadomia. Z ich związku były dzieci: Izaak ur. 9.08.1817 r.; Hanne (Handel) ur. 5.01.1819 r.; Simon, ur. 20.12.1820 r., razem z dwójką innych dzieci wyznania mojżeszowego uczęszczał w 1834 r. do miejskiej szkoły podstawowej w Mikołowie; Helene Caroline ur. 30.12.1822 r., zm. 4.12.1847 r.; Joseph ur. 9.05.1825 r.; Jette ur. 16.03.1827 r., zm. 18.08.1829 r.; Marie Mariane ur. 27.12.1828 r., niezamężna, urodziła 6.05.1858 r. syna Isaaka, 25.06.1867 r. ożenił się z nią ojciec dziecka, mistrz murarski Heinrich Berliner; Charlotte ur. 17.02.1831 r. zm. 21.04.1848 r.; Jettel ur. 31.01.1833 r., zm. 11.11.1834 r.; Rifke ur. 22.04.1835 r.

RISCHOWSKI Loebel, właściciel gospody, zmarł 12.05.1848 r. Zgon zgłosiła krewna Fanny Olsauer.

RITTER Marcus, handlarz, ur. 13.10.1806 r. Ożenił się 4.01.1831 r. z Rosalie (Rosel) Berliner ur. 5.12.1809 r., córką Moritza i Helene Herzberg, zmarłą 4.01.1903 r. Dzieci: Simon ur. 1.09.1831 r., czeladnik murarski, zm. 27.12.1856 r.; Moses ur. 13.07.1833 r., zm. 27.10.1837 r.; Benjamin ur. 25.11.1835 r.; Johanna Handel ur. 3.04.1838 r., wyszła za mąż 25.10.1864 r. za garbarza Josela Scharfa ur. 18.08.1837 r. Wyprowadzili się 20.06.1831 r. do Wygody k/Żor. Wrócili stamtąd 29.11.1834 r. Po raz drugi opuścili Żory 28.03.1835 r. i udali się do Pilchowic. Ostatecznie wrócili 29.04.1836 r. z Rybnika.

ROSENBAUM Berthe, wyszła za mąż 25.01.1855 r. za mistrza stolarskiego Moritza Schillera.

ROSENBAUM David Max, ur. 25.10.1888 r., syn szynkarza Emanuela i Idy Sonnenfeld.

ROSENBAUM Fanny, w wieku 23 lat 5.05.1871 r. wyszła za mąż za handlarza Judę Eisenbergera z Klarno(?) k/Oświęcimia.

ROSENBAUM Helene (rodowe Hoffmann), żona Moritza. Zmarła 31.01.1848 r.

ROSENBAUM Izaak, kupiec, ur. 6.05.1804 r., syn Josepha. Przeprowadził się do Żor 31.12.1829 r. z Wodzisławia Śl. Ożenił się 6.01.1830 r. z Jettel Hoffmann ur. 28.03.1809 r., córką Michała. Ślub dał im rabin A. Freund. Zmarła na skutek spalania 10.11.1835 r. Dzieci: Fanny ur. 27.11.1830 r.; Berthe ur. 14.02.1832 r., zm. 30.09.1832 r. na zapalenie gardła; Babette ur. 3.06.1833 r.; Marie ur. 27.12.1834 r. Drugą żoną Izaaka była Handel Hoffmann, siostra Jettel. Ślub odbył się 18.01.1836 r. Zmarła 2.11.1874 r., w wieku 56 lat. Z tego małżeństwa były dzieci: Jettel (Güttel) ur. 18.02.1837 r., 3.06.1869 r. wyszła za mąż za handlarza skórami Marcusa Joachimsmann z Klarno(?) k/Oświęcimia, lat 26; Heinrich (Hirschel) ur. 16.10.1847 r., zm. 16.10.1847 r. (chory na padaczkę, utonął w stawie „Śmieszek”), terminator w handlu; Lehne ur. 28.10.1848 r. (prawdopodobnie zmarła); Lehne ur. 10.03.1852 r., wyszła za mąż 27.10.1874 r. za handlarza Josefa Klapholza z Krakowa, syna Abrahama, lat 35.

ROSENBAUM Loebel, ur. w 1789 r. Żonaty z Feigerle (brak bliższych danych) ur. w 1797 r. Mieli syna Izaaka, ur. w 1817 r. Wyprowadzili się z Żor 6.10.1817 r. do Niewiadomia.

ROSENBAUM Max, kawaler. Urodził się w Piotrowce k/Strzelec Opolskich, jako syn Salo i Dorel Holke (Holle). Zmarł w Żorach 19.03.1916 r., w wieku 27 lat.

ROSENBAUM Moritz, handlarz art. spożywczych, oberżysta. Urodzony 6.01.1811 r. w Wodzisławiu Śl., syn Josepha i Fanny Breit. Zmarł 14.01.1877 r. Zgon zgłosił handlarz Marcus Joachimsmann. Żonaty był z Albertine Hoffmann. Mieli dzieci: Lehne (Linne) ur. 6.11.1850 r., wyszła za mąż 24.11.1877 r. za wdowca Juliusa Eisenbergera; Caroline ur. 2.03.1854 r.; Rosalie ur. 14.10.1856 r.; Jettel ur. 13.03.1859 r., niezamężna, urodziła córkę 14.11.1870 r. (brak imienia); Babette ur. 23.01.1861 r.; Ernestine ur. 21.12.1862 r.; Natalie ur. 14.01.1865 r.; Juliusa ur. 8.02.1866 r.; Helene ur. 21.03.1867 r.; Dorel ur. 29.06.1868 r., zm. 11.07.1868 r.

ROSENBAUM Moses, nieżonaty. W wieku 17 lat przeprowadził się do Żor 10.04.1817 r. z Mikołowa. Wrócił tam z powrotem 18.06.1817 r.

ROSENBAUM Moses, handlarz, ur. 6.02.1812 r. Przeprowadził się do Żor 18.08.1835 r. z Wodzisławia Śl. i w tym samym dniu ożenił się z Lene Hoffmann ur. 9.06.1816 r. Jego matka, Caroline Heidenfeld, osiadła w Żorach 9.03.1836 r. Mieli dwóch synów: Josepha ur. 2.07.1836 r. i Salomona (brak daty urodzenia).

- ROSENBAUM Salomon**, handlarz, syn Moritza i Lene Hoffmann. Nieżonaty, zmarł 23.09.1887 r., w wieku 48 lat. Zgon zgłosił bliżej nieznanymi kupiec Alfred Rosenbaum.
- ROSENBERG Simon**, mistrz garbarski, żonaty z Caroline Hamburger. Mieli dzieci: Waleskę ur. 7.07.1860 r., zm. 15.09.1871 r.; Reginę ur. 12.09.1861 r. 30.09.1875 r. o godz. 19.30 przez nieuwagę na Kleszczówce wybuchł w jego domu pożar. Spaliły się całkowicie 4 wielkie domy mieszkalne; 20 rodzin robotniczych zostało bez dachu nad głową. 31.03.1882 r. zlecono mu dzierżawę pobierania tygodniowych opłat za spędzane na jarmarku bydło na okres od 1.04. do 1883 r.
- ROSENFELD Wolf** z Orzesza. Zmarł 27.04.1836 r. na gruźlicę, w wieku 45 lat.
- ROSENTHAL Joseph**, handlarz szkłem, kuśnierz, szynkarz, ur. w 1781 r. Przeprowadził się do Żor 7.01.1811 r. z Wielowscy k/ Toszka. Owdowiały, zmarł 30.10.1865 r. Jego żoną od 20.05.1811 r. była Mirel Minna Glass ur. w 1788 r., zmarła 11.09.1857 r. Ich dzieci: Rosel ur. 1811 r., wyszła za mąż 14.11.1836 r. za Emanuela Manneberga z Wodzisławia Śl., syna Jeanette z Reisnerhoefel. Przenieśli się do Gwoździan k/Dobrodzienia; Bernhard ur. 13.05.1814 r., wyprowadził się z Żor 24.06.1830 r. do Dobrodzienia, zmarł 7.04.1836 r.; Abraham Hirschel ur. 18.06.1816 r., zm. 9.08.1816 r. na epilepsję, pochowany w Żorach; Mandel ur. 28.10.1817 r.; Marcus ur. 14.05.1820 r.; Trudel (Handel) ur. 9.06.1822 r., zamężna od 3.03.1858 r. z kupcem Aronem Hengerem ze Stabendorf, lat 36; Charlotte ur. 13.02.1825 r.; Izaak ur. 13.02.1827 r.; Moritz ur. 17.07.1829 r., Jettel ur. 9.11.1832 r., zm. 23.01.1834 r.; Joseph ur. 2.07.1836 r.
- ROSENTHAL Joseph**, pomocnik nauczyciela w szkole żydowskiej, pojawił się w Żorach ok. 1834 r. Zatrudniono go do nauki języka hebrajskiego z miesięcznym wynagrodzeniem 8 talarów. Nowo wybrani przełożeni gminy żydowskiej wypowiedzieli mu jednak pracę i wyjaśnili, że poszukują człowieka młodszego (miał 40 lat) i z mniejszymi wymaganiami płacowymi.
- ROTH Adolph** z Palowic, szynkarz. Zmarł w Żorach 10.12.1849 r., w wieku 31 lat.
- ROTH Moritz**, kupiec, zm. 14.05.1853 r. Był dwukrotnie żonaty. Najpierw z Fanni Handler, która zmarła 13.02.1849 r. Po jej śmierci poślubił Nanni Freund. Z obu małżeństw były dzieci: Handel ur. 26.12.1847 r. i Heymann ur. 21.03.1851 r.
- ROTH Rosel**, przeprowadziła się do Żor 25.06.1832 r. z Tworoga k/Gliwic.
- SACHS Aron**, kupiec, ur. 8.04.1796 r., syn Mendla. Zmarł 20.05.1864 r. Od 7.06.1825 r. był żonaty z Evą Knopf ur. 10.11.1807 r. Ślub dał rabin A. Freund. Zmarła ona 22.01.1857 r. Dzieci: Moritz

ur. 3.05.1826 r., zm. 6.08.1827 r., pochowany w Żorach; Julius ur. 10.9.1828 r.; David ur. 26.08.1830 r., zm. 10.09.1830 r.; Bernhard ur. 2.10.1831 r.; Izaak ur. 4.03.1834 r.; Loebel ur. 13.11.1836 r., przeniósł się do Wrocławia. W roku 1834 Aron został wybrany przełożonym gminy żydowskiej. Wchodził w skład zarządu Związku Synagogałnego. Razem z bratem Josephem prowadził sklep z art. korzennymi i alkoholem.

SACHS Joseph, handlarz, ur. 4.04.1792 r., syn Mendla. Zmarł 24.07.1867 r. w Roźdzeniu. Był żonaty od 12.03.1817 r. z Lehne Guttmann ur. 8.10.1797 r. Ślub dał rabin A. Freund. Z tego związku były dzieci: Handel ur. 13.12.1826 r.; Moses Aron ur. 2.04.1828 r.; Emilie ur. 2.02.1830 r., wyszła za mąż 29.04.1858 r. za mistrza blacharskiego Emanuela Proskauera z Raciborza, lat 26, syna Jacoba i Babette Mandowski; Jettel ur. 15.09.1831 r., zm. 11.04.1833 r. na epilepsję.

SACHS Mendel, kupiec. Urodzony w 1757 r., zmarł 7.03.1848 r. Jego żoną była Johanna (Jettel) Bothenheimer ur. w 1768 r., zmarła 15.04.1836 r. w wyniku krwotoku. Mieli dzieci Joseph ur. 4.04.1792 r., poślubił 12.03.1817 r. Lehne Guttmann; Aron ur. 8.04.1796 r., ożenił się 7.06.1825 r. z Evą Knopf.

SALOMON Abraham, w szkole żydowskiej uczył religii oraz czytania i pisanie po hebrajsku. Odmówił złożenia egzaminu przed władzą szkolną i zaprzestał nauczania ok. 1812 r.

SALOMON Maurycy Moritz, nauczyciel domowy, ur. w 1785 r. w Kępnie. Uczył w szkole żydowskiej przez 10 lat. Z końcem maja 1823 r. został nauczycielem prywatnym.

SCHAEFER Baruch, syn wdowy Marie. Ożenił się 29.06.1836 r. z Rosel Wantenberg z Olesna. Ślub dał im rabin A. Freund.

SCHALL Abraham, kupiec, przedsiębiorca budowlany. W kwietniu 1874 r., wszedł w skład zarządu spółki górniczej na wydobycie węgla w rejonie Żor. W 1879 r. kupił gospodę „Pod Winnym Gronem”, a w następnym roku według jego wskazówek (był przełożonym gminy) wymieniono ogrodzenie otaczające synagogę i naprawiono przed nią plac. W 1888 r. A. Schall wchodził w skład rady miejskiej. Był żonaty był z Charlotte (rodowe też Schall), urodzoną w Golasowicach, córką Nathana i Pauline. Zmarła ona 22.09.1882 r., w wieku 58 lat.

SCHALL Hermann, księgowy, miał syna Maxa ur. 1.04.1881 r.

SCHALL Nathan, kupiec, właściciel majątku. Był dwukrotnie żonaty. Pierwszy raz z Pauline, o której brak bliższych danych. Miał z nią córkę Charlotte, która wyszła za mąż za Abrahama, też Schalla. Po jej śmierci Nathan ożenił się z Regine Cohn. Z tego związku byli dwaj synowie: Ernest i Moritz Max ur. 11.09.1887 r. W bliżej nieznanym czasie Nathan Schall opuścił

Żory i przeniósł się do Wrocławia. W roku 1898 ofiarował on między innymi 800 marek na prace malarskie w synagodze.

SCHARFF Joseph Emanuel, handlarz owocami południowymi. Żonaty był z Johanną (Handel) Ritter, która zmarła 12.06.1874 r., w wieku 38 lat. Ich dziećmi byli: Helene ur. 8.12.1864 r.; Regine ur. 26.09.1866 r.; Max ur. 8.02.1868 r.; Simon ur. 21.12.1870 r.; Rosalie ur. 1.07.1872 r., zm. 10.07.1872 r.

SCHÄFER Berthe, panna, rodzice nieznani. Zmarła 14.12.1915 r., w wieku 65 lat.

SCHÄFFER Marcus, właściciel gospody, zmarł 4.08.1853 r.

SCHELZER Anna, urodzona w Szopienicach, córka Marcusa i Rosalie Berger. Mieszkała w Żorach i tu zmarła 25.07.1882 r., w wieku 1 miesiąca.

SCHILLER Elias, introligator. Urodzony 20.05.1798 r., syn Jacoba. Od 26.05.1817 r. był żonaty z Rebeką Blumenthal ur. 3.07.1801 r., kucharką arendarza (dzierżawcy) z Rudziczki. Ślub dał im rabin A. Freund. Z małżeństwa tego pozostały dzieci: Aron ur. 23.06.1818 r.; Charlotte ur. 25.06.1820 r., zamężna, przeniosła się 26.05.1845 r. do Zabrze; Sara ur. 10.10.1822 r.; Dorel ur. 4.12.1823 r.; Eva ur. 18.01.1825 r.; Sophie (Süssel) ur. 12.12.1827 r., wyszła za mąż 7.09.1855 r. za krawca Josepha Krakauera; Heymann ur. 12.02.1829 r.; Moritz ur. 15.10.1830 r.; Handel ur. 16.12.1832 r., zm. 4.08.1836 r. na czerwone; Pincus ur. 3.02.1835 r., zm. 4.08.1836 r.; Rachel ur. 1.02.1837 r. Z okazji złotych godów małżonkom Eliaszowi i Rebecce Schillerom wręczono prezent w postaci comiesięcznej wypłaty w wysokości 1 talara i 10 srebrnych groszy, zwolniono ich też od wszystkich miejskich podatków. Z kolei w 1877 r., w 60. rocznicę pożycia małżeńskiego, Schillerom podwyższono miesięczny zasiłek do wysokości 6 marek.

SCHILLER Jacob, ur. 23.02.1764 r., zmarł 12.01.1831 r., na zgrzybiałość starczą. Był dwukrotnie żonaty. Po raz pierwszy poślubił Formethę, która zmarła 11.03.1813 r. na gruźlicę płuc, w wieku 55 lat. Po jej śmierci ożenił się powtórnie z Beate Elias ur. 17.09.1769 r. W dniu 27.10. 1821 r. wyprowadziła się ona do Pszczyny. Z pierwszego małżeństwa były dzieci: Elias ur. 20.05.1798 r.; Izaak ur. w 1801 r., wyprowadził się z Żor 10.12.1823 r. do Brzezinki k/Mysłowic. Wrócił 12.05.1824 r. Następnie przeniósł się 23.02.1826 r. do miejscowości Garnicke(?) k/Bytomia (zapis słabo czytelny); Moritz ur. 20.09.1807 r., ożenił się 25.01.1855 r. z Berthą Rosenbaum; Eva ur. 11.05.1808 r., wyszła za mąż za Moritza Herzfelda.

SCHILLER Moritz, mistrz stolarski, woźnica, handlarz. Urodzony 20.09.1807 r., syn Jacoba. 25.01.1855 r. zawarł związek małżeński z Berthe Rosenbaum, z którą miał dzieci: Juliusa ur.

30.03.1855 r., który ukończył gimnazjum w Pszczynie, a od 2.05.1874 r. do 24.10.1878 r. studiował medycynę we Wrocławiu. Został lekarzem powiatowym w Ziębicach; Jettel ur. 2.10.1856 r.; Selig ur. 8.06.1858 r.; Joseph ur. 9.04.1860 r.; Cecilie ur. 27.02.1862 r.; Paula ur. 9.04.1864 r., Linna ur. 1.05.1866 r., zm. 22.02.1868 r.; Adolph ur. 15.06.1868 r.

SCHILLER Pincus, blacharz. W wieku 22 lat ożenił się 18.01.1858 r. z Ernestine Froehlich, lat 22.

SCHILLER Samuel Hirschel, urodzony w 1794 r. w Wielowsi, nauczyciel prywatny, uczył w szkole żydowskiej czytania i pisanie w języku hebrajskim oraz niemieckim, a także rachowania i religii mojżeszowej.

SCHINDLER Heinrich, kramarz, oberżysta. Żonaty z Marie Froehlich z Bełku, miał z nią dwie córki: Toni ur. 5.02.1858 r. i Rosalie ur. 21.05.1859 r. w Bełku.

SCHINDLER Jacob, żonaty z Evą ur. w 1798 r. Mieli córkę Babette ur. 25.10.1821 r. w Żorach. Wyprowadzili się 23.10.1821 r. do Dębieńska Wielkiego. Wrócili do Żor 19.11.1821 r. z Bełku.

SCHINDLER Jonas, ur. w 1784 r. Był żonaty z Haline Loewy, ur. w 1784 r. Dzieci: Rebeka ur. 1807 r.; Rosel ur. 1809 r.; Salomon ur. 1811 r.; Moses ur. 1813 r.; Simon ur. 1815 r.; Kalmann ur. 1819 r. Przeprowadzili się do Żor 31.07.1822 r. z Sośnicowic. Stąd przenieśli się 19.04.1824 r. do Boryni Górnej.

SCHINDLER Jonas, zmarł 31.03.1899 r., w wieku 60 lat. Był dwukrotnie żonaty. Z pierwszą żoną Anną Fuchs miał syna Maxa, urodzonego w Bytomiu. Zmarł on 7.05.1903 r., w wieku 41 lat. Drugim dzieckiem, z małżeństwa z Rosalie Jacobowitz, był Siegmund (Simon), urodzony w Gliwicach.

SCHINDLER Keile, wdowa. Zmarła 13.04.1858 r., w wieku 86 lat.

SCHINDLER Loebel, siodlarz, ur. 3.12.1801 r., syn Josepha Heymanna. Przeprowadził się do Żor 15.01.1827 r. z Bierunia. Tu ożenił się 15.01.1827 r. z Jeanette Cohn, ur. 8.07.1801 r. Ślub dał rabin A. Freund. Ich dziećmi byli: Charlotte ur. 3.12.1820 r., nieślubna córka Jeanette, wyprowadziła się 20.03.1833 do wuja, destylatora Arona Hahna w Strzelcach Opolskich, stamtąd przeniosła się do Wrocławia; Jacob ur. 8.02.1828 r.; Samuel ur. 5.05.1830 r., wprowadził się do Dębieńska.

SCHINDLER Loebel, mistrz garbarski. W wieku 57 lat ożenił się 26.10.1864 r. z Rosalie Tichauer, ur. 14.07.1834 r. w Tychach, córką rzeźnika Simona i Ernestine. Zmarła ona 20.06.1893 r. Dzieci: Simon ur. 30.09.1855 r.; Joseph ur. 10.08.1857 r.; Salo ur. 17.05.1859 r., zm. 24.05.1859 r.; Ernestine ur. 19.02.1861 r., wyszła za mąż 31.01.1882 r. za Siegfrieda Petzala; Jeanette ur.

28.05.1862 r., zm. 25.04.1863 r.; Clara ur. 22.07.1864 r., zm. 22.05.1865 r.; Rebeka ur. 5.04.1867 r., poślubiła 21.02.1888 r. kupca Wilhelma Weisenbergera ur. 3.07.1855 r., syna Salomona i Rosel Silberstein; Benjamin ur. 13.12.1869 r. W dniu 29.11.1864 r. Loebel oświadczył, że jest ojcem również nieślubnych dzieci urodzonych przez jego żonę Rosel.

SCHLEIER Abraham, kupiec, domokrażca, szynkarz. Syn Hirschela i Fanny Rosenbaum. Zmarł 3.03.1881 r., w wieku 52 lat. Żonaty był od 17.06.1864 r. z Rosel Schwarz urodzoną w Paniowach, lat 34, córką Josepha Leo i Jeanette (Jettel) Ansparte. Zmarła 28.11.1907 r. Miała nieślubne dzieci: Heymanna ur. 24.02.1847 r., ożenił się 24.09.1894 r. z Julie Berger ur. 14.09.1861 r., córką Salomona i Ernestine Krakauer; Fanny ur. 29.03.1861 r., zm. 3.04.1861 r.; Juliusa ur. 10.07.1862 r. W dniu 6.07.1864 r. Abraham i Rosel złożyli oświadczenie o uznaniu przez ojca nieślubnych dzieci urodzonych przez Rosel. Po ślubie urodziły się jeszcze następujące dzieci: David ur. 20.10.1865 r.; Moritz ur. 12.12.1867 r.; Joseph, zmarł 24.12.1877 r.

SCHLEIER David, kupiec, syn Abrahama. Żona Fanny Fröhlich, była córką Salo i Henriette Adler. Zmarła 22.12.1909 r., w wieku 43 lat. Mieli dzieci: Henriette ur. 2.04.1891 r., wyszła za mąż 24.07.1912 r. za Georga Schleimera ur. 12.08.1882 r., syna Arona i Minny Land z Katowic; Hertha ur. 21.03.1894 r., poślubiła 25.05.1913 r. właściciela kopalni Salomona Blocha ur. 8.12.1880 r., syna Carla i Amalie Ritter z Tarnowskich Gór.

SCHLEIER Heymann, kupiec. Z żoną, Julie Berger, miał dzieci: Ellę ur. 10.09.1895 r., wyszła za mąż 18.09.1920 r. za Alfreda Borinskiego. Świadkiem na ich ślubie był David Schleier; Alfreda ur. 24.08.1897 r.

SCHLEIER Hirschel Haskel ur. 7.06.1801 r., syn Jochema. Zmarł 18.09.1871 r. Żonaty był z Fanny Rosenbaum ur. w 1803 r. Zmarła ona 2.02.1833 r., pochowana w Żorach. Przeprowadzili się do Żor 26.04.1827 r. ze Szczekowic. Ponownie Hirschel ożenił się 18.09.1833 r. z Jeanette (rod. też Schleier) ze Zgonia, córką Mosesa. Zmarła 9.11.1851 r., w wieku 41 lat. Z obu małżeństw urodziły się dzieci: Baruch ur. 10.01.1825 r., zm. 3.09.1829 r.; Minne ur. 17.01.1827 r., przeniosła się do Suszca; Abraham ur. 15.10.1829 r.; Israel ur. 4.02.1831 r., zm. 19.04.1831 r. na zapalenie płuc; Icek ur. 24.11.1832 r., zm. 11.07.1835 r.; Handel ur. 12.12.1834 r.; Trudel ur. 20.09.1836 r., zm. 4.12.1836 r. na wycieńczenie.

SCHLEIER Jacob (Judel), handlarz. Jego żoną była Caroline (Handel) Doctor. Owdowiała, zmarła 21.01.1872 r., w wieku 59 lat. Mieli syna Adolpha, zmarłego 11.08.1852 r., w wieku 10 lat.

- SCHLEIER Jacob**, handlarz. Z żoną Puckel Nebel miał córkę Ernestine ur. 4.12.1876 r.
- SCHLEIER Jochem**, szynkarz, ur. 8.09.1760 r., zmarł 25.10.1833 r. na gruźlicę. Był żonaty z Sorell (Sara) Bendell ur. 3.08.1769 r. Mieli syna Haskela (Hirschela), który ożenił się 29.04.1823 r. oraz córkę Wilhelminę (Minnę) ur. 9.09.1807 r. Przeprowadzili się do Żor 9.10.1822 r. z Palowic.
- SCHLEIER Julius**, restaurator, kupiec, syn Mosesa i Ernestine Goldberger. Zmarł 14.03.1888 r., w wieku 70 lat. Żonaty był z Friederike (Rikel) Nebel ur. w Brzezince, córką Davida i Henriette Tichauer, zmarłą 13.08.1890 r., w wieku 40 lat. Z małżeństwa tego pozostały dzieci: Jettel ur. 8.09.1881 r.; Eva ur. 21.06.1884 r., zm. 7.03.1885 r.; Heymann ur. 7.01.1887 r.; Charlotte ur. 24.09.1888 r.
- SCHLEIER Moses**, miejscowy ubogi. Zmarł 7.08.1867 r., w wieku 85 lat. Jego żona, Ernestine Goldberger, zmarła 29.04.1869 r., w wieku 96 lat. Mieli dwóch synów: Juliusa, żonatego z Friederike Nebel; Israel zmarł 21.08.1895 r., w wieku 69 lat.
- SCHLEIMER Georg**, kupiec. Z żoną, Henriette Schleier, miał dzieci: córkę martwo urodzoną 27.07.1913 r.; Fanny ur. 5.07.1914 r., zmarła 9.09.1919 r.; Heinza Nathana ur. 12.01.1917 r.
- SCHLESINGER David**, szynkarz. Żonaty z Rosel Wolf, z którą miał dwóch synów: Salomona, zmarł 17.02.1852 r., w wieku 2 lat i Mose-sa ur. 10.11.1851 r.
- SCHLESINGER Dorel**, ur. 8.11.1861 r., córka Samuela i Friederike Oschinski. Wyszła za mąż w dniu 29.01.1889 r. za Maxa Goldsteina.
- SCHLESINGER Hirschel**, właściciel gospody. Zmarł 20.02.1862 r., w wieku 41 lat. Jego żoną była Minna Guttman, a dziećmi: Dorothea (Dorel) ur. 1.02.1848 r., zm. 2.12.1849 r.; Albert ur. 25.09.1850 r.; Auguste ur. 11.07.1853 r.; David ur. 30.03.1856 r.; Ernestine ur. 10.10.1858 r.
- SCHLESINGER Izaak**, nauczyciel. Uczył czytania i pisanie w języku hebrajskim i niemieckim oraz rachowania i religii w szkole żydowskiej. Zdał przed władzą szkolną egzaminy na nauczyciela z najlepszym wynikiem.
- SCHLESINGER Jacob Hirschel**, szklarz, handlował również towarami lokciowymi. Urodził się 15.05.1770 r., a zmarł 19.11.1828 r. na zapalenie płuc, pochowany w Żorach. Żonaty był z Lehne Sannut ur. w 1778 r. i miał z nią dzieci: Gitte ur. w 1802 r.; Jacoba ur. w 1808 r. w Gołkowicach; Minne ur. w 1809 r., wyszła za mąż 30.10.1833 r. za krawca Marcusa Proscauera i 2.11.1833 r. przeprowadziła się z Raciborza do Żor; Finke ur. w 1811 r.; Marcus ur. w 1812 r., był w wojsku w Rybniku, od-

szedł z Żor 24.10.1840 r.; Haline ur. 2.12.1813 r. Wyprowadzili się z Żor 22.07.1818 r. do Raciborza. Prawdopodobnie Jacob był dwukrotnie żonaty, gdyż w dniu 11.07.1821 r. poślubił Hanneken Freund ur. 1797 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Przeprowadzili się do Żor 18.11.1821 r. z Ruptawy. Z tego małżeństwa były dzieci: Salomon ur. 23.09.1822 r.; bliźnięta ur. 20.05.1825 r.: Pincus i Charlotte, która zmarła 5.03.1826 r. na biegunkę, pochowana w Żorach. Po śmierci męża, wdowa Lehne ur. 31.03.1829 r. córkę Ludwine.

SCHLESINGER Jakub był szlechterem, tzn. rzeźnikiem uprawnionym do rytualnego uboju zwierząt.

SCHLESINGER Joseph, nieżonaty, lat 22. Przeprowadził się do Żor 6.06.1817 r. z Adamowic.

SCHLESINGER Salomon z Pszowa, właściciel gospody. Ożenił się w Żorach 20.01.1868 r. z Friederike (Rifke) Oschinski, córką zmarłego kupca Wolfa i Lene Bottenbreiter z Wodzisławia Śl.

SCHNALLENBERG Simon z Gdańska, lat 26. Zarządca gospodarstwa (gospodarczyk) na służbie u Heymanna Labandy. W czasie pożaru 15.08.1807 r. stracił swoje wynagrodzenie w wysokości 48 talarów, uratował jedynie trochę bielizny i odzieży.

SCHOLZ Salo, sukiennik. W 1842 r. stał na czele rady deputowanych (rady miejskiej)

SCHOTT Joachim Heymann z Wodzisławia Śl., kupiec. W wieku 27 lat ożenił się 22.01.1858 r. z wdową Nanny Both, lat 31. Mieli dzieci: Louisa ur. 12.10.1858 r.; Sophie ur. 30.08.1860 r.

SCHOTT Salomon, urodzony w 1811 r. Przeprowadził się do Żor 14.12.1828 r. z Dobrodzienia. W dniu 4.05.1829 r. przeniósł się do Dębieńska Wielkiego.

SCHREIBER Moses Joseph, żonaty z Ittel Goldstein. Mieli dwie córki: Różę ur. 7.06.1909 r. w Skawinie, która wyszła za mąż 31.08.1934 r. za kandydata medycyny Izaaka Pauzera ur. 23.09.1911 r. w Krakowie, syna Jacoba i Bliny Fleiweles z Krakowa; Helenę ur. 2.02.1916 r. w Krakowie, zamężną od 12.08.1938 r. z inż. mech. Bernardem Kimelem ur. 28.03.1913 r. w Horodence. Jego rodzicami byli Isidor i Maria Kellman z Tarnowa.

SCHUFTAN Fanny, sprzedawczyni. Urodziła się 30.03.1890 r., jako córka Israela i Pauline Goldstein z Chorzowa. Wyszła za mąż 7.05.1913 r. za kupca Martina Munzera ur. 28.01.1884 r., syna Jacoba i Berthy Blumenfeld z Katowic.

SCHÜFTAN Hugo, destylator, właściciel gospody. Urodził się 14.09.1909 r., jako syn Israela i Pauline Goldstein z Chorzowa. Jego żoną od 6.09.1909 r. była Laura Brauer ur. 6.10.1882 r.,

córka Davida i Rosalie Guttman. Z małżeństwa tego urodziły się następujące dzieci: Gerhard Joseph ur. 14.07.1910 r., zmarł w tym samym dniu; Kathe ur. 6.09.1912 r., wyprowadziła się 3.09.1919 r. do Katowic.

SCHÜLLER Heymann, blacharz, ur. 22.12.1840 r. Jego żoną od 8.06.1864 r. była Friederike Brill ur. 9.10.1839 r., córka handlarza Pincusa i Evy z Glinicy k/ Lublińca.

SCHÜLLER Jacob, pomocnik nauczyciela w szkole żydowskiej (ok. 1807 r.) udzielał też prywatnej nauki. W dniu 18.12.1815 r. zawarł związek małżeński z Jette, owdowiałą Baranowsky. Ślub dał im rabin A. Freund. Ich córka Magdalena wyszła za mąż 3.01.1821 r. za Marcusa Czeutzburgera ze Strzelec Opolskich, syna Mosesa.

SCHWARCER (brak imienia), kupiec. Żonaty był z Leny Froehlich z Bełku. Mieli syna Heinricha (Hirszela) ur. 1.05.1858 r. w Bełku.

SCHWIRKLAINSKI Rosalie, wdowa, ur. 21.09.1748 r. Przeprowadziła się do Żor 18.11.1818 r. z Szerokiej, razem z dwiema córkami: Handel ur. 8.03.1804 r. i Ester ur. 27.09.1806 r., która przeniosła się 12.10.1824 r. do bliżej nieznanego miejscowości Jeshau (Jessau?). Miała ona nieślubne dzieci: Izaaka ur. 20.06.1826 r.; Jacoba ur. 1.04.1828 r., zm. 27.08.1829 r.; Babette ur. 15.03.1831 r., wydana potem za Davida Süssmanna.

SIEGEL Dorothea (Dorel), niezamężna córka Marcusa i Rosel. Zmarła 5.03.1887 r., w wieku 30 lat. Miała dzieci: Fanny ur. 18.11.1876 r., zm. 15.07.1879 r.; Emma ur. 22.07.1879 r.; Samuel ur. 5.05.1882 r., zm. 18.10.1883 r.; Wilhelmine ur. 17.03.1885 r.

SIEGEL Marcus, krawiec, lat 49. Ożenił się 26.11.1867 r. z Rosel Schmul, owdowiałą Grünbaum, zmarłą 4.11.1892 r., w wieku 76 lat. Mieli dzieci: Jeanette ur. 5.05.1850 r.; Jette ur. 17.07.1852 r., niezamężna, miała córkę Adelheide (Adelaide) ur. 14.10.1872 r., zm. 13.01.1873 r.; bliźniaczki ur. 16.01.1855 r. Dorel i Rikel, która zmarła 26.07.1856 r.; Samuel ur. 22.03.1858 r., zm. 12.12.1869 r.

SIMENAUER Eliaser, przeprowadził się do Żor 18.04.1836 r. z Pieców. Razem z bratem Simonem uczyli bez zezwolenia i dlatego 25 maja oraz 24.07.1836 r. żandarm Höflich złożył na nich doniesienie. Ponieważ już 16 grudnia tegoż roku, po rozprawie w starostwie, groziła im kara za bezprawne udzielanie nauki dzieciom, zostali skazani na grzywnę po 10 talarów każdy z zamianą na areszt. Eliaser, który w międzyczasie został ekonomem w Świerklanach Dolnych, opuścił Żory 4.11.1836 r. i tam się przeniósł. W maju 1837 r. został skazany na 14 dni aresztu.

SIMENAUER Simon, ur. w 1811 r. Przeprowadził się do Żor 30.07.1835 r. z Bierunia. 10.10.1836 r. przeniósł się do Ziemęcic k/Gliwic.

SINGER Marcus Daniel z Zabrzega, syn Berka. Ożenił się 18.06.1827 r. z Handel Glass, z którą miał dzieci: Izaaka ur. 23.07.1831 r.; Bernharda ur. 21.05.1836 r.; Feigerle, zmarła 15.07.1836 r. na wycieńczenie (nieślubna córka Handel).

SKLARSZ Ernestine, zmarła 2.01.1854 r., w wieku 47 lat.

SKRZELITZER Jacob, sługa szkolny (woźny), ur. 20.03.1746 r. Zmarł 19.08.1831 r. Był żonaty z Jette Hirschel ur. 24.09.1766 r. Po śmierci męża wyprowadziła się ona z Żor 25.09.1831 r. do Mikołowa. Mieli syna Izaaka, ur. 12.01.1801 r., który 9.05.1825 r. przeniósł się do Bierunia.

STAUB David, handlarz, ur. 12.12.1788 r. w Mikołowie, zmarł 18.11.1852 r. Był żonaty z Dorel Wittwer ur. 27.05.1790 r. w Nysie. Ich dzieci to: Selma ur. 4.04.1817 r.; Moses Hirschel ur. 20.06.1819 r.; Charlotte ur. 25.02.1821 r.; Rebeka ur. 12.02.1823 r.; Samuel ur. 10.01.1825 r.; Mayer ur. 10.11.1826 r.; Jöb (Joel) ur. 19.01.1829 r.; Marcus Nathan ur. 6.01.1830 r. Przeprowadzili się do Żor 7.04.1836 r. z Mikołowa.

STAUB Jacob ur. w 1778 r. Z żoną Jettel, ur. w 1785 r., miał dzieci: Josepha ur. 1803 r.; Mendla ur. 1809 r.; Jettel ur. w 1811 r.; Helle ur. w 1813 r.; Selda ur. 1815 r.; Israela ur. w 1817 r. Przeprowadzili się do Żor 16.12.1821 r. z Bierunia.

STAUB Joachim, 18.09.1821 r. wyprowadził się z Żor do Bierunia.

STEIN Jeanette, wdowa, zmarła 26.01.1860 r., w wieku 90 lat.

STEINER Bernhard, szklarz. Żonaty był z Pauline Eichner, ur. w Bieruniu Starym, córką Hirschela i Dorel. Zmarła ona 15.05.1876 r., w wieku 60 lat.

STEINER Bernhard Baruch, kupiec, oberżysta, woźnica, ur. 23.11.1826 r. Ożenił się 21.09.1850 r. z Dorel Loebinger ur. 12.11.1832 r. Z małżeństwa tego były dzieci: Eva ur. 9.04.1851 r.; Julius ur. 15.09.1852 r.; Ernestine ur. 28.03.1854 r.; Lotte ur. 20.03.1855 r.; Jacob ur. 14.07.1856 r., zm. 21.08.1856 r.; Moritz ur. 29.08.1857 r.; Joseph ur. 2.06.1859 r.; Rosalie (Rosalie) ur. 7.06.1860 r., zm. 29.07.1860 r.; Berthe ur. 23.05.1861 r.

STEINER Charlotte (rod. też Steiner), wdowa, córka Heinricha i Rosalie Schwirklainski. Zmarła 6.01.1892 r., w wieku 75 lat. Jej mężem był Simon Steiner, mistrz szewski. Zgon zgłosiła Jette Steiner.

STEINER Henriette, panna, córka Hirscha i Sary Sprinz. Zmarła 4.12.1911 r., w wieku 85 lat. Zgon zgłosił syn Samuel Steiner, kupiec.

STEINER Jacob, mistrz krawiecki, żonaty z Marie Totzek. Mieli dwoje dzieci: Siegfrieda ur. 25.11.1876 r.; Olgę ur. 25.08.1878 r.

STEINER Jettel, niezamężna, córka Süssmanna i Rosalie. Miała dzieci: Marie ur. 8.02.1850 r., zm. 3.05.1853 r.; Abrahama ur. 19.11.1851 r.; Schmula ur. 15.10.1858 r.

- STEINER Marcus** ur. 5.05.1809 r. Jego żoną była Rosel Haendler ur. 7.06.1808 r. Przeprowadzili się do Żor 21.09.1835 r. z Krzyżowic k/Żor. Ich dzieci: Johanna ur. 26.02.1835 r.; Nathan ur. 10.01.1837 r., zm. 29.04.1837 r.; Berthe ur. 4.03.1838 r.; Loebel ur. 3.01.1840 r.; Mendel ur. 1.07.1842 r. Z Żor przenieśli się do Sobiszowic k/Gliwic.
- STEINER Marcus**, handlarz. Zmarł 2.04.1867 r., w wieku 46 lat. Żonaty był z Babette i miał z nią syna Isidora, który zmarł 17.04.1865 r., w wieku 1 roku.
- STEINER Marie** ur. 15.01.1876 r., córka Jacoba i Rosalie. Wyszła za mąż 4.02.1908 r. za mistrza stolarskiego, wdowca Loebela Preissa ur. 22.01.1853 r., syna Jonasa i Seffel Tischner z Piasecznej k/Tarnowskich Gór.
- STEINER Mendel**, urodzony w Warszowicach, syn Loebela i Evy Preiss. Zmarł 7.07.1880 r., w wieku 82 lat. Zgon zgłosił Josef Steiner. Żonaty był z Babette Tichauer. Mieli córkę Auguste, ur. w Warszowicach, zmarłą 17.02.1889 r., w wieku 20 lat. Niezameżna.
- STEINER Pauline**, niezameżna. Zmarła 17.12.1925 r., w wieku 72 lata.
- STEINER Pauline**, córka wdowy Rosalie i Süßmanna. Wyszła za mąż 6.07.1860 r. za rzeźnika Carla Spitzera z Lipnika k/Bielska, lat 38. Miała nieślubną córkę Berthe ur. 8.12.1850 r., zm. 26.01.1852 r.
- STEINER Rosel**, córka Barucha i Werony. W wieku 33 lat wyszła za mąż 13.03.1875 r. za kupca Izaaka Schaefera, lat 27, syna Lazara i Fanny Neumann z Mikołowa.
- STEINER Roshin**, panna. Miała córkę Marię ur. 15.01.1876 r., która wyszła za mąż 4.02.1908 r. za Loebela Preissa z Piasecznej k/Tarnowskich Gór. Na ślubie był świadkiem Jacob Steiner.
- STEINER Simon**, krawiec, ur. w 1771 r. Żonaty z Rose Schwirklański ur. 8.03.1788 r. Z ich związku przyszły na świat dzieci: Abraham ur. 1812 r.; Sorel ur. 20.05.1815 r., wyprowadziła się 22.06.1833 r. do Modrzejowa; Marianne ur. 4.12.1816 r., zm. 21.07.1817 r. na ospę, pochowana w Żorach; Hirschel ur. 8.09.1819 r.; Ernestine (Ester) ur. 30.09.1823 r.; Jette ur. 20.06.1826 r.; Babette ur. 1.09.1829 r.
- STEINER Süßmann**, kowal. Zmarł 21.07.1853 r. Jego żoną była Rosalie, która zmarła 23.02.1864 r. Mieli dzieci: Jette ur. 20.06.1826 r.; Pauline (Babette) ur. 1.09.1829 r.; Handel, zmarła 17.04.1832 r., w wieku 2 mies.
- STEINHAUER Cilly**, ur. 2.04.1857 r., córka Jacoba i Dory Schiller. Wyszła za mąż 29.03.1882 r. za mistrza blacharskiego Arona Rosenzweiga ur. 25.04.1859 r., syna Obadja i Hanni Grünsphahn z Białej k/Bielska.

STERN Abraham, nauczyciel, kupiec. Urodził się 10.10.1810 r. w Pyskowicach, syn Michaela. Przeprowadził się do Żor 2.11.1829 r. z Ruptawy. Był nauczycielem domowym u kupca Labandy. W 1840 r. razem z bratem Nathanem handlował płótnem lnianym oraz miał sklep z art. korzennymi. Należał do utworzonego 19.02.1847 r. związku zapomogowego. Został współwłaścicielem, z Josephem Panofskim, a potem właścicielem młyna parowego. W latach 1856 i 57 oraz 1862-64 stał na czele rady deputowanych (rady miejskiej). W kwietniu 1858 r. Abraham wynajął cegielnię na 6 lat. Od 4.07.1832 r. był żonaty z Nanny Freund ur. 7.05.1810 r., córką rabina Abrahama. Dzieci: Heinrich ur. 12.07.1833 r.; syn wcześniak bez imienia ur. 9.11.1834 r., zmarł; Jettel ur. 26.03.1836 r.; Handel ur. 9.01.1839 r., wyszła za mąż 14.02.1865 r. za kupca Siegmunda (Seliga), też Sterna, lat 30; Ephraim (Efrat) ur. 30.04.1840 r., ukończył na Wielkanoc 1856 r. gimnazjum w Raciborzu, potem studiował na uniwersytecie w Greifswaldzie i w Berlinie. Tam ukończył studia 31.08.1860 r. Został zatwierdzony 24.02.1862 r. jako lekarz, chirurg i położnik. W dniu 2 kwietnia tego roku złożył przysięgę w Rybniku. Dr Stern praktykował w Berlinie; Joseph ur. 22.01.1842 r., ożenił się z Huldą Bohm. Po raz drugi Abraham ożenił się z Berthą Bender ur. w Mysłowicach, córką Marcusa i Rosel Fischer. Zmarła ona 14.05.1885 r., w wieku 66 lat. Z tego małżeństwa były następujące dzieci: Charlotte, w wieku 29 lat wyszła za mąż 24.09.1872 r. za kupca Marcusa Lachmanna, lat 25; Michael ur. 26.07.1848 r., zm. 2.07.1868 r.; Oscar ur. 3.03.1850 r.; Simon, zmarł 21.12.1851 r. (brak wieku); Cecilie ur. 28.04.1852 r., poślubiła 8.12.1878 r. kupca Eduarda Tangendharta ur. 12.04.1838 r., syna Izraela i Johanny Adler z Bielska. Świadcami byli Abraham i Joseph Sternowie; Julius ur. 22.10.1853 r.; Rosalie ur. 2.08.1858 r., wyszła za mąż 5.04.1881 r. za kupca Emila Lindenthala ur. 3.05.1847 r., syna Benny i Marianny Guthmann z Berlina.

STERN Joseph, kupiec, syn Abrahama. Ożenił się 28.11.1870 r. z Huldą Bohm z Brzegu, lat 24, córką inżyniera budowlanego Josepha i Henriette Abraham. Dzieci: Martin ur. 16.01.1872 r.; Gertrud Anni ur. 5.03.1877 r.; Paul Julius ur. 10.05.1878 r.; Arthur ur. 20.06.1879 r., absolwent Gimnazjum Klasycznego w Królewskiej Hucie z 1897 r., studiował we Freiburgu, Monachium i w Berlinie. Z wykształcenia lekarz, specjalista w zakresie neurologii i psychiatrii, w czasie I wojny światowej kierował szpitalem dla żołnierzy nerwowo chorych na skutek przeżyć pod Verdun. Po wojnie dr Stern działał jako psychiatra. W 1939 r. wyjechał do Jerozolimy, gdzie został doradcą w szpitalu Bikur-Choilm oraz kierownikiem w Zakładzie Psychiatrycznym w Gi-

wat Schaul. W 1963 r. uniwersytet we Freiburgu wręczył mu złoty medal jubileuszowy z okazji 60-lecia jego doktoratu. W 1968 r. dr Arthur Stern wydał swoją autobiografię pt. W zmienionym czasie. Spod jego pióra wyszło też wiele wartościowych artykułów, których zbiór opublikowano z okazji 80. rocznicy urodzin prezydenta Izraela - Szazara. Dr Arthur Stern aktywnie działał w związku David-Jellin-Loge. Data jego śmierci nie jest znana. Wiadomo jednak, że został pochowany w Jerozolimie, na cmentarzu Hamennuchot.

STERN Meyer, kupiec. Ożenił się 15.11.1854 r. z Adelheid Guttman.

STERN Nathan Joseph, nauczyciel, kupiec, restaurator. Urodził się 11.05.1800 r. w Gliwicach, jako syn Michaela i Handel Bohm. Przeprowadził się do Żor 20.07.1825 r. z Pyskowic. Zmarł 27.08.1879 r. Miał z bratem Abrahamem sklep korzenny i handlował artykułami lnianymi. Był przewodniczącym bractwa pogrzebowego chewra kadisza, wchodził w skład kolegium Związku Synagogałnego. Ożenił się 7.06.1826 r. z Magdalene Borinski ur. 3.10.1806 r. Ślub dał im rabin A. Freund. Zmarła ona 2.01.1848 r. Dzieci: córka ur. 27.09.1826 r., która zaraz po urodzeniu zmarła, pochowana w Żorach; Lotte ur. 27.08.1827 r., zmarła również po urodzeniu; Berthę (Babette) ur. 31.03.1829 r., wyszła za mąż 1.05.1860 r. za nauczyciela Jacoba Gersona; Charlotte (Lotte) ur. 1830 r., poślubiła 17.09.1857 r. Hirschela Bottenbreitera; Jette ur. 13.04.1831 r., zm. 14.10.1832 r. na biegunkę; Ernestine ur. 20.03.1833 r., zm. 10.11.1856 r.; Selig ur. 3.12.1834 r.; Handel ur. 5.11.1836 r., zamężna od 28.08.1869 r., z kupcem Heinrichem Wielmandem z Wrocławia; Abraham ur. 30.03.1838 r.; Heymann ur. 28.12.1839 r.; Jacob ur. 17.12.1840 r.; Nanny ur. 13.04.1846 r., wyszła za mąż 23.05.1876 r. za kupca Bernharda Oppenheima ur. 22.08.1841 r., syna Benjamina i Rose Badt z Berlina.

STERN Oscar, kupiec. Żonaty z Eugenie Rosenthal. Mieli dzieci: Otto ur. 17.02.1888 r., był najwybitniejszą postacią Żor. Ukończył Gimnazjum św. Jana we Wrocławiu w 1906 r., a następnie studiował chemię na miejscowym uniwersytecie. Oprócz dziesięciu semestrów we Wrocławiu, spędził po jednym semestrze na uniwersytetach we Freiburgu i w Monachium. Pracę doktorską obronił 3.04.1912 r. Potem wyjechał do Pragi, gdzie podjął pracę naukową na stanowisku asystenta u Alberta Einsteina. W 1913 r. wraz z Einsteinem opuścił Pragę i udał się do Zurychu. W tamtejszej Wyższej Szkole Technicznej uzyskał asystenturę i obronił pracę habilitacyjną. W 1915 r. przeniósł się na uniwersytet do Frankfurtu nad Menem, ale wkrótce został zmobilizowany i służył jako szeregowy żołnierz w różnych jednostkach technicznych. Po zakończeniu wojny wrócił do Frank-

furtu, gdzie nadal poświęcał się pracy naukowej. W 1921 r. przyjął zaoferowane mu stanowisko profesora fizyki teoretycznej na uniwersytecie w Rostocku. Stamtąd 1.01.1923 r. przeniósł się do Hamburga, gdzie objął stanowisko dyrektora Instytutu Chemii Fizycznej. Po dojściu Hitlera do władzy zdecydował się na początku 1934 r. wyjechać do Stanów Zjednoczonych. Otrzymał tam stanowisko profesora w The Carnegie Institute of Technology w Pittsburghu. Po przystąpieniu USA do wojny został włączony do prac nad bombą atomową. W 1943 r. otrzymał obywatelstwo amerykańskie i wybrano go laureatem Nagrody Nobla w dziedzinie fizyki. Otrzymał ją za wyznaczenie momentu pola magnetycznego protonu w molekułe wodoru. Wkrótce po zakończeniu wojny przeszedł na emeryturę i osiadł w Berkeley w Kalifornii. Zmarł 17.08.1969 r. na zawał serca. W Żorach urodziła się jeszcze jego siostra Berthe (16.10.1889 r.). Pozostała trójka jego rodzeństwa urodziła się już we Wrocławiu, dokąd w 1892 r. przeniosła się rodzina Sternów.

STERN Siegmund (Selig), kupiec. W dniu 14.02.1865 r. poślubił Handel ur. 9.01.1839 r., córkę Abrahama Sterna. Mieli córkę Nanny ur. 23.12.1869 r., zm. 26.09.1871 r. W latach 1864-1870 Selig był najemcą cegielni miejskiej.

SZAFRAŃSKI Moritz, urodził się w Żorach 4.06.1852 r., syn handlarza Nathana i Rosalie Lefkowitz z Działoszyna.

SÜSSMANN Bernhard, zmarł 13.11.1870 r., w wieku 77 lat.

SÜSSMANN David ur. 3.10.1802 r., syn Izraela i wdowy Juditte. Ożenił się 1.09.1824 r. z Rosalie (Handel) Schwirklański, ur. 8.03.1804 r. Zmarła ona 29.04.1870 r., w wieku 75 lat. Wyprowadzili się do Jessau(?) k/Bytomia. Wrócili do Żor 18.01.1926 r. z Ptakowic k/Tarnowskich Gór. 22.06.1829 r. przenieśli się do Zawiszi k/Orzesza. Wrócili stamtąd 24.06.1829 r. Dzieci: Charlotte ur. 11.01.1826 r., przeniosła się 26.05.1846 r. do Pszczyny; Marcus ur. 28.01.1828 r., zm. 11.08.1829 r.; Hirschel ur. 6.07.1830 r., zm. 13.11.1830 r.; Rebeka ur. 29.01.1832 r., wyszła za mąż 5.10.1858 r. za czeladnika krawieckiego Emanuela Blumenthala z Rybnika, lat 23, syna Moritza; Marianna ur. 3.08.1834 r., zm. 18.08.1834 r. z wycieńczenia; córka ur. 20.11.1835 r., zmarła po kilku godzinach życia.

SÜSSMANN Friederich, kawaler, urodzony w Starej Kuźni k/ Halemby, syn Marcusa i Johanny Badrian ze Świętochłowic, zmarł w Żorach 25.08.1918 r., w wieku 29 lat.

SÜSSMANN Israel, żonaty z Idą Juditt z Solarni, ur. 21.12.1774 r., zmarła 24.05.1857 r. Dzieci: David ur. 3.10.1802 r., ożenił się i wyprowadził do bliżej nieznannej miejscowości Jessau k/Bytomia; Marcus ur. 4.02.1808 r., przeniósł się 12.12.1826 r. do Rogoź-

nej; Joseph ur. 27.07.1811 r.; Hirschel ur. 8.09.1813 r., odszedł 1.01.1827 r. do Radostowic, a 22.01.1827 r. przeniósł się do Rogoźnej. Przeprowadzili się do Żor 7.11.1822 r. ze Skrzeczkowic. W dniu 22.01.1827 r. owdowiała Juditt wyprowadziła się do Rogoźnej razem z synem Josephem. Wrócili stamtąd 12.11.1827 r. Ostatecznie wyprowadzili się z Żor 3.01.1828 r. do Gogołowej.

SÜSSMANN Joseph ur. 1811 r. Wyprowadził się z Żor 13.05.1830 r. do Radziejowa k/Rybnika. Zmarł w Żorach 21.11.1847 r.

SÜSSMANN Joseph, mistrz krawiecki. W wieku 38 lat ożenił się 13.08.1864 r. z wdową Rosą Singer (rodowe Friedlaender), lat 38.

SÜSSMANN Marcus, syn Jeanette. Wyprowadził się z Żor 10.05.1824 r. do Tychów, w wieku 18 lat.

SÜSSMANN Marcus ur. 4.02.1808 r., syn Juditt. Ożenił się 4.06.1828 r. z Charlotte (Dorel) Freund ur. 7.11.1807 r., córką Hirschela. Ślub dał im rabin A. Freund. Zmarła ona 10.12.1854 r. Dzieci: Jettel ur. 20.04.1829 r.; Dorel 14.04.1833 r.; Loebel ur. 26.08.1835 r.

SÜSSMANN Marcus, urodzony w Gogolinie, syn Israela i Edith (rod. nieznane). Żonaty był z Dorel (rod. też Süssmann). Owdowiały, zmarł 8.09.1891 r., w wieku 34 lata.

THALER Hermann, kupiec. Był żonaty z Berthą Leipziger, z którą miał córkę Hedwig ur. 31.08.1886 r.

THILO Carl, dr praw, sędzia. Z żoną Marią Lawenstaedt miał córkę Margarethe Marie ur. 3.08.1910 r.

TICHAUER Moses, był żonaty z Evą Herzfeld. Ich córka Rosel (Leira) urodziła się 3.07.1823 r. Wyprowadzili się z Żor 20.08.1823 r. do Mikulczyc k/Tarnowskich Gór lub Makowczyc k/Lublińca (zapis słabo czytelny).

TICHAUER Samuel, żonaty z Rosel Bitschowski ur. 1758 r. Mieli dwójkę dzieci: Aleksandra ur. w 1808 r. i Evę ur. w 1810 r. Wyprowadzili się z Żor 1.10.1821 r. do Wieszowej k/ Gliwic. Wrócili do Żor 15.11.1821 r. z Krzyżowic.

TIMENDORFER Heinrich Samuel, kupiec. W wieku 29 lat ożenił się 27.02.1869 r. z Aloine (Eideb) Cohn z Katowic, lat 21, córką kupca Davida i Handel Hahn z Pszczyny.

TIMENDORF Joseph, piekarz, kupiec. Urodził się 15.08.1812 r., jako syn Loebela z Izbicka k/Strzelec Opolskich. Przeprowadził się do Żor 2.05.1836 r. ze Strzelec Opolskich. W dniu 5.05.1836 r. ożenił się z Rosel ur. 3.09.1812 r., córką rabina Abrahama Freunda. Z małżeństwa tego urodziła się Lotte, która w wieku 27 lat poślubiła 9.09.1865 r. kupca Leopolda Altmanna z Katowic, lat 24. Był on synem kupca Heymanna i Rosalie Sigel z Rybnika.

TIMENDORF Simon, handlarz mąką. Urodzony 14.10.1783 r., zmarł 27.05.1825 r. na zapalenie płuc, pochowany w Żorach. Od 8.05.1805 r. jego żoną była Jeanette Ritter ur. 10.10.1790 r., zmarła ona 8.07.1826 r. na apopleksję, pochowana w Żorach. Przeprowadzili się do Żor 17.10.1817 r. z Rybnika. Dzieci: Marcus ur. 13.10.1806 r., ożenił się 4.01.1881(?) r. Rosel Berger i wyprowadził się do Wygody; Raphael ur. 9.09.1808 r.; Meyer ur. 17.02.1810 r.; Perla ur. 2.01.1814 r., wyprowadziła się; Babette ur. 16.08.1816 r., wyprowadziła się do Mikołowa; Ida Judette ur. 11.07.1819 r., wyprowadziła się do Bintlalbau(?); Franzla ur. 18.03.1822 r. wyprowadziła się do Tarnowic.

TOTZEK Siegfried, restaurator. Mieszkał w Żorach ok. 1897 r.

TRAUGOTH Joseph, nauczyciel. Zmarł 7.03.1823 r., w wieku 32 lat na puchlinę wodną, pochowany w Żorach. Był żonaty od 1.01.1822 r. z Leną Olsauer. Ślub dał im rabin A. Freund. Mieli córkę Charlotte ur. 18.02.1823 r.

TWOROGER Hermann, szynkarz. Z żoną Jettel Brass miał syna Philipa ur. 16.10.1860 r.

UNGER Bernhard, adwokat. Urodził się 27.04.1888 r., jako syn Carla i Helene Fischer z Mysłowic. Był żonaty od 23.12.1917 r. z Lotte Panofski ur. 25.11.1895 r., córką Moritza i Gertrud Epstein. Mieli syna Franza ur. 2.06.1919 r.

WACHSMANN Pincus, dr medycyny, lekarz, urodzony w Żorach. Został zatwierdzony w 1838 r. jako lekarz i w kwietniu 1839 r. wrócił do Żor. Od 1859 r. był lekarzem komunalnym i na tym stanowisku dał się poznać jako lekarz biednych. W 1866 r. powołano go do armii jako lekarza wojskowego. Po powrocie przeniósł się w czerwcu 1871 r. do Wrocławia i tam w marcu 1881 r. zmarł w wieku 72 lat. Zgodnie z jego życzeniem, ciało zostało przetransportowane do Żor i tu pochowane, przy udziale liczego orszaku pogrzebowego. W 1848 r. został królem kurkowym. Wchodził też w skład kolegium Związku Synagogałnego 25.11.1854 r. Żonaty był z Johanne Laband, która zmarła 23.07.1866 r., w wieku 53 lat. Ich dziećmi byli: Marie Rosalie, która w wieku 22 lat, wyszła za mąż 11.11.1867 r. za agenta Lazarusa też Wachsmanna, lat 31; Oscar ur. 8.02.1849 r., ukończył gimnazjum w Raciborzu na św. Michała, potem studiował medycynę w Berlinie; Hermann Fedor ur. 10.03.1850 r.; Aleksander Wilhelm ur. 19.09.1851 r. Drugi raz Pincus ożenił się 3.01.1868 r. z Fanni Friedlaender z Pszczyny.

WALLBACH Simon, nauczyciel prywatny, pochodził z Wrocławia. Urodzony 20.02.1805 r., był synem Mosesa. Przeprowadził się do Żor 9.05.1824 r. Stąd przeniósł się 25.05.1825 r. do Ruptawy. Wrócił stamtąd 24.11.1825 r. Uczył religii w szkole żydowskiej.

W roku 1828 został wezwany do Opola celem zdania egzaminu nauczycielskiego. Jednak nie stawiał się tam i w dniu 1.09.1830 r. zabroniono mu, pod karą 10 talarów, udzielania jakichkolwiek lekcji. Wyprowadzili się z Żor 27.10.1829 r. do Woszczyc. W roku 1855 był nauczycielem religii mojżeszowej w miejskiej szkole katolickiej. Zmarł 30.04.1867 r. Od 14.12.1825 r. był żonaty z Charlotte Anne Eisner, ur. 1806 r. w Gorzycach, córką Izaaka i Anny Holländer. Ślub dał im rabin A. Freund. Owdowiała, zmarła ona 28.09.1889 r. Mieli dzieci: Jeanette ur. 5.12.1826 r., zmarła niezamężna 19.11.1897 r. Zgon zgłosił Johan Wallbach; Ernestine ur. 2.04.1828 r., wyszła za mąż 12.02.1856 r. za kupca Izaaka Hamera.

WANTENBERGER Izaak, nauczyciel, ur. w 1820 r. Przeprowadził się do Żor 16.11.1836 r. z Chocianowic k/Olesna.

WECHSBER Arthur, kupiec. Urodził się 15.06.1899 r., jako syn Salo i Rosel Miedzwinski.

WECHSELMANN Louis, syn Josepha. Był żonaty od 14.06.1821 r. z Jette Adler, córką Loebela. Ślub dał im rabin A. Freund.

WECHSELMANN Moses, ur. w 1776 r. Z żoną Pauline Helfer, ur. w 1896 r., miał dzieci: Heymanna ur. 1814 r.; Eduarda ur. 1816 r.; Handel ur. 1818 r. Przeprowadzili się do Żor 18.07.1818 r. z Baranowic. W dniu 5.10.1818 r. udali się do Mikołowa.

WEICHMANN Izaak, uczeń rzemiosła, ur. w 1818 r. Przeprowadził się do Żor 9.05.1834 r. z Jarząbkowic. Wrócił tam z powrotem 8.05.1835 r.

WEISENBERGER Salomon, żonaty z Rosel Silberstein. Mieli syna Wilhelma, ur. 3.07.1855 r., kupca, który w dniu 21.02.1888 r. poślubił Rebeke Schindler.

WIENER Jacob, przeprowadził się do Żor 14.09.1836 r. z Pyskowic.

WINKLER Babette zmarła 3.10.1853 r., w wieku 106 lat.

WINKLER Barbara, wdowa, ur. 8.11.1754 r. Z córką Gittel Steiner ur. 23.04.1789 r., zamieszkałą w Szerokiej, przeprowadziły się do Żor 17.03.1817 r. z Boryni.

WISNITZ Wolf, rabin z Gliwic. Zmarł w Żorach 14.01.1823 r., w wieku 65 lat. Przyczyną było zaccadzenie. Pochowany w Żorach.

WOHL Hanel, wydana za Johema. Zmarła 9.05.1815 r., w wieku 60 lat. Pochowana w Żorach.

WOLFF Jacob Raphael Moses ur. 1812 r. Przeprowadził się do Żor 30.06.1836 r. z Pyskowic. Wrócił tam z powrotem 17.10.1836 r.

WOLFF Salomon, nauczyciel. Był żonaty z Rebeką ur. w 1786 r., z którą miał dzieci: Rosel ur. 1811 r.; Zinnerlle (Ziprel) ur. 7.01.1814 r.; Marcus ur. 25.02.1816 r.; Joseph ur. 25.10.1818 r. Wyprowadzili się z Żor 1.03.1819 r. do Wodzisławia Śl.

WOLFF Simon, kupiec. Urodzony 1.08.1873 r., był synem Mosesa i Berthy Dinstag. Ożenił się 22.06.1896 r. z Rosalie Leschziner ur. 24.10.1871 r., córką Salomona i Friederike Friedlaender. Ich córka ur. 1.03.1897 r. miała na imię Betty.

WOLFSOHN Wilhelm, właściciel gospody. Należał do niego również hotel „Pod Księciem Pruskim”. Żonaty z Julie Frohlich, miał córkę Olgę ur. 24.03.1877 r.

WOLLENBERG Joseph, aptekarz. Żonaty z Regine Loebinger. Mieli dwójkę dzieci: Hansa Heinricha ur. 10.05.1893 r.; Margarethe ur. 3.06.1894 r., zm. 4.06.1894 r.

ZELNICKER Aleksander Wolf, rabin. Został powołany na ten urząd w roku 1844 r. Niestety, nie działał długo w żorskiej gminie. Zmarł w 1846 r. Był żonaty z Goldine (Goldchen) Herzfeld. Owdowiała, zmarła ona 22.11.1847 r. Ich troje osieroconych dzieci chciało następnego roku wyjechać do jednej z ciotek we Lwowie, jednak tamtejsi krewni nie wyrazili zgody na ich przyjęcie. W archiwum zachowały się dane o dwójce rodzeństwa, które zmarło w Żorach: Fanny, ur. w Warszawie, zmarła niezamężna 24.03.1875 r., w wieku 54 lat; Paul, zmarł 24.04.1873 r., w wieku 32 lat;

ZIFFER Dorel, lat 21. Wyszła za mąż 19.11.1868 r. za szewca Louisa (Ludwiga) Sachsa z Bielska, lat 22.

ZIFFER Gabriel, piekarz, szynkarz, ur. 9.05.1790 r. Zmarł owdowiała 16.06.1865 r. Przeprowadził się do Żor z Baranowic, razem z bratem Abrahamem ur. 7.10.1798 r. Gabriel żonaty był z Jeanette Sachs ur. 7.07.1794 r., zm. 30.10.1857 r. Mieli dzieci: Wilhelm ur. 4.09.1811 r., wyprowadził się z Żor 13.05.1824 r. do Pszczyny; Antonie ur. 1813 r.; Samuel ur. 4.12.1815 r.; Handel ur. 15.05.1820 r.; Philipp, zmarł 2.09.1823 r., w wieku 1 roku, pochowany w Żorach. W dniu 29.05.1826 r. wyprowadzili się do Mysłowic.

ZIFFER Ida, lat 21, wyszła za mąż 20.11.1865 r. za handlarza Carla Sachsa z Bielska, lat 21.

ZIFFER Samuel, cukiernik, destylator, ur. w Baranowicach. Syn Gabriela i Jeanette Sachs. Zmarł 26.06.1885 r., w wieku 61 lat. W roku 1848 jego zakład destylacyjny, wyposażony w miedzianą retortę i aparat parowy, wyprodukował 13 wiader wódki, wartości 120 talarów. Żonaty był z Berthą (rod. też Ziffer), z którą miał dzieci: Rosel ur. 12.01.1843 r., wyszła za mąż 5.01.1887 r. za szynkarza, wdowca Arona Baumgarta, syna Meyera i Ernestine Heilberg z Zarzecza; Gustaw, zmarł 5.08.1848 r.; Auguste ur. 14.04.1850 r., poślubiła 27.02.1875 r. kupca Philippa Friedlaendera, lat 26, syna Carla i Berthy Frankel z Pszczyny; Handel ur. 31.08.1852 r., wyszła za mąż

31.05.1882 r. za właściciela gospody Ferdinanda Huterera ur. 17.09.1875 r., syna Eliasa i Elle (rod. nieznane) z Bielska. Gdy Bertha zmarła 26.12.1854 r. w wieku 32 lat, Samuel ożenił się po raz drugi 22.12.1856 r. z Joanną (Johanna) Handel Freund. Z tego małżeństwa były dzieci: Sophie ur. 26.04.1857 r., zm. 31.08.1857 r.; Hermann Louis ur. 20.07.1858 r.; Albert ur. 11.11.1859 r., ukończył Gimnazjum Fryderyka we Wrocławiu, od 26.04.1879 r. do 18.09.1883 r. studiował medycynę na tamtejszym uniwersytecie, w dniu 17.11.1884 r. otrzymał doktrat z chirurgii, po obronie rozprawy na temat: Przyczynki do patologii i anatomii patologicznej otępienia paralitycznego - Dementia paralytica; Jenny ur. 10.08.1861 r., wyszła za mąż 11.02.1896 r. za owdowiałego kupca Davida Wilde ur. 18.05.1844 r., syna Abrahama i Ernestine; Fanny ur. 11.10.1862 r., poślubiła 5.12.1888 r. kupca Paula Peritza Schindlera ur. 9.02.1862 r., syna Jacoba i Pauline Kenigsfeld z Pszczyny (zmarł on 24.09.1941 r. w Pszczynie); Eva ur. 3.01.1864 r., zm. 17.07.1864 r.; Emma ur. 25.10.1865 r., zmarła śmiercią samobójczą 14.07.1893 r.; Bertha ur. 11.04.1867 r.; Gustaw ur. 1.06.1868 r.; Martha ur. 17.11.1869 r., wyszła za mąż 19.09.1894 r. za kupca Hermanna Silbigera ur. 1.12.1867 r., syna Wolfa i Jettel Richter z Chorzowa; Moritz ur. 23.09.1872 r.

ZINNER Marcus, syn Mosesa Eger. Ożenił się 5.11.1821 r. z Nanny (wymieniona bez nazwiska). Ślub dał rabin A. Freund.

ZUCKER Ludwig, dr praw, sędzia, adwokat. Żonaty był z Gertrud Lewy. W dniu 3.06.1915 r. urodził im się martwy syn.

ZWEIG Max, właściciel hotelu. Żonaty z Regine Redlich, miał z nią dwójkę dzieci: Waltera ur. 5.09.1904 r.; Louise (Liesel) ur. 21.03.1907 r.

ZWEIG Salo, destylator, gorzelnik, szynkarz, właściciel hotelu. Urodził się w Oleśnie, syn Marcusa i Amalie Walzer. Zmarł 5.03.1910 r., w wieku 69 lat. W 1888 r. wchodził w skład rady miejskiej. Żonaty był z Friederike Neuländer, urodzoną w Bytomiu, córką Izaaka i Louise Heilborn. Owdowiała, zmarła 20.09.1919 r., w wieku 79 lat. Mieli dzieci: Amalie ur. 20.04.1865 r., zm. 25.03.1866 r.; Joseph ur. 13.10.1866 r., ukończył gimnazjum w Berlinie i tam przez 5 semestrów studiował medycynę, od 30.10.1890 do 21.03.1892 r., kontynuował studia na Uniwersytecie Wrocławskim; Anna ur. 28.06.1868 r., zm. 16.10.1869 r.; Henriette ur. 7.08.1869 r., wyszła za mąż 17.04.1890 r. za Josepha Katschinskiego; Louise ur. 22.05.1872 r., poślubiła 4.06.1895 r. kupca Juliusa Rothsteina ur. 8.05.1865 r., syna Heymanna i Mathilde Warschauer z Wrocławia; Max ur. 18.08.1875 r.

Podsumowanie

Ślady osadnictwa Żydów w Europie Środkowo-wschodniej sięgają XII wieku. Jednak masowo przesiedlali się oni z Niemiec do Polski i dalej na wschód od XIV i XV wieku. Kiedy pierwsi Żydzi osiedlili się w Żorach, nie wiadomo. Doszło do tego prawdopodobnie w końcu XV stulecia. Pierwsza wzmianka o nich dotyczy początku XVI wieku. W księdze spraw gruntowych z 1511 r. spotykamy się ze sprzedażą jednej „parceli żydowskiej” przed miastem (w kierunku Folwarków).

Przez następne dwa wieki kroniki milczą na temat obecności wyznawców judaizmu w Żorach. Możemy jedynie przypuszczać, że zamieszkiwali tu do lat sześćdziesiątych XVI wieku. W 1565 r. uchwałą sejmu śląskiego wypędzono Żydów z całego Śląska, zezwalając im na osiedlenie się jedynie w dwóch miastach: Białej koło Prudnika i Głogowie. Kolejna więc wiadomość, jaką posiadamy o żorskich Żydach, pochodzi dopiero z 1724 r. Według ksiąg spisowych cło dzierżawił Żyd. Był nim Marcus Dawid, w latach 1724 i 1725 dzierżawca cła od mostów i dróg bitych.

W miarę napływu ludności żydowskiej do miasta zaszła konieczność utworzenia własnego ośrodka religijnego. Już w 1727 r. powołano do życia gminę żydowską. W 1784 r. ilość członków gminy wynosiła 121 osób, a w roku 1791 ze 137 Żydów mieszkało w mieście 16 mężczyzn i 18 kobiet. Reszta osiedlona była na przedmieściach (51 mężczyzn i 52 kobiety), które były wolne od podatku. W 1846 r. gmina żydowska osiągnęła swój najwyższy stan osobowy - 542 członków, co przy zaludnieniu Żor wynoszącym 4008 mieszkańców, stanowiło udział w wysokości około 13,5%. Od tego okresu zaznacza się powolny, lecz systematyczny odpływ Żydów z miasta.

W 1784 r. w życiu społeczności żydowskiej nastąpiły wielkie zmiany, bowiem weszło wtedy w życie „Urządzenie generalne Żydów w prowincjach Prus południowych i nowo-wschodnich”. Potem władze pruskie wprowadziły w życie jeszcze dwie ustawy: miejską z 1808 r. i tzw. emancypacyjną z 1812 r. Na ich podstawie ludność żydowska otrzymała m.in. prawa obywatelskie, zrównujące ją z innymi obywatelami Państwa Pruskiego. W latach 1847 i 1848 władze pruskie wydały kolejne ustawy regulujące życie społeczności żydowskiej i działalność organizacji gminnych. Ostatecznie równouprawnienie Żydom zagwarantowała konstytucja pruska z 1850 r.

Tutejsza gmina żydowska posiadała ogrodzoną, murowaną synagogę z ogrodem i przylegającym do niej domem mieszkalnym krytym gontami oraz jeszcze jeden murowany dom mieszkalny (w którym znajdowała się łaźnia), zwoje Tory i inne przedmioty kultu religijnego potrzebne do odprawiania nabożeństw w synagodze, murowaną rzeźnię, w której sprzedawano mięso z rytualnie ubitego bydła, szopę z karawanem, wreszcie cmentarz ogrodzony murem.

Pisząc o strukturze gminy w Żorach, trzeba jeszcze nadmienić, że swoim zasięgiem obejmowała ona również takie miejscowości, jak Bełk, Bzie, Golasowice, Jarząbkowice, Palowice, Pawłowice i Pielgrzymowice. Razem z Wodzisławiem Śl. i Rybnikiem gmina w Żorach tworzyła okręg synagogałny, który w strukturze administracyjnej kraju odpowiadał powiatowi rybnickiemu. Był on jednym z 38 okręgów bóżniczych zorganizowanych w rejencji opolskiej.

Ludność żydowska, choć stanowiła zaledwie niewielką część społeczeństwa Żor, zajmowała jednak ważną pozycję w mieście, zwłaszcza w jego życiu gospodarczym. Na przykład w 1823 r. w mieście było 12 gospód i szynków, z których tylko 1 znajdował się w rękach chrześcijańskich. Do Żydów należała także połowa hoteli. Tradycyjnie wielu z nich utrzymywało się z handlu. Znacznie mniej zajmowało się rzemiosłem. Poważniejsza była rola Żydów w przemyśle, gdyż należały do nich dwa najważniejsze zakłady w mieście - „Huta Pawła” i młyn zbożowy. Inne obiekty przemysłowe, których właścicielami byli Żydzi, to: fabryka mydła i świec, garbarnie, fabryka cygar i rozlewnia wody mineralnej. Przez kilkanaście lat w rękach Żydów znajdowała się cegielnia miejska.

Bardzo liczny był też udział ludności żydowskiej w grupie tzw. wolnych zawodów. Były one reprezentowane przez aptekarzy, sędziów, adwokatów i notariusza. Z dużymi sukcesami, od XIX stulecia, wykonywali również swój zawód żydowscy lekarze. Jednym z nich był dr Samuel Karfunkel, który praktykował w Żorach przez ponad 20 lat. Gdy w styczniu 1882 r. opuszczał Żory, otrzymał od burmistrza dyplom obywatela honorowego.

Pozycja ekonomiczna, osiągnięta przez wielu żorskich Żydów, pozwalała im na odgrywanie znaczącej roli w samorządowym i społecznym życiu miasta. Od wydania pruskiego porządku dla miast w 1808 r. Żydzi byli wybierani na członków magistratu oraz do rady miejskiej. W 1888 r. stanowili oni trzecią część radnych. Również przewodniczący rady był nieraz wybierany spośród radnych izraelickich. Obok zasiadania we władzach miejskich żorscy Żydzi działali również w różnych związkach i stowarzyszeniach.

Szczególną troską i uwagą otaczano w gminie dzieci i młodzież. Prawie od początku jej powstania działała w Żorach szkoła żydowska. Była już wzmiankowana w urbarzu z roku 1750. W 1859 r. trzech nauczycieli uczyło w niej 110 uczniów.

Oprócz kształcenia w placówkach szkolnictwa elementarnego, młodzież żydowska uczęszczała też do szkół średnich i wyższych. Umożliwiła to ustawa z roku 1848, znosząca ograniczenia dla Żydów w dostępie do nauki. Największą popularnością cieszył się Uniwersytet Wrocławski. Wśród 48 studentów żorskich na tym uniwersytecie w latach 1871-1921 było 14 Żydów. Jednym z nich był Otto Stern, który został laureatem Nagrody Nobla za 1943 r.

Po przyłączeniu części Górnego Śląska do Polski stan liczebny gminy w Żorach wynosił zaledwie 25 osób, a w roku 1931 społeczność żydowska stanowiła jedynie 0,6% ogólnej liczby 5.869 mieszkańców. W latach 1922-1924 obowiązki prezesa zarządu gminy pełnił radca sanitarny dr Blumenreich. Po nim prezesem, aż do 1935 r., był hotelarz Maksymilian Zweig. Zagadnienia związane z życiem społeczności żydowskiej w Żorach w okresie międzywojennym są mało znane. Wynika to przede wszystkim z niewielkiej liczebności owej grupy. Spośród społeczności żydowskiej w tym czasie większość zajmowała się handlem lub usługami.

Bezpośrednio z działalnością gospodarczą Żydów związana była propaganda antysemityzmu prowadzona w ówczesnej „Gazecie Żorskiej”. Należy jednak podkreślić niewielką skalę tego zjawiska i łagodny jego przebieg. Większość społeczeństwa nie dostrzegała bowiem w niewielkiej grupce Żydów żadnego zagrożenia i stosunki między mieszkańcami wyznania katolickiego i żydowskiego układały się dobrze.

W 1939 r. liczba członków żydowskiej gminy wyznaniowej w Żorach wynosiła 38 osób. Wobec narastającego zagrożenia wojennego i wybuchu wojny niektórzy z nich opuścili Żory. Z policyjnego spisu ludności, przeprowadzonego w grudniu tego roku, wynika, że w Żorach mieszkało wtedy już tylko 10 Żydów. W maju 1940 r. zostali oni wysiedleni z Żor, prawdopodobnie do getta w Będzinie. Stąd trafili do obozu koncentracyjnego KL Auschwitz i tam prawie wszyscy zginęli.

Po usunięciu ludności żydowskiej z Żor zniszczono synagogę i zdemolowano cmentarz, a cenniejsze nagrobki wywieziono. Szczęśliwym trafem ocalały pomniki nagrobne, tzw. macewy. Dziś cmentarz ten jest najstarszym w naszym mieście i jedynym autentycznym dowodem mówiącym o tym, że w Żorach mieszkała społeczność żydowska.

Zusammenfassung

Die ersten Spuren der Ansiedlung der Juden in Mittelosteuropa reichen das 12. Jahrhundert. Anfangend vom 14. Jahrhundert, und das ganze 15. Jahrhundert hindurch fand eine massenhafte Umsiedlung der Juden aus Deutschland nach Polen und weiter nach dem Osten statt. Der genaue Zeitpunkt der Ansiedlung der ersten Juden in Żory ist immer noch unbekannt. Dies ist wahrscheinlich zum Ende des 15. Jahrhundert geschehen. Im Grundbuch aus dem Jahre 1511 sind wir auf einen Vermerk über den Verkauf eines „jüdischen Grundstücks“ vor der Stadt (in Richtung des Meierhofes) gestoßen.

Durch die weiteren zwei Jahrhundert schweigen die Chroniken zum Thema der Anwesenheit der Bekenner des Judentums in Żory. Man könnte, jedoch, nur vermuten, daß diese Volksgruppe bis in die sechziger Jahre des 16. Jahrhunderts hier ansässig war. Im Jahre 1565 wurden laut Beschlußes des schlesischen Sejms (Parlament) die Juden aus dem gesamten Raum Schlesiens vertrieben, indem ihnen die Ansiedlung lediglich in zwei Städten, d.h. in Biała bei Prudnik und in Głogów, gewährt wurde. Eine weitere Mitteilung, welche uns über die Juden aus Żory erreicht hat, stammt erst aus dem Jahre 1724. Nach den Angaben aus den Zählungsbüchern hat ein Jude den gesamten Zoll in Pacht genommen. Sein Name war Marcus David der Pächter des Zolls von Brücken und Schotterstraßen in den Jahren 1724 und 1725.

Im Laufe der Einwanderung der jüdischen Bevölkerung ist es notwendig geworden ein eigenes Religionszentrum zu bilden. Bereits im Jahre 1727 wurde eine jüdische Gemeinde ins Leben berufen. Die Anzahl der Gemeindemitglieder betrug 121 Personen im Jahre 1784, und im Jahre 1791 wohnten von den 137 Juden, 16 Männer und 18 Frauen in der Stadt. Der übrige Teil der jüdischen Gemeinde (51 Männer und 52 Frauen) hat in den Vorstädten seinen Wohnsitz genommen, weil diese Vororte von den Steuern befreit waren. Im Jahre 1846 hat die jüdische Gemeinde ihren höchsten Personenbestand erreicht, d.h. 542 Mitglieder, was bei einer Bevölkerung von Żory in Höhe von 4008 Einwohnern, einen Anteil von zirka 13,5% ausmachte. Seit dieser Zeit wird eine langsame, aber systematische Abwanderung der Juden aus der Stadt wahrgenommen.

Im Jahre 1784 haben tiefgehende Änderungen im Leben der jüdischen Gemeinschaft stattgefunden, da ja damals das Gesetz der „All-

gemeinen Einbürgerung der Juden in den Provinzen von Süd- und Neupreußen" ins Leben berufen wurde. Anschließend haben die preußischen Behörden noch zwei weitere Gesetze in Kraft treten lassen, d.h. das städtische Gesetz aus dem Jahre 1808 und das so genannte Emanzipationsgesetz aus dem Jahre 1812.

Auf deren Grundlage wurden der jüdischen Bevölkerung u.a. die Bürgerrechte zuerkannt, indem diese Volksgruppe den anderen Bürgern des preußischen Staates gleichgesetzt wurde. In den Jahren 1847 und 1848 haben die preußischen Behörden weitere Gesetze verabschiedet, welche das Leben der jüdischen Gemeinschaft und die Aktivitäten der Gemeindeorganisationen regelten. Die endgültige Gleichberechtigung wurde den Juden durch die preußische Verfassung aus dem Jahre 1850 zuerkannt.

Die hiesige jüdische Gemeinde besitzte eine umzäunte, gemauerte Synagoge mit einem Garten und einem an sie mit Dachschindel gedeckten anliegenden Wohnhaus und noch ein weiteres gemauertes Wohnhaus (in welchem sich ein Bad befandete), Thoraballen und andere Gegenstände des Religionskultus, notwendig für die Abhaltung des Gottesdienstes in der Synagoge, eine gemauerte Schlächterei, in welcher das Fleisch des rituell geschlachteten Viehes verkauft wurde, einen Schuppen mit einem Leichenwagen und nicht zuletzt einen mit einer Mauer umzäunten Friedhof.

Über das Gefüge der Gemeinde in Żory schreibend, muss an dieser Stelle auch angedeutet werden, daß die Reichweite dieser Gemeinde ebenfalls solche Ortschaften wie Bełk, Bzie, Golasowice, Jarząbkowice, Palowice und Pielgrzymowice umfasste. Zusammen mit Wodzisław Śląski und Rybnik, bildete die Gemeinde in Żory einen synagogischen Bezirk, welcher in der Verwaltungsstruktur des Landes dem Kreis Rybnik gleich war. Es war einer der 38 Bezirke mit jüdischen Versammlungshäusern, eingerichtet im Regierungsbezirk von Opole.

Die jüdische Bevölkerung, kaum einen geringen Teil der Gesellschaft von Żory darstellend, nahm aber eine hervorragende Stellung in der Stadt ein, insbesondere in deren wirtschaftlichem Leben. Im Jahre 1823 funktionierten in der Stadt 12 Gaststätten und Schenken, von denen lediglich eine in christlichen Händen war. Die Hälfte der Anzahl aller Hotels gehörte auch den Juden. Traditionsgemäß lebten viele von ihnen vom Handel. Ein bedeutend kleinerer Anteil der jüdischen Bevölkerung befasste sich mit dem Handwerk. Von größerer Bedeutung aber war die Rolle der Juden auf dem Gebiet der Industrie, da ihnen die zwei wichtigsten Betriebe in der Stadt, d.h. die „Huta Pawła" (Paulshütte) und die Getreidemühle gehörten. Zu den weite-

ren industriellen Unternehmen, deren Eigentümer Juden waren, zählten die Seifen- und Kerzenfabrik, die Gerbereien, die Zigarrenfabrik und die Flaschenfüllerei von Mineralwasser. Ein Dutzend Jahre befand sich auch die städtische Ziegelei in jüdischen Händen. Eine sehr große Beteiligung der jüdischen Bevölkerung war auch in der Gruppe der sogenannten freien Berufe zu verzeichnen.

Diese Gruppe war durch Apotheker, Richter, Rechtsanwälte und einen Notar vertreten. Mit großem Erfolg haben seit dem 19. Jahrhundert ebenfalls die jüdischen Ärzte ihren Beruf ausgeübt. Einer von ihnen war Dr. Samuel Karfunkel, welcher in Żory über 20 Jahre seine Praxis hatte. Als er im Jahre 1882 Żory verließ wurde ihm das Diplom des Ehrenbürgers durch den Bürgermeister verliehen.

Die einflußreichen wirtschaftlichen Stellungen, welche zahlreiche Juden in Żory erreicht haben, schufen ihnen die Möglichkeit bedeutende Rollen im Selbstverwaltungs- und Gesellschaftsleben der Stadt zu spielen. Seit der Verkündung der preußischen Ordnung für die Städte im Jahre 1808 wurden Juden zum Mitglied der Stadtverwaltung und in den Rat der Stadt gewählt. Im Jahre 1888 stellen sie ein dritten Teil aller Ratsmitglieder dar. Auch der Ratsvorsitzende wurde oftmals aus den Gremien jüdischer Ratsmitglieder gewählt. Außer, daß die Juden einflußreiche Sitze in den Behörden der Stadt einnahmen, waren die Mitglieder dieser alttestamentlichen Glaubensgruppe auch auf der Ebene verschiedener Verbände und Vereine aktiv tätig.

Besondere Sorge wurde in der Gemeinde für die Kinder und die Jugend getragen, denen auch die größte Aufmerksamkeit gewidmet wurde. Fast vom Anfang deren Gründung, war in Żory die jüdische Schule sehr aktiv tätig. Dieser Schule wurde bereits in den Chroniken aus dem Jahre 1750 gedacht. Im Jahre 1859 unterrichteten in dieser Schule drei Lehrer eine Anzahl von 110 Schülern.

Außer der Bildung in den Einrichtungen des Elementarschulwesens, besuchte die jüdische Jugend auch die Mittel- und Hochschulen. Dieser Stand der Dinge wurde durch das Gesetz von 1848 ermöglicht, welches die Einschränkungen der Juden beim Zugang zu der Wissenschaft abschaffte. Der größten Popularität erfreute sich die Universität in Wrocław. Von den 48 Studenten aus Żory besuchten diese Universität in den Jahren 1871 – 1921 vierzehn Juden. Einer von ihnen war Otto Stern, dem der Nobelpreis für das Jahr 1943 verliehen wurde.

Nach dem Anschluß Oberschlesiens an den polnischen Staat betrug die Anzahl der Juden der Gemeinde von Żory kaum 25 Personen, und im Jahre 1931 stellte die jüdische Gemeinschaft lediglich einen

Anteil von 0,6 % der gesamten Einwohnerzahl von 5,869 dar. In den Jahren 1922 - 1924 bekleidete das Amt des Vorsitzenden des Gemeindevorstands der Sanitätsrat Dr. Blumenreich. Das Amt des Vorsitzenden wurde anschließend durch den Hotelbesitzer Maximilian Zweig übernommen.

Die Probleme in Zusammenhang mit dem Leben der jüdischen Gemeinschaft in der Zwischenkriegszeit sind wenig bekannt. Dies ergibt sich aber, vor allem, aus der geringen Zahlenstärke dieser Volksgruppe. Die Mehrheit der jüdischen Gemeinschaft befasste sich zu dieser Zeit überwiegend mit dem Handelswesen und den Dienstleistungen.

Direkt mit der wirtschaftlichen Tätigkeit der Juden war die durch die ehemalige „Żorer Zeitung“ verbreitete Propaganda des Antisemitismus verbunden. Es ist, jedoch, hervorzuheben, daß diese Erscheinung kein großes Ausmaß annahm und deren Verlauf ein milder war. Die Mehrheit der Gesellschaft empfand nämlich keine Bedrohung seitens der geringen jüdischen Volksgruppe und die Verhältnisse zwischen den Einwohnern katholischen Glaubens und den Juden wickelten sich reibungslos ab.

Im Jahre 1939 betrug die Anzahl der Mitglieder der jüdischen Glaubensgemeinde 38 Personen. Angesichts der anwachsenden Bedrohung des Ausbruchs eines Weltkrieges haben einige Juden Żory verlassen. Aus der polizeilichen Volkszählung, durchgeführt im Dezember des damaligen Jahres, geht hervor, daß in Żory zu dieser Zeit nur noch 10 Juden wohnhaft waren. Im Mai 1940 wurden diese Menschen aus Żory vertrieben und wahrscheinlich im Ghetto in Będzin untergebracht. Von hier aus hat man sie in das Konzentrationslager Auschwitz befördert, wo sie auch fast alle umgekommen sind. Nach der Beseitigung der jüdischen Bevölkerung aus Żory wurde die Synagoge zerstört und der jüdische Friedhof verwüstet. Die mehr wertvollen Grabsteine aber wurden weggeschafft. Durch glücklichen Zufall sind die Grabdenkmäler, die sogenannten Mazeva, dem Verderben entronnen. Heutzutage ist dieser Friedhof die älteste Begräbnisstätte in unserer Stadt und der einzige authentische Nachweis zur Tatsache, daß in Żory einst eine jüdische Gemeinschaft wohnte.

BIBLIOGRAFIA

I. Źródła niepublikowane:

1. ARCHIWALIA:

Archiwum Państwowe w Katowicach. Oddział w Raciborzu:

- Akta miasta Żor. Nr k. z. 89 (Magistrat zu Sohrau 1765-1922),
- Akta Stanu Cywilnego. Nr k. z. 118 Akta stanu cywilnego gmin żydowskich powiatu rybnickiego 1810-1874 i
- Akta wymiaru sprawiedliwości i notariatów. Nr k. z. 130-132 Kancelarie notariuszy w Żorach - grupa zespołów: Bruno Lewy 1885-1894. Protokoły i rejestry kontraktów,

Centralne Archiwum wojskowe (CAW):

- Akta personalne Dawida Jankiela, sygn. III 7.230,

Urząd Stanu Cywilnego w Żorach:

- Księgi urodzeń, ślubów, zgonów za lata 1874-1938.

2. MASZYNOPISY:

Miejskiego Ośrodka Kultury w Żorach:

- Nerlich E.: Aus der Geschichte der Stadt Sohrau O/S. Dortmund 1972. (Tłum. M. Szymura), Kserokopia udostępniona autorowi,

Urzędu Miasta w Żorach

- Burzan - Adamska A., Góralczyk E.R.: Ewidencja cmentarza żydowskiego w Żorach oraz szczegółowa inwentaryzacja dendrologiczna. Opracowanie Okręgowego Ośrodka Rzeczoznawstwa i Doradztwa Rolniczego w Katowicach, Kserokopia udostępniona autorowi.

3. RELACJE (zebrane przez autora w toku przygotowywania pracy):

- Aharona Getzowa; Gerharda Kubatza; Shaloma Lindenbauma; Erny Mandelbaum; Georga Moshe Panofskiego; Franza Ungera.

II. Publikacje zwarte i artykuły:

Cimała B., Delowicz J., Porwoł P.: Żory. Zarys dziejów. Wypisy, Żory 1994, Cmentarze żydowskie, Praca zbiorowa pod red. Jerzego Woronczaka, Wrocław 1995,

- Delowicz J.: Żory. Ludzie i wydarzenia, Żory 1999,
- Deutsch L.: Kronika Gminy synagogałnej w Żorach na Górnym Śląsku, Żory 1992,
- Dyba M., Warczok U.: Z dziejów kopalni „Dębieńsko”, Katowice 1988,
- Goetzoff P.: Als Schutzhaftjude zehn Wochen in Dachau, „Sinn und Form” 1995, z. 1.,
- Greiner P.: Nobliści z Górnego Śląska, Wrocław 1999,
- Greiner P.: Otto Stern (1888-1969). Noblista z Żor, Katowice 1994,
- Jaworski W.: Żydzi w województwie śląskim w okresie międzywojennym, Katowice 1991,
- Jaworski W.: Żydowskie gminy wyznaniowe w województwie śląskim (1922-1939), „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 1993, nr 1 i 2,
- Kameraz - Kos N.: Święta i obyczaje żydowskie, Warszawa 1997,
- Kämpfert H.: Otto Stern (1888-1969), Bonn 1988,
- Karwat K.: Kirkuty śląskie, „Dziennik Zachodni”, 1994, nr 196,
- Klich A.: Z Żor do Sztokholmu, „Trybuna Śląska”, 1997, nr 28,
- Kubatz G.: Niemieckie osobistości, które pochodzą z Żor z Górnego Śląska. [w:] Żory - historia, tradycja. Materiały z sesji popularnonaukowej, Żory 1992,
- Lokaj P., Szulik J.: Otto Stern, „Informator Towarzystwa Miłośników Miasta Żory”, styczeń 1988,
- Łagiewski M.: Macewy mówią, Wrocław 1991,
- Motylerska J.: Żydzi, „Nowa Formacja”, 1995, nr 21,
- Orlik Z.: Żydzi w ziemi pszczyńskiej, „Nowe Echo”, 1995, nr 32 i 33,
- Pasz F.: Żydzi i My w Cieszynie, Cieszyn 1995,
- Piersiakowa E.: Powrót Ottona Sterna, „Dziennik Zachodni”, 1997, nr 216,
- Semik T.: Żydzi śląscy, „Dziennik Zachodni”, 2001, nr 121,
- Smółka L.: Uniwersytet Wrocławski zapleczem intelektualnym Żor na przełomie XIX i XX wieku. [w:] Żory - historia, tradycja. Materiały z sesji popularnonaukowej, Żory 1992,
- 100 lat Kopalni Węgla Kamiennego „Dębieńsko”, Praca zbiorowa pod red. U. Warczok, R. Ratajczaka, Cz. Woźnicy. Czerwionka-Leszczyny 1998,
- W cieniu skoczowskiej synagogi, Praca zbiorowa pod red. Janusza Spyry, Skoczów 1994,
- Walerjański D., Micor M.: Pamiętajmy o macewach, „Gazeta Wyborcza”, bezpłatny dodatek z 24.02.1997,
- Weltzel A.: Historia miasta Żory na Górnym Śląsku, Żory 1997,

Wodziński M.: Hebrajskie inskrypcje na Śląsku XIII-XVIII wieku, Wrocław 1996,
Zgrzebnicki J.: Żydowski Kazimierz, Kraków 1994,
Żbikowski A.: Żydzi, Wrocław 1997,
Żydowskie gminy wyznaniowe. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Woronczaka, Wrocław 1995,
Żukowski A.: Żorski kirkut, „Nowiny”, 2000, nr 30,
Żydzi w Zagłębiu. Praca zbiorowa pod red. J. Przemszy-Zielińskiego, Sosnowiec 1993.

**Słownik wyrazów
i terminów
związanych z kulturą
i religią żydowską**

Adonaj - „mój Pan”, imię Boga, którym tradycyjnie zastępuje się święty tetragram JHWH. Tetragram jest tym imieniem Boga, którego nie wolno wymawiać. Z czasem również termin Adonaj uznano za święty i zaczęto go zastępować innymi: ha-szem - „imię”, szaddaj - „wszechmocny”, ha-kadosz - „święty”.

Afikoman - „deser”, kawałek macy z wieczerzy pesachowej, który zjada się pod koniec sederu. Symbolizuje pesachowe jagnię, które w starożytności zjadano pod koniec posiłku. Ustalił się zwyczaj chowania afikomanu przed dziećmi, by mogły go odnaleźć i w zamian otrzymać słodczyce i prezenty. Czasami afikoman służył za amulet.

Aleinu - modlitwa odmawiana na zakończenie modłów w synagodze. Głosi ona jedność i najwyższą władzę Boga. Wywodzi się z okresu starożytności.

Amida - „stanie”, główna modlitwa każdego nabożeństwa, znana też pod nazwą Szmone esre („osiemnaście błogosławieństw”), powinna być admawiana na stojąco.

Amoraim - uczeni, których dziełem jest Gemara. Działali od początku III wieku n.e. do około 500 roku n.e. Wtedy to ostatecznie zredergowano Misznę i ukończono Talmud babiloński.

Arawit - popularna nazwa „Maariw”. Modlitwa wieczorna odmawiana codziennie. Jest jedną z trzech modlitw liturgii dnia codziennego. Modlitwy te to: Szma, z dwoma błogosławieństwami ją poprzedzającymi i dwoma kończącymi, Szmone esre, Aleinu i żałobny Kadisz. Arawit odmawia się pomiędzy zmrokiem a północą, o dowolnej godzinie. W piątkowy wieczór Arawit poprzedza modlitwa Kabałat szabas.

Aron ha-kodesz - „święta skrzynia”, zwana również Arką Przymierza. Rodzaj szafy ołtarzowej usytuowanej przeważnie we wschodniej ścianie synagogi. Przechowuje się w niej święte zwoje Tory. Lokalizacja we wschodniej ścianie ma symbolicznie wyznaczać kierunek wzgórza Moria w Jerozolimie, gdzie znajdowała się Świątynia (dzisiaj w miejscu tym znajduje się „Ściana Płaczu”, pozostałość po świątyni)

Aszkenazyjczycy - od słowa Aszkenaz, którym w średniowieczu Żydzi nazywali Niemcy. Aszkenazyjczykami określa się Żydów Europy Środkowej i Wschodniej, których łączył wspólny język - jidisz.

Atara - „zwieńczenie, korona, gzyms”. Bogato zdobiony, szeroki pas do górnej części tałesu, zakładany na głowę.

Aw ha-rachamim - „ojcze miłosierny”. Modlitwa, część porannego nabożeństwa w rytuale aszkenazyjskim, odprawianego w synagodze. Odmawiana także w czasie świąt za dusze i pamięć zmarłych. Słowa modlitwy upamiętniają żydowskich męczenników zabitych w Niemczech w czasach pierwszej wyprawy krzyżowej.

Badchan - „żartowniś”, zabawiający gości na weselu i innych uroczystościach żydowskich.

Barajta - z języka aramejskiego „coś, co znajduje się na zewnątrz”. Ogólna nazwa nauk Tannaitów, które nie zostały włączone w skład Miszny.

Bar micwa - „syn przykazania”. Uroczystość rodzinno - religijna, która odbywa się w synagodze z okazji uzyskania pełnoletności przez chłopca. W świetle przepisów prawa żydowskiego obchodzona jest ona w pierwszy szabas po jego trzynastych urodzinach. Młodzieniec zostaje wezwany po raz pierwszy do publicznego odczytania fragmentu Tory i urywków z Ksiąg Proroków. Po odczytaniu musi on wygłosić własny komentarz do odczytanych przez siebie tekstów. Od tego momentu zostaje zaliczony do grona mężczyzn. Staje się odpowiedzialny za własne czyny, przyjmuje na siebie obowiązek wykonywania religijnych powinności mężczyzny. Nosi tefilin, zalicza się do minjan, może posiadać własny majątek i nim dysponować, wolno mu zawrzeć związek małżeński. Uroczystość Bar micwa bierze swój początek od XIV wieku.

Bdika - „badanie, oględziny”, termin używany w związku z różnego rodzaju kontrolami, np. bdikat chamec - szukanie produktów „zakwaszonych” przed świętem Pesach, bdikat ha-edim - wypytywanie świadków przed sądem. Termin stosowany jednak głównie w odniesieniu do uboju rytualnego: sprawdzanie noża przed użyciem, czy jest wystarczająco ostry, badanie tchawicy i przelyku zwierzęcia, czy zostały prawidłowo przecięte, oraz badanie organów wewnętrznych, płuc, żołądka i in. w celu stwierdzenia, czy zwierzę nie było chore, co czyniłoby je rytualnie nieczystym, a więc nieprzydatnym do jedzenia.

Beit kneset - synagoga, bóżnica. Po zburzeniu Świątyni stała się najważniejszą instytucją religijną i publiczną w życiu Żydów. Pierwsze synagogi powstały prawdopodobnie już w czasach niewoli babilońskiej (586-536 r. p.n.e.), stanowiąc miejsce wspólnych modłów pod kierunkiem duchowych przywódców. Po powrocie z niewoli zwyczaj ten został zachowany. W czasach Drugiej Świątyni synagogi istniały w całym kraju. W diasporze każde większe skupisko Żydów wznosiło synagogę, wokół której skupiało się religijne i publiczne życie gminy. Wzorem Świątyni synagogi mają osobną wydzieloną część dla kobiet.

Beit kwarot - „dom grobów”. Cmentarz żydowski. Inne nazwy to: Beit olam - wiekusity dom, Beit chaim - dom życia. W Polsce używa się nazwy „kirkut”. Cmentarze lokowano poza miastem. Przed wejściem na ich teren należy odmówić specjalne błogosławieństwo, natomiast przy wyjściu dokonać rytualnego obmycia rąk.

Beit midrasz - „dom nauki”. Miejsce dyskusji, studiów Prawa, odczytów i prelekcji, z własną biblioteką dzieł, dostępną dla wszystkich. Nauczycielami byli często wędrowni kaznodzieje zapraszani przez gminę lub prywatne osoby. Do beit midrasz mógł uczęszczać każdy Żyd.

Beracha - „błogosławieństwo” odmawiane zarówno w liturgii publicznej, jak i prywatnie.

Besamim - „wonności”, wonne zioła używane w czasie ceremonii hawdala na zakończenie szabasu, nad którymi odmawiano błogosławieństwa. Również balsaminka, bogato zdobiona puszka na mieszanki ziół.

Beit din - „dom sądu”, religijny trybunał składający się zwykle z trzech sędziów, których jurysdykcji podlegał nadzór koszerności, rozwody, spory cywilne i prozelici. W starożytności w sprawach zagrożonych karą śmierci orzekały większe, 23- lub 71-osobowe sądy, zwane sanchedrynami.

Bima - „miejsce wyniesione, podwyższone”. Inna nazwa almemor. Podium w sali modłów w synagodze, zaopatrzone w rodzaj pulpitu, przy którym odczytuje się Torę i z którego kantor prowadzi modły.

Berit mila - obrzezanie. Zabieg dokonywany ósmego dnia po urodzeniu się chłopca, nawet jeśli termin wypadnie w szabas lub Jom Kipur. Polega na usunięciu dziecku napletka. Symbolizuje przyłączenie pomiędzy Bogiem a Abrahamem. Głównymi osobami uroczystości są: sandak - trzymający dziecko, ojciec dziecka odmawiający błogosławieństwo i mohel dokonujący zabiegu. Zgodnie z wierzeniami, niewidzialnym uczestnikiem ceremonii jest prorok Eliasza. Obrzezanie obowiązuje każdego mężczyznę, który chce przejść na judaizm.

Cadyk - „sprawiedliwy”. W chasydyzmie cadykiem nazywano mistrza, rebego, którego uważano za nosiciela części duszy Mojżesza. Był duchowym przywódcą społeczności, współwyznawcy wierzyli w jego nadprzyrodzoną moc czynienia cudów. Uważano, że cadyk, dzięki swej mistycznej jedności z Bogiem, może pośredniczyć we wszystkich sprawach ludzkich. Z czasem rozwinął się szczególny kult cadyków, a ich funkcje dziedziczyli potomkowie.

Cedaka - „sprawiedliwość, dobroczynność”. Jeden z ważniejszych nakazów religii żydowskiej.

Chamesz megillot - „pięć zwojów”. Teksty ksiąg wchodzących w skład trzeciej części Biblii: Pieśń nad pieśniami, Rut, Lamentacje, Kohelet, Estera. Odczytuje się je podczas największych świąt żydowskich: Pesach, Szawuot, 9 Aw, Sukot i Purim.

Chanuka - święto upamiętniające oczyszczenie Świątyni przez Judę Machebeusza, w 165 roku p.n.e., po tym jak została ona zbesz-

czyszczona z rozkazu Antiocha IV Epifanesa. Obchodzone jest przez osiem dni, począwszy od dwudziestego piątego dnia miesiąca kislew. Ze świętem związany jest obyczaj zapalania przez osiem kolejnych dni płomieni w specjalnej lampie zwanej chanukija. Do tego celu może służyć również ośmioramienna menor. Chanuka jest świętem radosnym i w trakcie jego trwania zabroniony jest post i wygłaszanie mów pogrzebowych.

Chanukija - specjalna lampa ośmiopalnikowa. Kiedyś oliwna, dzisiaj na świece. Zapala się ją przy pomocy specjalnej małej lampki, zwanej szames. Lampę zapala się po zachodzie słońca przez osiem kolejnych dni święta Chanuki w taki sposób, że codziennie zapala się o jeden płomień więcej. Światła lampy powinny palić się przez co najmniej pół godziny każdego dnia. W żadnym wypadku nie wolno odpalać jednego płomienia lampy od drugiego. Tradycja głosi, że w siedmioramiennej menorze, w Świątyni Jerozolimskiej było oliwy tylko na jeden dzień. W cudowny sposób jednakże paliła się ona przez osiem kolejnych dni. Na pamiątkę tego wydarzenia zaczęto stosować ośmioramienne menory i specjalne „lampki chanukowe”.

Chasydyzm - „pobożny”. Ruch mistyczno-religijny i społeczny, zapoczątkowany przez Izraela ben Eliezera (1700-1760) z Podola, zwanego Baal Szem Tow. Chasydyzm przeciwstawiał się judaizmowi rabinicznemu, głosił radość życia przez ekstazę religijną, taniec i śpiew. Główny nacisk kładł na osobistą modlitwę, która miała służyć połączeniu się z Bogiem, a przez to wypełnianiu najważniejszego zadania człowieka. Rozwinął swój własny rytuał religijny, założył własne synagogi, lecz nigdy nie oderwał się od judaizmu. Do II wojny światowej centrum chasydyzmu stanowiła Europa Wschodnia, obecnie główne jego ośrodki znajdują się w Izraelu i w Stanach Zjednoczonych.

Chazaka - określenie terminu prawnego w prawie żydowskim, dotyczącego pewnego rodzaju opłaty uiszczanej przez każdego nowo przyjmowanego do gminy. W XVII wieku chazaka stanowiła koncesję gminną na pobieranie opłat zarówno od obcych, jak i wszystkich pozostałych członków gminy. Dekretem sejmowym z 1781 roku Sejm polski zniósł prawo chazaki.

Cheder - dosłownie „pokój”, w znaczeniu pomieszczenia. Dawna trójstopniowa szkoła religijna dla chłopców, mieszcząca się na ogół w domu nauczyciela zwanego rebe albo melamed. Przedmiotem nauczania w poszczególnych klasach była Tora i Talmud.

Cherem - „klątwa”, ekskomunika rzucana przez rabinów na niestosujących się do praw i zwyczajów gminy. Dotyczyło to przede wszystkim wyznawców innych poglądów religijnych. Cherem miał na celu utrzymanie społeczności gminy w dyscyplinie religijnej.

Chewra kadisza - „święte bractwo”, żydowskie towarzystwo pogrzebowe.

Chol ha-moed - „powszednie dni w czasie świąt” - środkowe dni świąt Pesach i Sukot. Pierwszy i ostatni dzień tych świąt obchodzony był szczególnie uroczyście. Zakazane były wówczas wszelkie prace. W dniach środkowych natomiast, traktowanych jako półświęta, dozwolone było wykonywanie niektórych prac.

Chumasz - „pięć”. Tora, Pięcioksiąg, pierwszych pięć ksiąg biblijnych.

Chupa - „baldachim” ślubny, sala weselna lub sama ceremonia ślubna.

Cicit - „frędzle” przymocowane do czterech rogów spodniej części odzieży talit, noszone przez Żydów płci męskiej zgodnie z nakazem: „... powiedz synom Izraela, niech sobie zrobią frędzle na krajach swoich szat, by pamiętali o Boskich przykazaniach”.

Diaspora - słowo z języka greckiego, „rozproszenie”. Oznacza ono wszystkich Żydów na wygnaniu. Termin ten używany jest też na określenie wszystkich skupisk żydowskich poza krajem Izraela. W języku hebrajskim galut.

El male rachamim - „Boże pełen miłosierdzia”. Modlitwa za zmarłych, odmawiana podczas pogrzebu, a także w czasie świąt, kiedy wspomina się zmarłych.

Erew - „wieczór”, termin używany w odniesieniu do początku świąt, które zaczynają się od zachodu słońca i trwają do zachodu słońca dnia następnego. Tak więc wyrażenie erew szabat oznacza wieczór piątkowy, początek szabasu.

Eruw - „zmieszanie”, sposób na uchylenie w szabas i inne święta zakazu wykonywania pewnych czynności.

Gabaj - „strażnik”. Członek zarządu gminy lub administrator synagogi, który odpowiadał za organizację i funkcjonowanie organizacji dobroczynnych. Mógł nim zostać powszechnie szanowany i odpowiednio zamożny Żyd.

Gaon - skrót aramejskiego wyrażenia: Rosz Metiwta Geon Jaakow”, co znaczy: „Przewodniczący Akademii chluba Jakuba”. W okresie od VI do XI wieku tytuł Gaona przyznawany był przewodniczącym akademii babilońskich w Pumbedita i Surze. Babilońscy Gaoni byli autorytetem dla całego ówczesnego świata żydowskiego. Stworzyli oni tzw. responsy, w których spisane były odpowiedzi na pytania dotyczące okoliczności stosowania odpowiednich przepisów prawa. Współcześnie - potoczne określenie człowieka mądrego, biegłego w casusach prawnych.

Gemara - „kończyć”, w sensie zakończenia czegoś. Jest zbiorem końcowych komentarzy uzupełniających do Miszny, napisanym przez uczonych, zwanych Amoraitami. Gemara wraz z Miszną tworzą Talmud.

Get - „dokument” rozwodowy.

- Haftara** - „zakończenie”. Fragmenty z ksiąg Proroków odczytywane w synagodze w szabas rano, z okazji świąt oraz w dni postu po czytaniu Pięcioksięgu. Haftara powinna tematycznie wiązać się z czytanim urywkiem Tory, kalendarzem lub wydarzeniem historycznym. Zwyczaj ten wiąże się z okresem prześladowań Żydów za czasów Antiocha IV Epifanesa, kiedy to czytanie Pięcioksięgu było karane.
- Hagada** - „opowiadać”. Opowieści interpretujące i wyjaśniające tekst biblijny, których celem jest pouczenie moralne. Dotyczy tej części literatury talmudycznej i midraszowej, która posługuje się legendą, bajką, historyczną anegdotą, maksymą.
- Hakkafot** - uroczysta procesja, obchodząca zewnątrz, wokół synagogę lub wewnątrz bimę. Procesje odbywają się w czasie niektórych świąt. Uczestnicy procesji wyposażeni są w różne atrybuty z nimi związane. Podczas święta Sukot z lulawem, w Simchat ze zwojami Tory etc. Istnieją także procesje okazjonalne, na przykład z okazji poświęcenia cmentarza.
- Halacha** - „iść, postępować”. W przenośni słowo to oznacza zasady postępowania, przepisy prawne lub religijne. W prawie rabinicznym określa wykładnię dla tzw. Prawa Ustnego, czyli przyjętej interpretacji Prawa pisanego (Tory). W przeciwieństwie do hagady odnosi się do ustaleń, które zyskały miano obowiązującej normy.
- Halel** - „pochwała, dziękczynienie” w sensie psalmów dziękczynnych. W liturgii odnosi się do psalmów 113-118. Zwyczaj ten wywodzi się z Babilonii.
- Hawdala** - „oddzielenie, różnica, wyróżnienie”. Błogosławieństwo odmawiane na zakończenie szabasu. Składa się ono ze wstępu, błogosławieństwa nad winem, wonnymi korzeniami i światłem świecy oraz błogosławieństwa końcowego. Hawdale odmawia się także na zakończenie świąt. Oznacza ono zakończenie dnia świątecznego, a początek powszedniego. Obrządek ten wiąże się z wdychaniem palonych ziół. Zioła są spalane w specjalnych naczyniach ze srebra w kształcie wielosegmentowych wieżyczek.
- Hesped** - „pochwała”, mowa wygłaszana zazwyczaj zaraz po pogrzebie.
- Hoszana raba** - „Wielka Hosanna”, niezwykle uroczyste obchodzony siódmy dzień święta Sukot. Kulminacyjnym momentem jest procesja, która siedem razy obchodzi bimę wokół. Uczestnicy procesji niosą gałązki wierzby, którymi wymachują i uderzają o ziemię i sprzęty. Zwyczaj ten wywodzi się z czasów Druhej Świątyni i ma na celu zapewnić deszcz.
- Izkor** - „wspomnij, pamiętaj”. Modlitwa za nieżyjących krewnych, odmawiana podczas wspominania umarłych w święta Jom Kipur, Sukot, Pesach i Szawuot.

Jad - „ręka”, wskazówka w kształcie dłoni z wyciągniętym palcem wskazującym lub środkowym, osadzona na ozdobnym drążku ze szlachetnego drewna, używana podczas publicznego czytania zwojów Tory.

Jamim noraim - „straszne dni”. Dziesięć dni „skruchy i pokuty” rozpoczynających się w Rosz ha-szana, a kończących się w Jom Kipur. W trakcie tych dni pokutuje się za popełnione grzechy po to, aby zostać zapisanym w księdze życia. Ostatni dzień nazywa się Dzień Jonki (Jom Kippur) - dzień odpuszczenia. W przeddzień wielu Żydów wykonuje nad głową koła, trzymając w ręku żywego koguta; Żydówki trzymają kurę. W ten sposób grzechy przechodzą z człowieka na drób. Po zakończeniu obrzędu drób zabija się, a jego ścierwo pali lub rozdaje się biednym.

Jarcajt - „rocznica” śmierci bliskiego krewnego, szczególnie któregoś z rodziców, obchodzona zgodnie z datą kalendarza hebrajskiego.

Jesziwa - „posiedzenie”, nazwa ta dotyczyła początkowo akademii działających na terenie Palestyny i w Babilonii, była ich określeniem jako „wyższa szkoła talmudyczna dla nieżonatych studentów”. Obecnie dotyczy wyższych szkół zajmujących się studiami nad Talmudem i innymi dziełami rabinicznymi na całym świecie.

Jidisz - język, którym posługiwała się większość Żydów aszkenazyjskich do II wojny światowej. Powstał wśród Żydów w Niemczech we wczesnym średniowieczu. Jego podstawę stanowi język niemiecki z dużą częścią słownictwa aramejsko-hebrajskiego, romańskiego i słowiańskiego. Zapisywany jest alfabetem hebrajskim. Był codziennym językiem szerokich mas żydowskich w Europie Środkowo-Wschodniej, z własną literaturą i kulturą. W chwili wybuchu II wojny światowej posługiwało się nim około jedenastu milionów Żydów na świecie.

Jom Kippur - Dzień Pojednania, obchodzony jest dziesiątego dnia miesiąca tiszri. Jest dniem pokuty i postu. W Polsce znany jako „Sądny Dzień”. Ze względu na trudność zachowania ścisłego postu przez dwa kolejne dni święto Jom Kippur może trwać tylko jeden dzień. W tym dniu nie wolno wykonywać żadnych prac, analogicznie jak w szabas. Tradycja głosi, że los człowieka, nie określony w Rosz ha-szana, rozstrzyga się właśnie w Jom Kippur.

Kabalat szabas - „powitanie szabatu”, uroczysta modlitwa witająca nadejście szabasu, odprawiana w piątek przed zachodem słońca. Poprzedza piątkową modlitwę Maariw.

Kabała - „spuścizna tradycji”, najczęściej używany termin na określenie tajemnych nauk judaizmu i mistyki żydowskiej. Rozwinęła się w okresie średniowiecza. Gwałtowny rozwój od XII wieku. W szerokim sensie oznacza wszystkie kolejne ezoteryczne kie-

runki w judaizmie, które powstawały od końca okresu Drugiej Świątyni (I w. n.e.) i odegrały żywą rolę w symbolice, obrzędach, obyczajach i historii żydowskiego narodu.

Kadisz - „święty”, typ modlitwy. Do jej odmawiania niezbędny jest minjan, czyli obecność dziesięciu dorosłych mężczyzn. Kadisz wyraża wiarę w Boga, poddanie się jego woli i jego wyrokom.

Kahał - po hebrajsku „kahał, kehilla”, gmina, kongregacja, zbór. Określenie używane głównie na ziemiach polskich. Oznacza ono autonomiczną gminę żydowską posiadającą własne sądownictwo, szkolnictwo, pomoc społeczną oraz pobór podatków na rzecz państwa. Na czele kahału stali raszim, reprezentujący gminę na zewnątrz, wobec władz państwowych. Po rozbiorach Polski autonomia kahałów została ograniczona do spraw religijnych i pomocy społecznej.

Kantor - „chazan”, śpiewak synagogałny. Solista prowadzący zbiorowe modły w synagodze. Na ogół zaliczany do grona przodujących gminy. Znany jest także jako szliach cibur, czyli „wysłannik publiczny”, ponieważ może w imieniu wiernych odmawiać modlitwy, które wymagają minjanu.

Kaparot - „pokuty, odkupienia”, praktykowany niegdyś wśród Żydów ortodoksyjnych zwyczaj zarzynania koguta lub kury przed świętem Jom Kippur w ramach zastępczego odkupienia.

Kaporet - lambrekin zakrywający górną część aron ha-kodesz. Wykonany z ozdobnego materiału, haftowanego srebrną nicią w symboliczne wzory.

Kaszrut - „odpowiedni, zdatny”, żydowskie reguły odżywiania; słowem „koszerny” określa się również przydatność rzeczy, przedmiotów w sensie rytualnym, czyli takich, którymi wolno się posługiwać; termin kaszrut stosuje się także w odniesieniu do prawidłowości wykonywania pewnych czynności, rytuałów i ceremonii.

Kedisza raba - modlitwa odmawiana w przeddzień święta, przed jedzeniem oraz następnego dnia rano na czczo przed pierwszym posiłkiem.

Keter Tora - „korona Tory”. Zazwyczaj srebrna ozdoba w kształcie stylizowanej korony nakładana na Torę, uprzednio ubraną w sukienkę meil. Symbolizuje Przypowieści Ojców, werset „Korona Nauki, Korona Kapłaństwa, Korona Królewska, Korona Dobrego Imienia”.

Ketuba - „dokument ślubny”. Według prawa rabinicznego dokument niezbędny do zawarcia związku małżeńskiego, który pan młody wręcza oblubienicy podczas ceremonii ślubnej. Jego publiczne odczytanie stanowi kulminacyjny punkt tej ceremonii. Zwyczaj ten istnieje od około I w. p.n.e. Dokument spisywany jest w języku aramejskim w obecności dwóch świadków, którzy nie są spokrewnieni z żadną ze stron zawierających związek małżeński.

ski. Dokument ten zawiera między innymi zobowiązania finansowe męża w stosunku do żony, a także stanowi gwarancję ubezpieczającą ją na wypadek śmierci męża lub rozwodu.

Ketuwim - „Pisma”, trzecia część Biblii. W skład Pism wchodzi księgi: Hioba, Psalmów, Przysłów, Pieśń nad Pieśniami, Rut, Lamentacje, Kohelet, Estery, Daniela, Ezdrasza, Nehemiasza, pierwsza i druga Kronik.

Kidusz - „poświęcenie”. Modlitwa złożona z dwóch błogosławieństw: dla wina oraz dla szabasu lub innego święta. Odmawia się ją w domu lub w synagodze nad kielichem wina. W przypadku braku wina zastępują go dwa bochenki chleba.

Kitel (jid.) - biała szata żałobna.

Kohen - „kapłan”, Żyd wywodzący się z rodu Aarona, pełniący główne funkcje religijne w starożytnym Izraelu, prowadzący ceremonie w Świątyni Jerozolimskiej.

Kol nidre - wyrażenie z języka aramejskiego „wszelkie śluby”. Modlitwa unieważniająca wszelkie śluby złożone Bogu nieświadomie, zbyt pochopnie lub pod przymusem. Odmawia się ją w przeddzień Jom Kippur. Powstała prawdopodobnie w IX w. Odnosi się tylko do zobowiązań uczynionych przez ludzi wobec Boga. Nie dotyczy ślubowań, przysięg i zobowiązań wobec innej osoby lub instytucji.

Ladino - dialekt żydowsko-hiszpański, którym posługują się Żydzi sefardyjscy. Powstał w okresie średniowiecza wśród Żydów hiszpańskich, w oparciu o dialekt kastylijski. Ma w sobie ponadto zapożyczenia z języka portugalskiego. Do tej pory językiem tym posługują się Żydzi sefardyjscy mieszkający w krajach śródziemnomorskich, bałkańskich i w Izraelu. Z początku pisany był w alfabecie hebrajskim, w czasach współczesnych także w alfabecie łacińskim.

Lag Ba-Omer - półświęto, jedyny dzień między świętami Szawuot i Pesach, kiedy dozwolone jest obcinanie włosów, zawieranie małżeństw i niektóre formy zabawy. Obchodzony jest on od czasów Gaonów. Jedna z wersji głosi, że w czasie pomiędzy świętami Pesach a Szawuot umarło w wyniku zarazy dwadzieścia cztery tyjące uczniów Rabiego Akiby. W cudowny sposób trzydziestego trzeciego dnia zaraza ustąpiła. W dniu Lag Ba-Omer dzieci tradycyjnie bawią się lukami i strzałami. Współcześnie w Izraelu jest to Dzień Ucznia i Studenta.

Lecha dodi - „idź, przyjacielu”, hymn śpiewany na powitanie szabasu, podczas nabożeństwa Kabałat szabas.

Lewici - członkowie plemienia Lewiego, którzy opiekowali się Przybytkiem i Świątynią, pomagali kapłanom przy ceremoniach kultu ofiarnego.

- Lulaw** - „gałąź palmy”. Obecnie bukiet świąteczny złożony z trzech gałązek mirtu, dwóch wierzby i odmiany cytryny zwanej etrog. Bukietu używa się do ceremonii podczas święta Sukot. Codziennie, z wyjątkiem szabasu, podnosi się go ponad głowę w trakcie odmawiania Halelu, a następnie wymachuje się nim w różnych kierunkach. Jest to symbol władzy Boga nad całym światem. Przez wszystkie dni święta lulaw obnosi się w procesji wokół synagogi. Zwyczaj ten powstał w czasie Drugiej Świątyni.
- Maariw** - „sprowadzanie wieczoru”, modły wieczorne znane też pod nazwą arawit, jedne z trzech obowiązujących w codziennej liturgii. składają się na nie: Szma, błogosławieństwa, Amida i Kadisz. Odmawiane są między zmrokiem a północą.
- Maca** - „chleb nie kwaszony”, placki pieczone z mąki i wody, bez dodatku drożdży i soli, spożywane w święto Pesach.
- Macewa** - „pomnik, stela”. Pionowo ustawiona płyta nagrobna, najczęściej w kształcie prostokąta, zwieńczona półkuliście lub trójkątnie. Stanowi ona część grobu żydowskiego. Płytę pokrywają inskrypcje, swoją treścią związane z osobą zmarłego. Zdobiona bogatą ornamentyką o charakterze symbolicznym.
- Machzor** - książka zawierająca zbiór modlitw odmawianych z okazji różnych świąt. Rodzaj modlitewnika.
- Magen David** - „tarcza Dawida”, znak, symbol. Sześcioramienna gwiazda, powstała w wyniku nałożenia się na siebie dwóch trójkątów równobocznych. Motyw takiej gwiazdy był używany przez Żydów od dawna. Zdobiono nim sprzęty liturgiczne i detale architektoniczne synagog. Oficjalnym symbolem judaizmu stał się w XVII wieku. Zamieszkujący w Pradze Żydzi jako pierwsi zaczęli go powszechnie stosować. Światowa Organizacja Syjonistyczna w roku 1897 przyjęła go jako swój znak. Obecnie „Magen David” widnieje na fladze państwowej Izraela.
- Maoz cur** - „twierdza ze skały”, hymn śpiewany przy zapalaniu świeczek chanukowych.
- Megila** - „zwój” pergaminu, zawierający tekst jednej z pięciu ksiąg hebrajskich: Pieśni nad pieśniami, Rut, Lamentacji, Koheleta i Estery. Jeśli nie jest powiedziane dokładnie, o którą księgę chodzi, termin megila oznacza księgę Estery.
- Megilat Ester** - puszka z korbką, zawierająca tekst Księgi Estery.
- Meil** - tkanina, rodzaj haftowanej sukienki, w którą ubiera się zwoje Tory.
- Melamed** (lub melamed) - „nauczyciel” w chederze.
- Melawe malka** - „towarzysząc królowej”, posiłek spożywany w sobotę wieczorem na pożegnanie odchodzącego szabasu.
- Menora** - „świecznik, kandelabr”, siedmioramienna lampa oliwna używana w Świątyni Jerozolimskiej. W późniejszym okresie także

w synagogach do oświetlania aron ha-kodesz i pulpitu modlitewnego oraz w domach modlitw. Od czasów starożytnych stanowi symbol judaizmu. Z upływem czasu określenie menorah zaczęło używać także w odniesieniu do ośmioramiennych lamp zapalanych z okazji święta Chanuki. Menorah jest oficjalnym godłem państwa Izrael.

Mesjasz - „pomazaniec”, ten, który zostanie zesłany przez Boga na ziemię i który unicestwi wszelkie zło. Gdy przyjdzie, umarli zmarłych wstaną, Świątynia Jerozolimską zostanie odbudowana i nastąpią czasy mesjańskie: olam ha-ba (przyszły świat).

Mezuza - „framuga drzwi, odrzwia”, zwitek pergaminu, zawierający przepisane ręcznie przez soferów dwa pierwsze akapity modlitwy Szema, umieszczone w pudełeczku z drewna lub metalu i umocowane z prawej strony drzwi domu żydowskiego. Pudełko to posiada mały otwór, przez który widoczne jest słowo Szadaj - Wszchmogający. Napis wykonany jest po przeciwnej niż tekst, stronie zwiniętego pergaminu. Zwyczaj ten powstał w celu dosłownego wypełnienia nakazu zawartego w Biblii: „wypisz je [tj. słowa Tory] na odrzwiach twojego domu i na twoich bramach”.

Micwa - „przykazanie”, pierwotnie określano tak boskie nakazy z Biblii. W Torze zawartych jest 613 przykazań (248 nakazów i 365 zakazów). Chłopiec zostaje zobowiązany do ich przestrzegania po ukończeniu 13 lat (bar micwa), a dziewczynka 12 lat (bat micwa). W szerszym sensie micwa oznacza każdy dobry uczynek.

Midrasz - „studiować, nauczać, wyjaśniać”. Komentarz do ksiąg biblijnych, ułożony w formie przypowieści. Midrasze tworzone od okresu Tannaitów do około X wieku n.e. W innym znaczeniu: metoda interpretacji zagadnień prawnych.

Mincha - „ofiara”, modły odmawiane po południu przed zachodem słońca. Składają się z Amidy, psalmów, krótkich modlitw i Kadiszu. Mincha jest odpowiednikiem ofiary popołudniowej składanej w Świątyni Jerozolimskiej.

Minjan (lub minian) - zgromadzenie złożone z dziesięciu Żydów płci męskiej, powyżej trzynastego roku życia, niezbędne do odprawiania publicznych modłów w synagodze, czytania sefer Tora i niektórych ceremonii religijnych, np. odmówienia Kadiszu, modlitwy za zmarłych.

Miszna - „powtarzać, nauczać”. Kodeks prawny judaizmu, przedmiot badań wielu pokoleń uczonych różnych szkół i tradycji.

Mizrach - „wschód”. Wschodnia ściana synagogi zorientowana w kierunku Jerozolimy. Również ozdobna tablica umieszczona na ścianie zwróconej ku Jerozolimie.

Moed - „święto, czas wyznaczony”, tytuł drugiego porządku Miszny, który zawiera przepisy dotyczące szabasów, świąt i postów.

- Mohel** - „dokonujący obrzezania”, mężczyzna dokonujący rytualnego obrzezania podczas brit mila.
- Mykwa** - „zbiornik wody”, pomieszczenie zawierające basen z wodą bieżącą, służący do rytualnych oczyszczeń ludzi i sprzętów. Mykwa tradycyjnie powinna umożliwiać całkowite zanurzenie ciała.
- Neila** - „zamknięcie”, modlitwa kończąca liturgię Jom Kippur.
- Neszama jetera** - „dodatkowa dusza”, która z niebios wstępuje w każdego Żyda na czas szabasu.
- Ner tamid** - „wieczna lampa”, lampa z wiecznym światłem zawieszona przed lub obok aron ha-kodesz w synagodze. Jest symbolem światła zapalanego przez kapłanów w Świątyni Jerozolimskiej.
- Newiim** - „prorocy”, druga część Biblii, składająca się z ośmiu Ksiąg Proroków.
- Ohel** - „namiot”, rodzaj grobowca w postaci dachu podpartego czterema słupami. Ohel mógł też przybrać formę małego kamiennego lub drewnianego domku, w którym umieszczano właściwe płyty nagrobne, przeznaczone dla ważnych osobistości.
- Omer** - „sноп”, pierwszy sноп ścięty podczas żniw jęczmienia, składany w Świątyni na ofiarę w drugi dzień Pesach.
- Parasza** - jedna z pięćdziesięciu czterech części Pięcioksięgu. Odczytywana jest ona w synagogach z okazji początku nowego miesiąca księżycowego, świąt, postów, a ponadto w każdy poniedziałek, czwartek, w dzień szabasu rano i po południu. W zależności od terminu czytania tekstu, w czytaniu bierze udział różna ilość osób.
- Parochet** - „zasłona”, kotara, zazwyczaj bogato zdobiona, zasłaniająca aron ha-kodesz, wzorowana na ozdobnej zasłonie oddzielającej Święte Świętych od reszty Świątyni.
- Parwe** - „obojętne”, pożywienie, które zgodnie z żydowskimi regułami odżywiania nie należy ani do potraw mięsnych, ani do potraw mlecznych, np. ryby, jajka, warzywa.
- Pesach** - święto upamiętniające wyjście Żydów z Egiptu. Obchodzone jest wiosną, podczas pierwszej pełni księżyca po wiosennym zrównaniu dnia z nocą i trwa siedem dni. W diasporze obchodzi się je w ciągu ośmiu dni. W Pesach połączone zostały dawne zwyczaje pasterskie i rolnicze - składanie ofiary z pierwotnego baranka lub koziołka ze świętem niekwaszonego chleba. Po zburzeniu drugiej Świątyni Jerozolimskiej cechą charakterystyczną święta stała się uczta paschalna, posiadająca ściśle określony przebieg. Porządek uczty nazywa się seder.
- Pidjon ha-ben** - „wykupienie syna”, ceremonia wykupienia pierwotnego, która odbywa się po ukończeniu przez dziecko trzydziestu dni.
- Przybytek** (hebr. miszkan) - przenośne, wykonane na pustyni sanktuarium, które towarzyszyło Izraelitom w ich wędrówce po wyj-

ściu z Egiptu. Wewnątrz Przybytku mieściło się Święte Świętych, zawierające Arkę Przymierza i tablice Dekalogu.

Purim - „losy”. Święto upamiętniające uratowanie Żydów w niewoli perskiej od planowanych prześladowań. Obchodzi się je czternastego dnia miesiąca adar (w latach przestępnych w drugi adar). Motywem przewodnim święta jest odczytywanie Księgi Estery, opisującej te wydarzenia. Z okazji święta Purim znajomi obdarowują się prezentami. Nie zapomina się także o biednych, ofiarowując im żywność i pieniądze oraz nasilając akcje charytatywne. W to święto urządza się uczty, które trwają od wieczora do późnej nocy. Purim jest okresem żydowskiego karnawału. Na ulice wychodzą przebierańcy w fantastycznych strojach. Zabroniony jest post i żałobne lamentacje.

Purim katan - „mały Purim”, święto przypadające w roku przestępnym na czternasty i piętnasty dzień miesiąca adar. Purim Katan nie posiada charakteru właściwego świętu Purim. Nie czyta się Księgi Estery, nie prowadzi akcji charytatywnych. Analogią do Purim jest zakaz postu.

Rabbi - „mistrz”, uczony w Piśmie, posiadający pozwolenie (smicha) na nauczanie i orzekanie w kwestiach prawa i rytuału żydowskiego; rabbi to także tytuł grzecznościowy, odnoszący się do nauczycieli lub innych poważanych członków gminy; w środowisku chasydzkim odpowiednikiem było określenie „rebe” lub „reb”. Na terenie Polski używa się terminu rabin.

Responsa (hebr. sheelot u-teszuwot) - „odpowiedzi”, zbiory odpowiedzi na konkretne zapytania kierowane do autorytetów rabinicznych, najczęściej dotyczące żydowskiego rytuału i prawa.

Rimmonim - „owoce granatu”. Ozdoby ze srebra w stylizowanym kształcie umieszczone na zakończeniu drążków, na które nawija się zwój Tory. W starożytności używano wysuszonych owoców granatu, które pełniły funkcję grzechotek odpędzających złe duchy. Zarówno „rimmonim”, jak i „meil” mają znaczenie symboliczne.

Rosz chodesz - „nów”, początek nowego miesiąca księżycowego. W starożytności obchodzony jako samodzielne święto. Zwyczajem było, że z ukazaniem się księżyca w nowiu na niebie kapłani trąbili w rogi, ogłaszając ten fakt. Po okresie niewoli babilońskiej święto zatraciło swój charakter, lecz obyczaj pozostał, stanowiąc podstawę do obliczania kalendarza.

Rosz ha-szana - „Nowy Rok”, przypada według kalendarza żydowskiego na pierwszy i drugi dzień miesiąca tiszri. Według tradycji święto to nawiązuje do stworzenia świata i dnia Sądu Ostatecznego. Każdy człowiek w zależności od swoich uczynków zapisany jest w księgach: ludzie dobrzy w Księdze Życia, zaś źli

w Księdze Śmierci. Osoby przeciętne, których nie zapisano w żadnej z Ksiąg, muszą czekać aż do Jom Kippur, kiedy to rozstrzygną się ich losy. Charakterystycznym elementem tego święta jest trąbienie w róg. Obowiązkiem każdego Żyda jest wysłuchanie w tym dniu dźwięku rogu. Nazwa polska Święto Trąbek.

Sanhedryn - „zgromadzenie”, najwyższa rada religijna, składająca się z 71 członków z siedzibą w Świątyni Jerozolimskiej.

Sandak (grec.) - opiekun obrzezywanego, osoba, która trzyma dziecko podczas obrzezania.

Seder - „porządek”, rytualny posiłek spożywany w domu podczas pierwszego wieczoru święta Pesach.

Sederowy talerz - bogato zdobiony, nieraz o fantazyjnych kształtach talerz z sześcioma zagłębieniami na specjalne, symboliczne potrawy używany w trakcie uczty z okazji święta Pesach.

Sefardyjczycy - termin odnoszący się do Żydów wypędzonych z Hiszpanii (hebr. sefarad - Hiszpania) i Portugalii, w późniejszych czasach osiedlających się w Holandii, na południu Europy oraz na Bliskim Wschodzie. W życiu codziennym Sefardyjczycy posługiwali się głównie językiem ladino. Różnią się od Aszkenazyjczyków także nieco odmiennym rytuałem. Ich gminy znajdują się obecnie m.in. w Izraelu i Ameryce Południowej.

Sefer Tora - „zwój Tory”, największa świętość w synagodze. Ręcznie pisany zwój z hebrajskim tekstem Pięcioksięgu, nazywany też rolami Tory. Przechowywany w aron ha-kodesz. Używa się go celem publicznego odczytywania fragmentów w trakcie uroczystości religijnych w synagodze. W przypadku uszkodzenia lub zużycia grzebany z czcią w ziemi.

Sefira - termin używany wśród kabalistów na oznaczenie Boskiej emanacji, hierarchii w procesie tworzenia świata.

Semicha - gest położenia rąk na ofierze, zwierzęciu przeznaczonym na ofiarę, bezpośrednio przed jego zabiciem oraz stosowany wyłącznie w Palestynie zwyczaj wyświęcania rabbi. W Babilonii uczeni otrzymywali oficjalny tytuł raw. Począwszy od XVI wieku zwyczaj nadawania tytułu przekształcił się w nadawanie dyplomu uczniowi przez nauczyciela. Na przełomie XVIII i XIX wieku modne się stało otrzymywanie dyplomów nie tylko od swojego nauczyciela, ale przystępowano do egzaminów u wybitnych i znanych rabbich. Im więcej dyplomów posiadał abiturient, tym większy był jego prestiż naukowy i społeczny.

Siddur - „uporządkowanie”. Modlitewnik zawierający pełny zbiór modlitw codziennych i szabasowych, odmawianych zarówno w synagodze, jak i w domu.

Simchat Tora - „radość Tory”. Ostatni dzień święta Sukot, podczas którego odbywa się ceremonia związana z zakończeniem rocznego cyklu

czytania w synagodze Tory. W tym dniu odbywa się uroczysta procesja, która siedem razy okrąża synagogę przy wtórze pieśni.

Slicha - „przebaczenie”, rodzaj modlitwy wyrażającej prośbę o odpuszczenie grzechów.

Smicha - „nakładanie”, pozwolenie na nauczanie i orzekanie w kwestiach prawa żydowskiego wydawane uczniowi przez mistrza.

Sofer - „pisarz”, przepisywacz Tory, wypisujący też mezuzy, tefiliny, gety i ketuby.

Sukka - „przybytek”, kuczka, szałas budowany na święto Sukot. Spożywa się w nim posiłki podczas trwania święta.

Sukot - święto Szałasów. Wypada ono jesienią po zakończeniu zbiorów z pól, sadów i winnic. Jest wyrazem radości ze zbiorów i powszechnej wesołości. Wtedy też wznosi się intencyjne modlitwy o deszcz i bogate zbiory w następnym roku. Szałasy budowane w czasie święta mają upamiętniać wędrówkę przez pustynię. W Polsce święto Szałasów znane jest pod nazwą święta Kuczek.

Szabas (lub z sefardyjska nazywany szabatem) - w kulturze żydowskiej dzień wypoczynku. Trwa on od zachodu słońca w piątek, a kończy się wraz z zachodem słońca w sobotę.

Szacharit - „świt”. Codzienne modły poranne, odmawiane po nastaniu świtu, odpowiednik ofiary porannej (tamid) składanej niegdyś w Świątyni Jerozolimskiej; odmawiając szacharit w dni powszednie, zakłada się talit i tefilin. Szacharit to najdłuższe z modłów dziennych, składa się z błogosławieństw, psalmów, Szma, hymnów z Amidą i Kadiszu. W poniedziałki i czwartki w trakcie nabożeństwa czyta się także fragmenty Tory; przed szacharit nie wolno nic jeść.

Szalom alejchem - „pokój wam”. Tradycyjne pozdrowienie, zazwyczaj skracane do słowa „szalom”. Także początkowe słowa hymnu odmawianego po powrocie z synagogi w piątek wieczorem.

Szalosz regalim - „trzy święta piesze”. Trzy święta pielgrzymie: Pesach, Szawuot i Sukot.

Szames - woźny sądowy lub synagogałny, pełniący rozmaite funkcje pomocnicze, do którego zadań należało przede wszystkim utrzymywanie synagogi w czystości, porządkowanie modlitewników, przygotowanie zwojów Tory, pomaganie rabinowi i kantorowi w ich obowiązkach. Również - mała lampka, dodatkowa świeczka, od której odpala się kolejne palniki lampy Chanuka.

Szawuot - „Święto Tygodni”. W diasporze obchodzone jest szóstego i siódmego dnia miesiąca siwan. Święto to ma charakter rolniczy. Wyrazem tego jest przystrajanie synagog i mieszkań kwiatami i gałęziami drzew. W ofierze Bogu składa się dwa bochny chleba z nowych zbiorów. Święto Szawuot jest też świętem typu

rocznicowego, upamiętniającym nadanie Tory na Synaju. Dlatego główną częścią modłów jest uroczyste odczytanie Dekalogu.

Szas - termin utworzony z początkowych liter hebrajskiego wyrażenia „szisza sidre (Miszna)” - sześć porządków (Miszny), stosowany od XVI w. na oznaczenie całego Talmudu, kiedy to cenzura katolicka zabroniła używania słowa Talmud.

Szechita - „ubój”. Rytualny ubój zwierząt i ptaków, których mięso dopuszczone jest do spożycia.

Szechina - „zamieszkanie”, Boża obecność lub immanencja Boga. Określenia tego często używa się po prostu jako synonimu Boga.

Szeloszim - „trzydzieści”. Po śmierci osoby bliskiej: teściów, dzieci, rodzeństwa, współmałżonka obowiązuje trzydzieści dni żałoby. W tym okresie nie można ścinać włosów, golić się, nosić nowych ubrań, uczestniczyć w wesółych uroczystościach oraz zawierać związków małżeńskich.

Szemini Aceret - Zgromadzenie dnia ósmego. Święto to przypada na ósmy dzień Sukot. W tym dniu odmawia się modlitwy o deszcz.

Szir ha-szirim - „pieśń nad pieśniami”. Księga biblijna, według tradycji napisana przez króla Salomona w formie cyklu wierszy miłosnych. Przyjęło się powszechnie uważać ją za alegorię miłości między Bogiem a ludem Izraela.

Sziwa - „siedem”, siedmiodniowa żałoba po bliskim krewnym.

Szma - „słuchaj”, jedna z najważniejszych modlitw żydowskich. Jej pierwszy werset brzmi: „Słuchaj Izraelu! Pan jest Bogiem naszym, Pan jest jeden!” Stał się on żydowskim credo - wyznaniem wiary. Odmawia się ją w obliczu śmierci.

Szochet - rzeźnik uprawniony do rytualnego uboju zwierząt.

Szofar - „róg”. Starodawny instrument dęty, który w Rosz ha-szana budził ludzi z drzemki duchowej i wzywał do pokuty. Służył także do ogłaszania alarmów, powiadamiania ludności o niebezpieczeństwie i do obwieszczania nowiu księżyca. Szofar najczęściej wykonany jest z baraniego rogu na pamiątkę barana złożonego w ofierze zamiast Izaaka.

Sztejt (jid. „małe miasteczko”) - mała, prowincjonalna gmina żydowska w przedwojennej wschodniej Europie.

Sztrajml (jid.) - lisiura, męska czapa, obecnie noszona przez chasydów w szabas i święta.

Szulchan aruch - „nakryty stół”. Kodeks żydowskich praw religijnych i cywilnych opracowany przez Józefa Karo (1488-1575), opublikowany w 1565 r. Uzupełniony przez polskiego rabina Mojżesza Isserlesa (Remu, 1525-1572), w dziele pt. Mapa (obrus) poprzez włączenie zwyczajów aszkenazyjskich. Stał się kodeksem obowiązującym wszystkich Żydów.

- Tachanum** - „prośba, błaganie”. Modlitwa admawiana po głośnym powtórzeniu Szmone esre (adonaj) przez prowadzącego poranne i popołudniowe modły w synagodze. Składa się ona z wyznania grzechów i prośby o łaskę.
- Tallit** - prostokątny szal modlitewny z frędzlami w czterech rogach, nakładany przez mężczyznę podczas modlitwy. Zwykle biały, wykonany z wełny, bawełny lub jedwabiu z czarnymi pasami na kraju. W formie spolszczonej tallit brzmi tałas.
- Tallit katan** - „mały tallit”. Rodzaj kaftanika z białej wełnianej tkaniny, wykończony czterema frędzlami z tego samego materiału. Nazywają się one cicit i umieszczone są w każdym rogu tallitu, po jednym.
- Talmud** - „nauka, studiowanie”. Całość objaśnień i komentarzy do Tory. Tworzono go przez ponad tysiąc lat: od VI w. p.n.e. do VI w. n.e. Pracowało nad nim około czterech tysięcy mędrców i uczonych.
- Talmud Tora** - „nauka, studiowanie Prawa”. Utrzymywana przez gminę żydowską szkoła religijna dla ubogich dzieci, których rodziców nie stać było na opłacenie indywidualnej ich nauki. W drugim znaczeniu, w kontekście wypowiedzi oznacza najwyższy, religijny obowiązek każdego człowieka, będącego Żydem.
- Tanach** - potoczna nazwa Biblii, będąca skrótem utworzonym z trzech podstawowych części, z których składa się Biblia hebrajska: „Tora, Newiim i Ketuwim”.
- Tannaim** - z języka aramejskiego „nauczyciele”. Grupy uczonych, działających w latach 20-200 n.e., którzy zajmowali się wyjaśnianiem i komentowaniem Tory. Ich wypowiedzi i tezy zawarte zostały w Misznie i Barajcie.
- Targum** - „tłumaczenie”. Aramejskie tłumaczenie Biblii hebrajskiej.
- Tas** - bogato zdobiona srebrna tarcza, czasami zawierająca inskrypcję, zawieszona na zwoju Tory ubranej w sukienkę. Pełni funkcję informacyjną o tym, że zwój przygotowany jest do czytania. Zawiera wymienne tabliczki z nazwami świąt i uroczystości. Główne święta są na niej zapisane w sposób trwały. Informuje, do którego miejsca przewinięty jest zwój.
- Taszlich** - „wrzuci”. Zwyczaj wytrząsania do wody zawartości ubrań; okruszków, śmieci, połączony z wywracaniem kieszeni na lewą stronę. Ma on symbolizować oczyszczenie z grzechów. W pierwszy dzień Rosz ha-szana lub w drugi, o ile pierwszy wypada w szabas, późnym popołudniem Żydzi udają się nad wodę, aby dokonać obrządku. Powstał on w oparciu o fragment z Księgi Micheasza: „Znowu zmiłuje się nad nami, zmyje nasze winy, wrzuci do głębin morskich wszystkie nasze grzechy”.
- Tefilin** - „ozdoby”, filakterie, czyli dwa czarne skórzane pudełeczka w kształcie sześcianu, zawierające cztery przepisane przez so-

fera ustępy biblijne, które rzemieniami przywiązuje się do lewego przedramienia i do górnej części czoła. Mogą być także wykonane ze srebra. Tefilin noszą dorośli mężczyźni podczas porannych modlitw (szacharit) w dni powszednie.

Tetragram - składające się z czterech hebrajskich liter imię Boga, którego nigdy się obecnie nie wymawia, używając zamiast tego hebrajskiego Adonaj.

Tora - „nauczanie, doktryna, nauka”. W powszechnym znaczeniu - Prawo. Określenie pierwszych pięciu ksiąg Biblii. Termin Tora oznacza także zwój Pięcioksięgu używany w synagodze.

Trefa - „poszarpane”, ogólne określenie zwierzęcia koszerne ze skazą, którego mięso zgodnie z żydowskimi regułami odżywiania nie nadaje się do spożycia. Obecnie termin jest stosowany powszechnie na oznaczenie żywności niekoszerniej.

Tosafot - „dodatki”. Powstały od XII do XIV wieku na terenie Francji i Niemiec zbiór komentarzy na temat Talmudu.

Tosefta - „uzupełnienie”. Dodatek do Miszny, składający się z sześciu porządków. Tosefta jest zbiorem spisanej ustnej tradycji, powstającej równoległe do Miszny.

Uszpizin - „goście”, postacie biblijne: Abraham, Izaak, Jakub, Józef, Mojżesz, Aaron i Dawid, którzy w święto Sukot odwiedzają szala-sy, gdzie Żydzi spożywają świąteczne posiłki.

Zohar - „blask, jasność”, główne dzieło kabały, żydowskiej literatury mistycznej, przypisywane Szymonowi bar Jochajowi, tannaicie z I w. n.e., opublikowane przez Mojżesza z Leonu (XIII w.) w języku aramejskim w formie komentarza do Tory. Zawiera wykładnię żydowskiej metafizyki. Dzieło to stało się jedną z trzech świętych ksiąg judaizmu po Biblii i Talmudzie, a tym samym przedmiotem wielu naukowych badań i komentarzy.

Oprac. na podstawie:

Ninel Kameraz-Kos „Święta i obyczaje żydowskie”

oraz Jacek Zgrzebnicki „Żydowski Kazimierz”.